

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**IPARD DESTEKLERİNDEN YARARLANAN KANATLI ETİ
ÜRETİCİLERİNİN ÜRETİM VE PAZARLAMA YAPISI: ANKARA İLİ
ÖRNEĞİ**

Özgen MARTAL

TARIM EKONOMİSİ ANABİLİM DALI

**ANKARA
2022**

Her hakkı saklıdır

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

IPARD DESTEKLERİNDEN YARARLANAN KANATLI ETİ ÜRETİCİLERİNİN ÜRETİM VE PAZARLAMA YAPISI: ANKARA İLİ ÖRNEĞİ

Özgen MARTAL

Ankara Üniversitesi
Fen Bilimleri Enstitüsü
Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Mevhibe ALBAYRAK

Tarım, insanoğlunun gıda ve giyinme gibi fizyolojik ihtiyaçlarını karşılamasının yanı sıra, birçok sanayi dalına ham madde sağlayan ve sanayi ürünlerini de talep eden, ayrıca, istihdam, dış ticaret ve milli gelire katkısı açısından da önemli sektördür. Doğal koşullara bağlılığı nedeniyle risk ve belirsizliklere açık olması tarımın finanse edilmesini /desteklenmesini gerekli kılmaktadır. Türkiye’de tarım sektörüne yönelik birçok finansal destek sunulmaktadır. Bu çalışmada, kırmızı et fiyatlarındaki artışlarla birlikte hayvansal protein temini açısından stratejik bir önem kazanan kanatlı eti sektörü ve Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) tarafından verilen IPARD hibelerinden yararlanan Ankara İlindeki 52 kanatlı eti işletmesinin yapısal durumları ve yıllık faaliyet sonuçlarına göre ekonomik analizi ortaya konulmuştur.

İncelenen işletmeler IPARD desteklerinden 2014-2016 yılları arasında faydalanmış, ortalama destek miktarı ise 265.000-360.000 avro arasında değişmiştir. İşletmelerin ortalama işletme genişliği 14,68 dekar, nüfus ve işgücü varlığı 1,76 EİB, nüfusun %65’i aktif nüfus olup, bunun da %75’i erkektir. Aktif sermayenin %61,26’sı bina, %25,62’si hayvan, %0,33’ü para, %10,96’sı alet ve makine, %1,81’i malzeme ve mühimmat sermayelerinden oluşmaktadır. Öz sermayenin aktif sermayeye oranı %99,71’dir. İşletmelerde GSH ortalaması 1.364.197 TL, GSÜD 1.396.666 TL’dir. Toplam işletme masraflarının %40’ı değişen masraflardan oluşmaktadır. Mali rantabilite %13,26 ve ekonomik rantabilite %13,30 olarak tespit edilmiştir. İncelenen işletmelerde IPARD desteklerinin üretim kapasitesini %100 arttırdığı ve Avrupa Birliği’ne atık yönetimi açısından gerekli altyapı uyumuna katkı verdiği belirlenmiştir. Ancak IPARD desteklerinde bürokratik işlemlerin uzun olması, ödemelerin zamanında alınamaması ve finansal yetersizliklere bağlı olarak kümeslerin zamanında bitirilememesi önemli sorunlardır. İşletmelerin %62’sinde tekrar hibeye başvurma isteğine karşın, artan maliyetler, döviz kurundaki dalgalanmalar ve başka alanlara yatırım düşüncesi nedeniyle olumsuz bakan işletmeciler de bulunmaktadır.

Ocak 2022, 131 sayfa

Anahtar Kelimeler: IPARD, Avrupa Birliği, Kırsal Kalkınma, Kanatlı Eti Üreticileri, Ekonomik Analiz

ABSTRACT

M.Sc. Thesis

PRODUCTION AND MARKETING STRUCTURE OF POULTRY MEAT PRODUCERS WHICH BENEFITED FROM IPARD SUPPORTS: ANKARA EXAMPLE

Özgen MARTAL

Ankara University
Graduate School of Natural and Applied Sciences
Department of Agricultural Economics

Supervisor: Prof. Dr. Mevhibe ALBAYRAK

Agriculture, in addition to meeting the physiological needs of human beings such as food and clothing, is an important sector in terms of its contribution to employment, foreign trade and national income, providing raw materials to many industries and demanding industrial products. Being open to risks and uncertainties due to its dependence on natural conditions makes it necessary to finance/support agriculture. Many financial supports are offered to the agricultural sector in Turkey. In this study, the poultry meat sector, which gained strategic importance in terms of animal protein supply with the increase in red meat prices, and the economic analysis of 52 poultry meat enterprises in Ankara, which benefited from the IPARD grants given by the Agriculture and Rural Development Support Institution, according to their annual activity results were presented.

The surveyed enterprises benefited from IPARD supports between 2014 and 2016, and the average amount of support varied between 265,000-360,000 Euros. The average enterprise size of the enterprises is 14.68 decares, the population and labor force is 1.76 male labor force, 65% of the population is active population and 75% of this is male. 61.26% of the active capital consists of buildings, 25.62% of animals, 0.33% of money, 10.96% of tools and machinery, 1.81% of materials and ammunition. The ratio of equity to active capital is 99.71%. Gross product average in enterprises is 1,364,197 TL, Gross production value is 1,396,666 TL. 40% of total operating costs consist of variable costs. Financial profitability was determined as 13,26% and economic profitability as 13,30%. It has been determined that IPARD supports increase the production capacity of the examined enterprises by 100% and contribute to the harmonization of the necessary infrastructure in terms of waste management to the European Union. However, the lengthy bureaucratic procedures, the inability to receive payments on time, and the inability to complete the poultry houses on time due to financial inadequacies are important problems in IPARD supports. Despite the desire to apply for a grant again in 62% of the enterprises, there are also operators who are negative due to increased costs, fluctuations in exchange rates and the thought of investing in other areas.

January 2022, 131 pages

Key Words: IPARD, The European Union, Rural Development, Poultry Meat Producers, Economic Analysis

TEŞEKKÜR

Bu çalışmada bilgi, öneri ve yardımlarını esirgemeyerek tez çalışmamın her aşamasında hem mesai saatlerinde hem de özel zamanlarında değerli katkılarını esirgemeyen saygıdeğer danışman hocam Sayın Prof. Dr. Mevhibe ALBAYRAK'a (Ankara Üniversitesi Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı), anket aşamasında yardımlarını esirgemeyen Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu personeli Sayın Ersin YILDIZ, Sayın Sezin YAVUZ ANLAMAZ'a ve Sayın Fehmi TURAN'a, IPARD kapsamında destek alan ve anket çalışmalarında her türlü yardımı sağlayan Ankara İli kanatlı eti işletmecilerine, çalışmalarım süresince desteklerini esirgemeyen değerli eşim Ali Murat MARTAL'a en derin duygularıyla teşekkür ederim.

Özgen MARTAL
Ankara, Ocak 2022

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI

ETİK.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT	iii
TEŞEKKÜR	iv
KISALTMALAR DİZİNİ	ix
ŞEKİLLER DİZİNİ	x
ÇİZELGELER DİZİNİ	xi
1. GİRİŞ... ..	1
1.1 Çalışmanın Amacı	5
1.2 Çalışmanın Kapsamı.....	6
2. KAYNAK ÖZETLERİ	7
3. MATERYAL YÖNTEM	16
3.1 Materyal	16
3.2 Yöntem	16
3.2.1 Örnek hacminin belirlenmesinde kullanılan yöntem	16
3.2.2 Yıllık faaliyet sonuçlarının belirlenmesinde kullanılan yöntem	18
4. DÜNYADA TAVUK ETİ ÜRETİMİ	22
5. TÜRKİYE’DE TAVUK ETİ SEKTÖRÜ	26
5.1 Tavuk Eti Üretimi	26
5.2 Desteklemeler.....	28
5.3 Tavuk Eti Fiyatları.....	30
5.4 Tavuk Eti Girdi Pariteleri	32
6. AB’DE MALİ YARDIMLAR	33
6.1 Üyelere Yönelik Mali Yardımlar	33
6.2 Aday Ülkelere Yönelik Mali Yardımlar.....	33
6.3 Bazı Ülkelerde Uygulanan Kırsal Kalkınma Çalışmaları	35
6.3.1 İsrail’de kırsal kalkınma	35
6.3.2 Japonya’da kırsal kalkınma.....	36
6.3.3 ABD’de kırsal kalkınma	36
6.3.4 Fransa’da kırsal kalkınma	37
6.3.5 Hollanda’da kırsal kalkınma	37

6.3.6 Norveç'te kırsal kalkınma	38
6.3.7 İrlanda'da kırsal kalkınma	39
6.3.8 Polonya'da kırsal kalkınma	39
6.3.9 Türkiye'de kırsal kalkınma.....	40
7. TÜRKİYE – AB MALİ İŞ BİRLİĞİ.....	43
7.1 Adaylık Öncesi Mali Yardımlar (1964-1999)	43
7.1.1 1964-1995 Yılları arası mali yardımlar	43
7.1.2 1996-1999 Yılları arası mali yardımlar	44
7.2 Adaylık Sonrası Dönem (2000-2006)	44
7.3 Katılım Öncesi Yardım Aracı (Instrument for Pre-accession Assistance - IPA)	45
7.3.1 IPA-I Geçiş dönemi desteği ve kurumsal yapılanma	50
7.3.2 IPA-II Sınır ötesi iş birliği	50
7.3.3 IPA-III Bölgesel kalkınma.....	51
7.3.4 IPA –IV İnsan kaynaklarının geliştirilmesi.....	52
7.3.5 IPA-V Kırsal kalkınma.....	53
7.3.6 IPA II Dönemi	54
8. KATILIM ÖNCESİ AB KIRSAL KALKINMA POLİTİKALARI UYGULAMA SÜRECİNDE TÜRKİYE'DE IPARD ÇALIŞMALARI	56
8.1 IPARD I	56
8.2 IPARD I Programı Uygulamasında Türkiye'de Kanatlı Eti Sektörü.....	57
8.2.1 Üretim ve tüketim	57
8.2.2 İşletmelerin yapısı	59
8.2.3 Broyler ve hindi çiftlikleri	60
8.2.4 Coğrafi dağılım.....	61
8.2.5 İşleme ve pazarlama.....	61
8.2.6 Üretici örgütleri.....	62
8.3 IPARD II.....	63
8.3.1 IPARD II Programı kapsamında Türkiye'de kanatlı eti sektörü	64
8.4 Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu	67
9. ARAŞTIRMA ALANI HAKKINDA GENEL BİLGİLER.....	70
9.1 Coğrafi Konum.....	70
9.2 Biyoçeşitlilik.....	70
9.3 Kümes Hayvanları Varlığı	71

9.4 İklim	72
9.5 Bitki Örtüsü	72
9.6 Nüfus	73
10. ARAŞTIRMA BULGULARI	75
10.1 İncelenen İşletmecilerin Sosyo-Ekonomik Özellikleri	75
10.1.1 İncelenen işletmelerde işletmecilerin meslek gruplarına dağılımı.....	75
10.1.2 İncelenen işletmelerde işletmecilerin yaş grupları	76
10.1.3 İncelenen işletmelerde işletmecilerin eğitim durumları	76
10.1.4 İncelenen işletmelerin yapısal göstergeleri	77
10.1.4.1 İncelenen işletmelerde üretim durumu ve kapasite kullanımı.....	78
10.1.4.2 İncelenen işletmelerde teknolojik gelişmeleri takip durumu	79
10.1.4.3 İncelenen işletmelerde teknolojik gelişmeleri takip durumu	79
10.1.5 İşletmelerin arazi tasarruf şekli.....	80
10.1.6 İşletmelerin nüfus ve işgücü durumu	80
10.1.7 İşletmelerin sermaye yapısı	82
10.1.7.1 Bina sermayesi.....	82
10.1.7.2 Alet ve makine sermayesi	84
10.1.7.3 Malzeme ve mühimmat sermayesi.....	84
10.1.7.4 Hayvan sermayesi.....	85
10.1.7.5 Para sermayesi (Para mevcudu ve alacaklar)	86
10.1.7.6 Borçlar.....	87
10.1.7.7 Toplam Sermaye ve öz sermaye.....	87
10.1.8 İşletmelerin yıllık faaliyet sonuçları	88
10.1.8.1 İşletme masrafları	88
10.1.8.1.1 Değişen masraflar.....	89
10.1.8.1.2 Sabit masraflar	90
10.1.8.1.3 Toplam işletme masrafları	91
10.1.8.2 Gayri safi hasıla.....	91
10.1.8.3 Saf hasıla	93
10.1.8.4 Gayri safi üretim değeri.....	93
10.1.8.5 Brüt kar.....	94
10.1.8.6 Rantabilite.....	94
10.1.8.6.1 Mali rantabilite.....	94
10.1.8.6.2 Ekonomik rantabilite	95

10.2 İncelenen İşletmelerin İşletme Politikaları ve IPARD Desteklerinden Yararlanma Düzeyi ve Memnuniyet Durumu	97
10.2.1 İncelenen işletmelerin IPARD desteklerinden faydalanma durumu	97
10.2.2 İncelenen işletmelerde IPARD programında kullanılan hibe oranı ve destek miktarı	98
10.2.3 İncelenen işletmelerde IPARD destekleri memnuniyet durumu	98
10.2.4 İncelenen işletmelerde hibelerden haberdar olmada etkili olan faktörler ...	99
10.2.5 İncelenen işletmelerde hibelerin üretim kapasitesine etkisi.....	100
10.2.6 İncelenen işletmelerde tekrar hibe başvurusu yapma/ yapmama isteği	100
10.2.7 İncelenen işletmelerde AB çevre koruma standartlarına uyum çalışmaları	101
10.2.8 İncelenen işletmelerde IPARD desteklerinden faydalanırken karşılaşılan sorunlar	102
10.3 İncelenen İşletmelerde Pazarlama Yapısı.....	103
10.3.1 İşletmelerde ürün fiyatlandırmasındaki etkenler	103
10.3.2 İşletmelerde pazarlamada karşılaşılan sorunlar	104
10.3.3 İşletmelerde sözleşme yapılan firmalar ile yaşanan sorunlar	105
11. SONUÇ VE TARTIŞMA.....	106
KAYNAKLAR	112
EKLER.....	116
EK 1 Anket Formu.....	116
ÖZGEÇMİŞ.....	131

KISALTMALAR DİZİNİ

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
BESDBİR	Beyaz Et Sanayicileri ve Damızlıkçıları Birliği Derneği
DM	Değişen Masraflar
ER	Ekonomik Rantabilite
EPDK	Enerji Piyasası Denetleme Kurumu
GSH	Gayrisafı Hasıla
GSMH	Gayrisafı Milli Hasıla
GSÜD	Gayri Safı Üretim Değeri
IPA	Katılım Öncesi Yardım Aracı
IPARD	Avrupa Birliği Katılım Öncesi Yardım Aracı Kırsal Kalkınma Programı
ISPA	Katılım Öncesi Altyapı Desteği
İM	İşletme Masrafları
KKYDP	Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programı
MDAÜ	Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri
MEAD	Makine Ekipman Alımlarının Desteklenmesi
MR	Mali Rantabilite
PDKA	Prodüktif Demirbaş Kıymet Artışı
SH	Saf Hasıla
SM	Sabit Masraflar
SAPARD	Tarım ve Kırsal Kalkınma İçin Özel Eylem Programı
TKDK	Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu
TOB	Tarım ve Orman Bakanlığı

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 4.1 Tavuk eti üretiminde önemli ülkeler (%)	22
Şekil 4.2 Ülkelere göre Dünya tavuk eti ihracatı (2020, %)	23
Şekil 4.3 Ülkelere göre Dünya tavuk eti ithalatı (2020, %)	24
Şekil 4.4 Tavuk eti tüketiminde önemli ülkeler (%)	24
Şekil 5.1 Türkiye'nin tavuk eti ihracatında önemli ülkeler (2020, %)	29
Şekil 5.2 Türkiye tavuk eti üretici ve tüketici fiyatı (tl/kg)	31
Şekil 9.1 Ankara ili kümes hayvanları sayısı	71
Şekil 9.2 Ankara nüfus grafiği	73
Şekil 9.3 Ankara nüfus artış hızı	74
Şekil 10.1 İşletmelerin tam kapasite çalışamamasında önem sırasına göre etkili faktörler	79
Şekil 10.2 İncelenen işletmelerin IPARD desteklerinden faydalanma tarihleri	97
Şekil 10.3 İşletmelerde IPARD programında kullanılan hibe oranı ve ortalama destek miktarı	98
Şekil 10.4 İşletmelerde IPARD destekleri memnuniyet durumu	99
Şekil 10.5 İşletmelerde hibelerden haberdar olmada etkili olan faktörler	99
Şekil 10.6 İşletmelerde hibelerin üretim kapasitesini arttırma oranı	100
Şekil 10.7 İşletmelerde tekrar hibe başvurusunu talep durumu	101
Şekil 10.8 İşletmelerde AB çevre koruma standartlarına uyum çalışmaları	101
Şekil 10.9 İşletmelerde IPARD desteklerinden faydalanırken en fazla karşılaşılan sorunlar	102
Şekil 10.10 İşletmelerin ürün satışlarında fiyatı belirleyen etkenler	103
Şekil 10.11 İşletmelerde satış ve pazarlamada karşılaşılan sorunlar	104
Şekil 10.12 İncelenen işletmelerde sözleşme imzalanan firma ile yaşanan sorunlar	105

ÇİZELGELER DİZİNİ

Çizelge 3.1 Örnek hacmi grubu	18
Çizelge 3.2 Nüfusun erkek işgücü birimi cinsinden hesaplanmasındaki katsayılar	18
Çizelge 4.1 Dünyada tavuk eti üretimi.....	22
Çizelge 5.1 Türkiye tavuk eti verileri (ton).....	27
Çizelge 5.2 İllere göre en fazla tavuk eti üretimi şehirler (%).....	27
Çizelge 5.3 Tavuk eti girdi pariteleri	32
Çizelge 6.1 AB katılım müzakerelerinin 35 faslı.....	41
Çizelge 7.1 2002-2006 döneminde Türkiye tarafından kullanılan AB mali yardımları (Milyon Avro)	44
Çizelge 7.2 IPA I dönemi (2007-2013) Türkiye mali yardım miktarları (milyon avro).....	46
Çizelge 7.3 2007-2013 IPA dönemi AB mali yardımının aday ve potansiyel aday ülkelere göre dağılımı	47
Çizelge 7.4 2014 – 2020 politika alanları ve sektörlere göre endikatif tahsisat tablosu (Milyon Avro).....	55
Çizelge 8.1 IPA ve IPARD için Türkiye'ye ayrılan fonlar.....	57
Çizelge 8.2 Türkiye'de kanatlı hayvan üretimi.....	58
Çizelge 8.3 Kanatlı et üretimi	58
Çizelge 8.4 2019 Yılı kanatlı işletme sayıları	60
Çizelge 8.5 2017 Yılı kanatlı kümes sayıları	60
Çizelge 8.6 Yıllara göre mısır ve soya verileri (bin ton).....	61
Çizelge 8.7 Kanatlı çiftliklerinin büyüklüklerine göre dağılımı	64
Çizelge 8.8 Onaylanmış tavuk kesimhanelerinin kapasitelerine göre dağılımı	66
Çizelge 8.9 Onaylanmış kanatlı eti işleme tesislerinin büyüklüklerine göre dağılımı	67
Çizelge 9.1 2012-2020 yılları arası Ankara nüfusu artış hızı.....	74
Çizelge 10.1 İşletmecilerin meslek gruplarına dağılımı	75
Çizelge 10.2 İşletmecilerin yaş grupları.....	76
Çizelge 10.3 İşletmecilerin eğitim durumları.....	77
Çizelge 10.4 İşletmelerin ticari yapısı.....	77
Çizelge 10.5 İşletmelerde teknoloji takip durumları.....	79
Çizelge 10.6 İşletmenin aazi tasarruf şekli	80
Çizelge 10.7 İşletmelerin nüfus ve işgücü varlığı.....	81

Çizelge 10.8 İşletmelerde nüfusun yaş grupları ve cinsiyete göre dağılımı	81
Çizelge 10.9 İşletmelerin erkek iş gücü değerleri	82
Çizelge 10.10 İşletmelerin binaların kullanım amaçlarına göre dağılımı (m ²)	83
Çizelge 10.11 İşletmelerin bina sermayesi	83
Çizelge 10.12 İşletmelerin alet ve makine sermayesi	84
Çizelge 10.13 İşletmelerin malzeme ve mühimmat sermayesi	85
Çizelge 10.14 İşletmelerin hayvan sermayesi	86
Çizelge 10.15 İşletmelerin para sermayesi	86
Çizelge 10.16 İşletmelerin borç miktarları ve türleri	87
Çizelge 10.17 İşletmelerin sermaye yapısı	88
Çizelge 10.18 İncelenen işletmelerin değişen masrafları	89
Çizelge 10.19 İncelenen işletmelerin sabit masrafları	90
Çizelge 10.20 İncelenen işletmelerin toplam işletme masrafları	92
Çizelge 10.21 İncelenen işletmelerin gayrisafi hasılası	92
Çizelge 10.22 İncelenen işletmelerde mali rantabilite	95
Çizelge 10.23 İncelenen işletmelerde ekonomik rantabilite	95
Çizelge 10.24 İncelenen işletmelerde ekonomik göstergeler	96

1. GİRİŞ

Son çeyrek yüzyılda hızlanan küreselleşme, dünyanın bir bütün olarak algılanması yaklaşımını beraberinde getirmiştir. Bu algılamının bir sonucu olarak dünyanın herhangi bir yerindeki çevresel, tarımsal ve kırsal sorunlar tüm dünyayı etkilemektedir. Bu durum sorunlara müdahale etmeyi gerekli kılmaktadır. Güçlü bir ulusal ekonomi ve halkın refah seviyesinin yükselmesini arzulayan ülkeler; bölgeler arası sosyo-ekonomik eşitsizliğin üstesinden gelebilmek, gelir dağılımını düzenlemek, yerel kalkınmayı sağlamak ve buralarda yaşayan insanları çeşitli şekillerde ekonomik olarak desteklemek için yoğun bir şekilde politikalar üretmişlerdir (Aslan, 2009). Dünyada ilk köklü politikalar tarım alanında geliştirilmiştir. Bazı ülkelerde gıda güvenliğinin önemi vurgulanırken, bazılarında ise ekonomik büyüme ve ödemeler dengesi gibi makroekonomik amaçlara öncelik verilmektedir. Türkiye’de ise son zamanlarda önemi vurgulanmakta ve Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından son derece ciddi çalışmalar yapılmakta olan gıda güvenliği konusu gerekli mevzuatlar ile desteklenmektedir. Türkiye’de dünyada olduğu gibi değişen teknoloji ve gelişmelere ayak uydurmak ve modernizasyon kapsamında ilerlemek ve sürekli bir gelişim kaydetmek zorundadır. Tarımsal gelişimde kırsal kalkınmanın rolü büyüktür. Bu kapsamda temel öncelik olarak kadınlara ve gençlere istihdam sağlanmalı, nüfusun artmasıyla birlikte artan tarımsal ürünlere yönelik ihtiyaçlar karşılanmalı, dünyada rekabet edilebilir ürünlerin üretilmesi için öncelikli olarak kırsal kalkınmaya önem verilmelidir (Ağca, 2010).

Ulusal ekonomi içinde tarımsal faaliyetlerin yeri ve önemi büyüktür. Tarımsal faaliyetler ülke nüfusunun gıda ve giyinme gibi öncelikli fizyolojik ihtiyaçlarını karşılamakla birlikte, sanayi sektörüne hammadde sağlayan, sanayi ürünlerine talep yaratan, ulusal gelir ve dış satıma katkısı sağlayan bir yapıya sahiptir. Bu nedenle sanayi ve hizmet sektörlerinin gelişmesiyle, tarım sektörünün üretim ve istihdam paylarında önemli azalmalar meydana gelmiş olsa da bu sektör tüm ülkeler için stratejik ve vazgeçilmez bir önem taşımaktadır (Acar ve Bulut, 2009). Stratejik önemi nedeniyle tarım, her ülkede kendi ekonomik yapısına özgü tarım politikası ile desteklenen bir sektördür. Tarım sektöründe uygulanmakta olan politikalarda temel amaç, örgütlü,

rekabet gücü yüksek, sürdürülebilir bir tarım sektörünün oluşturulmasıdır (Yalçınkaya ve Çılbant, 2006).

Tarımsal üretimi arttırma ve AB standartlarına getirme konusunda yüksek önceliğe sahip alanlar süt, et (kanatlı eti dahil) ve yumurtadır. Türkiye’de bu üç sektör farklı yeterliliklere ve rekabet güçlerine sahip çeşitli tarım işletmelerini kapsamaktadır. Bununla birlikte, bu işletmelerin büyük bir çoğunluğu küçük aile işletmeleri, kapasiteleri sınırlı, geçimlik veya yarı geçimlik çiftliklerdir. Bu durum, tek veya temel gelir kaynağı tarım ve hayvancılık olan kırsal nüfusun refahı için önemli düzeyde risk oluşturmaktadır. Bu nedenle, sürdürülebilir küçük ölçekli çiftlikleri, rekabetçi tarım işletmelerine dönüştürmek, bu işletmelerin modernizasyonunu sağlayarak üretim kapasitelerini ve verimliliklerini arttırmak zorunludur. IPARD programı kapsamında verilen destekler ile sürekliliği sağlayacak şekilde kırsal alanlarda yaşam kalitesinin geliştirilmesi, bölgesel eşitsizliklerin azaltılması, kırsal alanda istihdamın arttırılması hayvan refahı ve çevrenin korunması ile ilişkili AB standartlarına erişme konusunda tarımsal işletmelerin desteklenmesini amaçlamaktadır (Büyükşalvarcı ve Güçlü, 2016).

Türkiye’de kırmızı et arzının ve fiyatlarının istikrarsızlığı ile yüksekliği, alternatif olarak kanatlı eti sektörünü ön plana çıkarmış ve bundan dolayı son yıllarda sektör büyük bir gelişme göstermiştir. Bu gelişime bağlı olarak üretim ve tüketimdeki artışa rağmen sektörün önemli bazı sorunları da ortaya çıkmıştır. Bunlardan en önemlileri yem ve girdi fiyatları ile ekipman maliyetlerin yüksekliği ve sektörün girdi temininde büyük ölçüde dışa bağımlı olmasıdır. Özellikle kanatlı yemlerinde kullanılan mısır, soya ve balık ununun büyük oranda ithal edilmesi sektörün rekabet gücünü azaltmaktadır. Ekonomik konjonktürde meydana gelen dalgalanmalar büyük bir kısmı dışa bağımlı olan bu girdilerin de maliyetlerini arttırmaktadır. Üretim maliyetlerini düşürebilmek ve damızlık materyal teminindeki dışa bağımlılığı ortadan kaldırabilmek için uygulanacak politikaların sektöre faydalı olması ve sektörün gelişimini hızlandırması beklenmektedir. Bu amaçla kırsal kalkınma kapsamında verilen destekler ve hibelerin etkin bir şekilde kullanılması da önem arz etmektedir (Saygın ve Demirbaş, 2017).

Kırsal kalkınmaya yönelik olarak IPARD kapsamında AB tarafından karşılıksız verilen destekler etkili, ekonomik ve verimli bir şekilde kullanılmalı, geri dönüşümleri ölçülmeli, araştırma raporları ve gerekli denetimler sonucunda en verimli şekilde kullanılması sağlanmalıdır. AB'nin öncelikli hedeflerinin, ekonomik olarak dünyanın en rekabetçi ve dinamik ekonomik yapısını oluşturarak, sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak; sosyal olarak ise üst düzeyde bir istihdamı sağlayarak, her alanda yüksek yaşam seviyesine ulaşmış bir toplum ortaya çıkarmak, çiftçileri, yatırımcıları bilgilendirmek ve gerekli eğitimleri vermek de paydaşların bilinçlendirilmesi açısından büyük önem arz etmektedir. Bu çerçevede verilecek olan eğitimleri arttırmalı ve daha fazla kitleye ulaşılarak sektörün bilinçlendirilmesi sağlanması olduğu söylenebilir. Türkiye ekonomisinde de tarım sektörünün önemli bir paya sahip olduğu, nüfusun önemli bir kısmının kırsal alanda yaşadığı ve bölgeler arasında çok büyük gelişmişlik farklılıklarının bulunduğu dikkate alındığında, Türkiye'nin Birliğe katılımı halinde Birlik içerisindeki bölgesel farklılıkların daha da artacağı söylenebilir. Bu nedenle Türkiye gerek katılım öncesi, gerekse katılım sonrasında kırsal kalkınma politikalarına büyük önem vermek zorunda kalacaktır (Ekim, 2006).

Türkiye'de kanatlı etinin endüstriyel üretimi temel olarak sözleşme ile gerçekleştirilmesi nedeniyle çiftçiler, hayvan refahı, çevrenin korunması ve biyo-güvenlik konularına uyum sağlamak için kendi tesisleri ve ekipmanlarına yatırım yapma ihtiyacı ile karşı karşıya kalmaktadır. Küçük ve orta ölçekli çiftlikler günümüz şartlarına bakıldığında eski verimliliğini kaybetmiş ve üretim maliyetlerini azaltmak ve rekabet güçlerini geliştirmek için bakıma ve yenilenmeye ihtiyaç duymaktadırlar. Kanatlı çiftliklerinin yapısı ve kırmızı etle kıyaslandığında kanatlı etinin nüfus için daha satın alınabilir olduğu gerçeği dikkate alındığında, iyi yapılandırılmış çiftliklerin sayısının artırılması ve bu çiftliklerin kapasitelerinin geliştirilmesi teknolojik ekipman olarak değişen şartlara uyum sağlaması bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Araştırma alanı olan Ankara ilinde kanatlı eti üretimi önemli bir yer tutmakla birlikte, bölgenin coğrafi yapısı pazarlama ve üretim bakımından önemli avantajlar sağlamaktadır. Bu kapsamda; bölgedeki kanatlı eti üreten işletmelerin üretim-pazarlama olanaklarının geliştirilmesi hem bölge hem de ülke kalkınması açısından büyük önem arz etmektedir (Keskin ve Demirbaş, 2012).

Verilen bu destek ve hibelerin geri dönüşüm oranını belirlemek ve bir yol haritası çizebilmek adına politika belirleyiciler ve üreticilere yol gösterecek çalışmalara olan ihtiyaç da artış göstermiştir. Tarımsal desteklerin kırsalda kalkınmayı sağlaması, kadınlar başta olmak üzere gençlere istihdam yaratması ve köyden kente göçü önlemesi, kırsal yatırımların planlaması ile akılcı tercihleri ortaya koyan, girdi temininden ürün pazarlamasına kadar sürecin tüm aşamalarında üretici ve tüketici lehine çözümlerden yana olan, araştırma–uygulama etkinliğini artıran, üretim maliyetlerini azaltıp verim değerlerini yükselten, bu çerçevede rekabet gücü yüksek bir tarım sektörü meydana getirilmesi için önemli bir araç olduğu bilinmektedir. Tarıma sağlanan desteklerin en önemlisi kırsal kalkınma destekleridir. Doğrudan katma değer ve gelir artışı sağlayan, göçü önleyen, istihdam yaratan, üretimde verimlilik, sağlığa uygunluk ve üretim kalitesini artırarak sürdürülebilirlik sağlayan en etkin ve somut destekler, kırsal kalkınma destekleridir. Türkiye’de bu desteklerin en başında IPARD Programı kapsamında Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) tarafından verilen hibeler önemli yer tutmaktadır. 2007-2013 yıllarını kapsayan IPARD I Programı 31.12.2016 tarihi itibariyle tamamlanmış olup, 2014-2020 yıllarını kapsayan IPARD II Programının uygulaması hâlihazırda TKDK tarafından sürdürülmektedir (Gülçubuk ve ark, 2017).

Türkiye’de IPARD kapsamında AB tarafından verilen hibelerle, tarım sektörü ve özellikle kırsalın kalkınması için büyük projeler hayata geçirilerek yatırımlar yapılmış, öncelikli olarak gençlere ve kadınlara yeni istihdam alanları oluşturulmuştur. Kırsal kalkınmada başarılı olabilmek için sistemin kadınlar ve gençler üzerine kurulması önem arz etmektedir. Ancak bu şekilde mevcut kıt kaynakların yönetimi uygulanabilecek ve geliştirilebilecektir. IPARD kapsamında verilen destekler ile yerli ve yabancı yatırımcıların kırsal alanlara olan ilgilerinin artırılması ve bu sayede kırsal nüfusun yaşam ve çalışma standartlarının yükseltilmesi, kırsal ekonominin kalkındırılması ve şehirlere göçün önlenmesi amaçlanmaktadır. Artan beyaz et talebi ve bahsi geçen açıklamalar çerçevesinde bu çalışmada IPARD kapsamında verilen desteklerden faydalanan kanatlı eti işletmeleri seçilmiştir. Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) tarafından IPARD programı kapsamında proje bazlı verilen hibelerde destek oranının %25 i Ulusal Eş Finansman, %75 i IPARD kapsamında AB hibelerinden oluşmaktadır (Çütçü ve Telli, 2019). Avrupa Birliği Kırsal Kalkınma

hibelerinin etkin olarak kullanılıp kullanılmadığı da değerlendirilerek kanatlı eti işletmelerinin üretim ve pazarlama yapılarının inceleneceği bu çalışmanın akademik ve sektörel anlamda olumlu katkı sağlaması beklenmektedir.

1.1 Çalışmanın Amacı

Avrupa Birliği'ne katılım müzakerelerinin 11 No'lu Tarım ve Kırsal Kalkınma Faslı'nın müzakerelere açılması için belirlenen kriterlerden biri, AB gereklerine uygun olarak akredite edilmiş bir IPARD (Katılım Öncesi Yardım Aracı – Kırsal Kalkınma Bileşeni) Ajansının kurulmasıdır. Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) 4 Mayıs 2007 tarihli ve 5648 sayılı Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun ile IPARD Ajansı olarak faaliyette bulunmak üzere, Tarım ve Orman Bakanlığı'nın ilgili kuruluşu olarak kurulmuş ve Avrupa Komisyonu tarafından gerçekleştirilen denetimler neticesinde IPARD fonlarının yönetim yetkilerinin devri gerçekleştirilmiştir. TKDK, desteklenecek kırsal alanları (illeri) ve sektörleri belirleyen IPARD programları temelinde, Türkiye'de tahsis edilen fonların IPARD I (2007-2013) ve IPARD II (2014-2020) dönemlerinde kullanılmasından sorumlu Kurum olarak faaliyetlerini sürdürmektedir. AB'nin 2007-2013 yıllarını içeren IPARD Programı kapsamında verdiği hibenin n+3 kuralı gereği 2007–2016 yılları arasında kullandırılması planlanmıştır. Programın uygulama süresi IPARD prrogramları için 7 yıl olmakla birlikte, ödemeler için 3 yıl fazla süre verilmektedir. Bu çerçevede IPARD I için 2016 yılı sonuna kadar ödemeler gerçekleştirilmiş olup IPARD II için de 2023 sonuna kadar ödemelerin yapılması planlanmaktadır. Hibelerin kullanım şekli IPARD programı temelinde olup, tedbirler bazında şekillendirilmiştir. Çalışmanın konusunu oluşturan Kanatlı Eti Üretimi Programda yer alan Tarımsal İşletmelerin Fiziki Varlıklarına Yönelik Yatırımlar tedbiri altındadır. Bu tedbirin spesifik amaçları ise aşağıdaki gibidir:

- ✓ Birincil tarım ürünlerinin üretiminde tarım işletmelerinin genel performansını iyileştirmek ve işletmelerin pazarlama yeterlilikleri dâhil olmak üzere rekabet güçlerini artırmak,
- ✓ Çevrenin korunması ve hayvan refahı konularında ilgili AB standartları ile uyum sağlamaktır.

Bu hibelerin kullanımının etkili ve ekonomik olması yanında, spesifik amaçlara ulaşması önemlidir. Bu nedenle, IPARD desteklerinin amacına ekonomik anlamda uygun kullanımı ve desteklerden faydalanan işletmeler incelenmiştir. Bu bağlamda, Ankara İlinde IPARD I ve II desteği kullanarak kanatlı eti üretimi yapan işletmelerde hibe kullanımı ile hibelerle işletmelerde amaçlanan hedeflere ulaşıp ulaşılamadığı, incelenen işletmenin üretim ve pazarlama yapılarının belirlenmesi ve mali yapılarının incelenmesi çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Çalışmada işletmelerde kullanılan teknoloji düzeyi, AB hijyen standartlarına uyma durumu bakımından ne gibi ilerlemeler sağlandığı da ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu temel amaç çerçevesinde ulaşılabilecek diğer alt amaçlar aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- ✓ Tezin yürütüleceği Ankara ilinde IPARD kapsamında hibe alan kanatlı eti işletmelerinin yapısal özelliklerinin tespit edilmesi,
- ✓ İşletmelerin pazarlama yapısının tespit edilmesi,
- ✓ İşletmelerde gayrisafi hasıla, gayrisafi üretim değeri, brüt kar, mali rantabilite ve ekonomik rantabilite hesaplanarak işletme başarı düzeylerinin belirlenmesi,
- ✓ İşletmelerde karşılaşılan sorun alanlarının belirlenerek çözümlerin geliştirilmesidir.

1.2 Çalışmanın Kapsamı

Çalışma kapsamına Ankara ilinde uygulanan IPARD hibeleri kapsamında destek alan 52 firmanın; kanatlı eti kapsamında ağırlıklı olan tavuk eti işletmeciliği üzerinde hayvanların daha modern, sağlığa uygun ve uygun koşullarda yetiştirilmesine, kesimhanelerin modernleşmesine, tarımsal üretimin ve gıdaların daha modern işletmelerde üretilmesine, işlenmesine ve rekabet edebilir işletmelerin oluşmasına ve pazarlama yapılarının gelişmesine katkı sağlayıp sağlamadığı ortaya konulmuştur.

2. KAYNAK ÖZETLERİ

Gülçubuk (1997), kırsal kalkınma çalışmalarında “TKV’nin (Türkiye Kalkınma Vakfı) Yeri ve İşlevi” adlı çalışmasında, TKV uygulamalarını değerlendirmek amacıyla Kayseri’nin Uzunyayla yöresinde 6’sı kırsal kalkınma kapsamında ve 6’sı kırsal kalkınma kapsamı dışında 12 köyü TKV faaliyetlerinin sonuçlarını görmek amacıyla karşılaştırmıştır. Yapılan saha çalışmalarıyla ailelerin göç, işgücü, gelir düzeyi, hayvan sayıları ve bunların yol açtığı durumlar incelendiğinde, TKV’nin uyguladığı projenin göçü yavaşlatmada ve kırsal kalkınma konusunda olumlu katkılar yaptığı ve araştırma kapsamında projenin üreticiler üzerinde değişiklikler meydana getirdiği tespit edilmiştir. Çalışmada, planlı dönemden itibaren Türkiye’nin kırsal kalkınma tarihi aktararak, İsrail, Amerika, İtalya, Japonya ve Norveç’te uygulanan kalkınma çalışmalarına da değinilmiştir.

Oktay ve Çukur (2004), AB’ye aday ülkelerin tarım sektörünün Birliğe uyumunda uygulanan SAPARD (Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development- Tarım ve Kırsal Kalkınma için Özel Katılım Programı) Projesi ve konunun Türkiye açısından genel bir değerlendirmesi çalışmasıyla, SAPARD Programına neden ihtiyaç duyulduğu, programın amaçları, yasal çerçevesi ve uygulama aşamalarını incelemiştir. Programın aday ülkelerin tarım sektörü üzerine etkilerini, AB’nin Türkiye’ye yönelik hibe ve yardımlarını genel hatlarıyla değerlendirmişler ve Birliğe uyum hazırlık çalışmaları açısından Türkiye’nin durumunu incelemiştir. PHARE (Coordinated Support for the Reconstructing of Economics of Poland and Hungary- Polonya ve Macaristan Ekonomilerinin Yeniden Yapılandırılmasına Yönelik Destek Programı), SAPARD ve ISPA (Instrument for Structural Policies for Pre-Acession- Katılım Öncesi Yapısal Politika Aracı) programlarının katılım öncesi mali yardım sağlayan araçlar olduğunu, üyelikten sonra bu fonlardan yararlanılmasının söz konusu olmadığını da vurgulamışlardır.

Yeter (2004), yapısal fonların hedef, kapsam ve yöntemlerinin örnek ülke uygulamaları çerçevesinde incelenmesi (İrlanda örneği) çalışmasında, İrlanda’nın 1989 yılından bu yana AB yapısal fonlarından yararlanmak üzere gerçekleştirdiği faaliyetleri irdelemiştir.

İrlanda ekonomisinin gelişimi, makroekonomik gelişmelerin İrlanda üzerindeki etkileri, yapısal fonların katkıları, İrlanda uygulamalarının temel dokümanı olan Ulusal Kalkınma Planı (UKP) ve uygulama mekanizmasını genel hatlarıyla ortaya koymuştur. Bu çalışmada, bir ülke için büyük yatırım programlarından ve sağlanan kaynaklardan daha önemli olan hususun; organizasyon, yönetim ve kültür değişimini gerçekleştirebilmek olduğunu ifade etmiştir. İrlanda'nın başarılı uygulamasında değerlendirme mekanizmasına verilen önemden ve ulusal bilincin oluşturulmasına katkıdan bahsetmiştir. İrlanda nüfus ve yüzölçümü ile ülkemizden oldukça farklı olsa da, bu çalışmada ele alınan konu, kaynakların etkin kullanımına yönelik olarak hazırlanan prosedürlerin İrlanda'da neden daha başarılı olarak uygulanabildiği sorusuna cevap teşkil edecek unsurları tespit etmek olmuştur.

Borzutzky and Kranidis (2005), Tarımsal yapısı Türkiye'ye benzeyen Polonya'nın komünizmden AB'ye geçiş esnasında tarım sektörünün yaşam mücadelesini anlattıkları çalışmalarında; Polonya tarım sektörünün devrimi ve Polonya ekonomisindeki etkisi tartışılmıştır. Çalışma komünist ekonomik sistem ve merkezi planlama politikalarının eksiklikleri ve ulusal ekonomi ile tarım sektörü arasındaki ilişkinin derinliği ve AB politikalarının tarım sektörüne etkileri hakkında bilgi verilmiştir. Üyeliğin aşırı istihdam, işletme büyüklüğü ve sermaye eksikliği gibi Polonya tarımının yapısal sorunlarını çözmediğine işaret edilmiştir. Ancak AB'ne üyeliğin eğer stabil bir çevre ekonomisi yaratılırsa ve yabancı sermaye çekilirse daha iyi bir gelecek sağlayacağından bahsedilmiştir.

Turhan (2005), "AB Üyeliği Yolunda Türkiye Kırsal Kalkınma Tedbirleri Uygulama Süreci" uzmanlık teziyle, Türkiye'nin önümüzdeki yakın dönemde ve adaylık sürecinde uygulaması gereken kırsal kalkınma politikaları, IPA (Instrument for Pre-Accession Assistance Katılım Öncesi Aracı), kırsal kalkınma bileşeni olan IPARD tedbirlerinin hazırlık aşamaları, nasıl uygulanması gerektiği, ihtiyaç bakımından öncelik arz eden tedbirlerin kapsam ve içerikleri, IPARD tedbirlerini uygulayacak Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu'nun işleyişi ve kurumsal oluşumu hakkında bilgiler verilmiştir ve tavsiyelerde bulunulmuştur. Tarımsal ve kırsal kalkınma politikalarının etkin bir biçimde uygulanmasının; hijyenik ve sağlıklı gıda tüketiminde ve tarım

kesiminin refah ve yaşam kalitesinin yükseltilmesinde büyük önem arz edeceğini, etkin politikalar hayata geçirilmede geç kalındığında ise tarımsal üretimde ve üretici gelirlerinde beklenen artıştan ziyade azalmaların meydana gelebileceği ve sonuçta da Türkiye'nin çoğu stratejik tarım ürününde dışa bağımlı hale gelinebileceği belirtilmiştir. IPARD program kriterlerini yerine getiren fakat sermaye eksikliği nedeniyle başvuru yapamayan çiftçilerin desteklenmesinin programın daha geniş alanlara yayılmasına katkı sağlayacağı da vurgulanmıştır.

Ekim (2006), “AB Kırsal Kalkınma Politikaları ve Türkiye'nin Uyum” konulu çalışmasında, Türkiye ve AB'deki kırsal alanlara yönelik uygulanan kalkınma politikalarını incelemiştir. Türkiye'nin hem AB'ye uyum çalışmalarını sürdürmesi ve kırsal kalkınma için özel bir önem taşıyan doğrudan destekleri üretime bağlı olarak sürdürmesi hem de üretim ve verim açıklarını kapatabilmesi için kendine özgü bir model geliştirmesi ve ısrarla bu modeli uygulaması gerektiği önerisinde bulunmuştur. Aynı zamanda; tarımsal sanayinin sürdürülebilirliği için sözleşmeli tarımın yaygınlaştırılması, tarımsal ürünlerde AB normları ve diğer uluslararası standartların uygulanması, ulusal gıda güvenliğinin sağlanması, kırsal alandaki ekonomik çeşitliliğin sağlanması ve istihdam sağlayacak tarım dışı sektörlerin desteklenerek göçün önlenmesi, uygun kırsal kalkınma modellerinin geliştirilmesi, çeşitli yörelerde cazibe merkezleri oluşturulması, Ulusal Tarım Konseyi'nin oluşturulması gibi önerilerde bulunmuştur. Türkiye'nin Birliğe uyumu açısından tarımsal yapıdaki farklılıkları gidermekten çok, mevzuattaki farklılıkların ortadan kaldırılması ve yeni oluşturulan mevzuatın uygulanmasının gerekliliğini de ifade etmiştir.

Juvančić (2006), “Yeni Program Sürecinde AB Kırsal Kalkınma Politikası” başlıklı çalışmada, AB kırsal kalkınma politikasından, 2007-2013 yılları arasında mali yardım programlarından, fonlardan söz etmiştir. Bu dönemde geliştirilecek politikaların; hayvan refahı, gıda güvenliği, kırsal peyzaj ve bakım, ekonomik çeşitlendirme ve yaşam kalitesi ile doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı konuları üzerinde yoğunlaşacağını da belirtmiştir.

Yalçinkaya ve Çılbant (2006), AB'ye yönelik düzenlemeler çerçevesinde Türk tarım politikaları ve sektörün geleceği üzerine etkilerini belirlemek amacıyla yaptıkları bir çalışmada, AB tarım sektörünün desteklenmesi ve yönlendirilmesinin Ortak Tarım Politikası (OTP) kapsamında yürütüldüğünü ve OTP'nin AB'nin ilk ortak politikası olup, Birlik bütçesinin de yaklaşık %50'sinin bu amaçla kullanıldığını vurgulamışlardır. AB'ye tam üye olabilmek için AB Politikalarına uyum sağlanmasının en önemli koşulunun ve en çok zaman alacağı tahmin edilen politikanın AB Ortak Tarım Politikası olduğunu belirtmişlerdir.

Bakırcı (2007), "AB Üyelik Öncesi Destek Fonunun Kırsal Kalkınma Bileşeni, Türkiye'nin Durumu ve Muhtemel Etkileri" çalışmasında, AB'nin üyelik öncesi mali destek fonları ve bu fonlar kapsamında kırsal kalkınmanın yeri, Türkiye'nin üyelik öncesi kırsal kalkınma fonlarına ilişkin mevcut durumu ve fonların uygulanması halinde ortaya çıkacak IPARD'ın muhtemel sonuçları ele alınmıştır. AB ve Türkiye arasında uyumu güçleştirebilecek çok sayıda yapısal farklılık olması nedeniyle kırsal kalkınma alanında da birtakım sıkıntıların yaşanmasının olası bir durum olduğu ancak bu süreci en az zarar ve en yüksek verimlilikle yaşamının yine Türkiye'nin elinde bulundurduğu politikalara bağlı olduğu anlatılmıştır. Bu nedenlerle, IPARD Fonunun özellikle kırsal-tarımsal kalkınma açısından bu uyumu gerçekleştirmede önemli bir rol üstlendiğinden de bahsedilmiştir.

Can (2007), "AB Kırsal Kalkınma Programlarının Türkiye'nin Kırsal Kalkınması Açısından İncelenmesi: SAPARD ve IPARD Örneği" isimli çalışmasında, AB'nin genişleme perspektifinde uyguladığı kırsal kalkınma politikaları incelenmiştir. Türkiye'ye uygulamalarda yol göstermesi düşüncesiyle AB'ne 2004'te üye olan sekiz Merkezi ve Doğu Avrupa ülkesi ile 2007'de üye olan Bulgaristan ve Romanya'nın SAPARD uygulamaları özellikle ele alınmıştır. IPARD Ajansı olarak akredite edilen Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu'nun yapısı, işleyişine ilişkin çalışmalara ve önerilere de yer verilmiştir.

Demir (2007), "İsrail'in Tarımsal Yapısı" isimli çalışmasında, öncelikle İsrail'in genel fiziki ve beşeri özelliklerinden bahsetmiştir. İsrail'in tarımsal yapısı, yetiştirilen tarım

ürünleri, AR-GE (Araştırma Geliştirme) ve biyoteknoloji birbirleriyle olan ekonomik, sosyal, siyasal ilişkilerinin geliştirilmesi ve bu ilişkiler aracılığıyla üçüncü ülkelerle de siyasal-ekonomik alanındaki çalışmalara değinmiştir. Tarımda kollektivist çiftlikler olan Kibbutzlar ve Moşavlar hakkında ve tarım konusunda Türkiye-İsrail'in iş birliği yaptığı hususları açıklamıştır. Türkiye-İsrail arasında yapılan ticari anlaşmalardaki temel amaçlardan birinin, iki ülkenin ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Elçi (2007), “AB Yapısal Fonları” adlı çalışmayla, AB topluluk politikaları ve bunların uygulama araçları olan yapısal fonları, katılım öncesi yapısal araçları ve benzeri mali ve teknik yardımları özet olarak açıklamıştır. Bu çalışma ile asıl amaçlanan Türkiye'nin adaylık sürecinde ve sonrasında karşılaşacağı ekonomik, sosyal, mali ve teknik sorunları belirterek bu sorunlara karşı uygun bir strateji geliştirebilmenin gerekliliği vurgulanmıştır. Elçi, özellikle son 12 üye ülkenin oluşturduğu benzeri kurumlar dikkatle incelendiğinde yaşanan sorun, avantaj ve dezavantajların değerlendirilmesi, Polonya, Macaristan, Bulgaristan ve Romanya gibi ülkelerin ödeme kuruluşlarının sayısı ve idari kapasitelerinin göz önünde bulundurulması, yapılmış olan hataların tekrarlanmamasının önüne geçilmesi, Bölgesel ve Kırsal Kalkınma Ajansları ile ilgili idari yapılar oluşturulması ve ayrı birer kurumsal kimliğe sahip olunması yönünde önerilerde bulunmuştur.

Akın (2008), “AB’de Kırsal Kalkınmaya Yönelik Mali Yardımlar, Değişimler ve Türkiye’nin Uyum Çalışmaları” kapsamında, 2007-2013 yıllarını kapsayan IPARD’ı anlatmıştır. IPARD’ın fon yönetiminin kullanıcı ülkeye devredilirken diğer 4 bileşenin kullanımının MFİB’e (Merkezi Finans ve İhale Birimi) devredildiğini aktarmıştır. Bu çalışmada, Macsharry Reformu ve Gündem 2000 sonrası kırsal kalkınmanın OTP’den ayrı bir fonla bütçelenmiş olduğu ve IPARD ajansı Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumunun, olası üyelik sonrası, OTP’nin kırsal kalkınma için kullanacağı bir ödeme ajansı olacağı da belirtilmiştir.

Ayanoğlu (2008), “Kırsal Kalkınma ve Türkiye için Bir Kırsal Kalkınma Modeli” konulu çalışmada, Türkiye’de kırsal alanların sosyo-ekonomik açıdan geliştirilmesine yönelik olarak gerçekleştirilmiş politika ve uygulamalara göre mevcut durum ortaya

konmuştur. AB'nin kırsal kalkınma politikası, AB uyum süreci öncesi ve sonrası kırsal kalkınma çalışmalarının Türkiye'deki durum değerlendirmesi yapılmıştır. Kırsal alanlara hizmet götüren çok sayıda merkezi ve yerel kamu kurum ve kuruluşunun bulunması, gerek merkezi gerekse yerel düzeyde etkin bir koordinasyon ve işbirliğinin gerekliliğini vurgulamıştır. Hedeflenen amaçlara ulaşmada yürütülen çalışmaların, mevcut planlamalar ve mevzuata uygun olarak siyasi ve politik dalgalanmalara maruz kalınmadan uygulanabilmesiyle yakından ilişkili olduğunu da ifade etmiştir.

Aslan (2009), Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Kırsal Kalkınmadaki Rolü ve Etkileri: İngiltere Örneği başlık çalışmada, bölgesel kalkınma ajanslarının üstlendikleri bölgesel ekonomik gelişme rolleri, kırsal kalkınma faaliyetlerine verdikleri önemi ve etkileri bağlamında incelenmiştir. Çalışma, İngiltere'deki ajansların kırsaldaki uygulamalarının Türkiye'deki ajanslara örnek teşkil etmesi açısından önemlidir. Ajansların kırsal kalkınmadaki rolleri ve etkileri; literatür ve deskriptif yöntemde hazırlanan anketlere göre incelenmiştir. Ayrıca ajansların, hizmet verecekleri bölgenin potansiyellerini doğru belirleyip; kırsal alanlarda artan baskının yaratacağı olumsuz çevresel etkileri göz önünde bulundurarak, kırsal özgünlükten yoksun olmayan kırsal kalkınma strateji ve politikalarının hazırlanması, kırsal ekonominin bütün alanlarında bu hedeflerin gerçekleştirilmesi ve uygulanmasını yönetmede kolaylaştırıcı ve yönlendirici rol üstlenmeleri çalışma kapsamında değerlendirilmiştir.

Atak (2009), “AB Yapısal Fonları, Türkiye ile Üye Ülkelerin Karşılaştırılması Üzerine Bir İnceleme” ile AB'nin bölgesel gelişmişlik farklarını azaltmak için uyguladığı bölgesel politikalar ile bu kapsamda kullanılan mali araçlar olan yapısal fonlar analiz edilmiştir. Çalışmada üye ülkeler İspanya, Portekiz ve Yunanistan'ın AB'den almış olduğu mali yardımlar sayısal verilerle ortaya konularak Türkiye ile bir karşılaştırma yapılmaya çalışılmıştır. Birliğin yapısal fonlar kapsamında üye ülkelere yapılan mali yardımlarında daha çok geri kalmış güney ülkelerin ön planda olduğu belirtilmiştir. Birlik bütçesinin mali perspektifler aracılığıyla yönetilmeye başlandığı 1989 yılından 2006 yılına kadar fonlardan yapılan harcamalardan en fazla yardım alan ülkenin İspanya, coğrafi büyüklükleri ve nüfusları düşünüldüğünde ise fonlardan en iyi şekilde yararlanan ülkelerin Yunanistan ve Portekiz olduğu ifade edilmiştir. Burada tespit

edilen başka bir nokta da üyelik öncesi süreçte de Türkiye'ye yönelik mali yardımların oldukça düşük olduğudur. AB, fon musluklarını MDAÜ'ler (Avrupa Birliği, Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri'ne Katılım Öncesi Mali Yardımı) için sonuna kadar açarken, Türkiye için aynı cömertliği göstermemiştir. Bu çalışmada aynı zamanda AB içinde, bütçeye önemli miktarda kaynak aktaran Almanya, Hollanda ve Belçika gibi ülkelerin bütçe küçülmesini istedikleri ifade edilmiş, Türkiye'nin bölgesel politikalar kapsamında alabileceği yardım miktarını MDAÜ'lerin üyeliğini etkileyeceğinden bahsedilmiştir.

Gaytancıoğlu (2009), "Türkiye ve Dünyada Tarımsal Destekleme Politikası" adlı eserinde, tarım politikasının ilk çıkış ve uygulama nedenleri ve amaçlarını detaylı olarak araştırmıştır. 2000'li yıllarda uygulanan doğrudan gelir desteği ödemelerine kadar hangi politika araçları ile müdahaleler yapıldığına değinerek, Türkiye, AB ve ABD (Amerika Birleşik Devletleri) tarımsal destek politikaları ve müdahale araçlarını detaylı incelemiştir. Tarım kesimine yönelik yardımların pazar politikaları yoluyla verilmesinin önünde uluslararası kuralları içeren engeller ve AB genişleme sürecinin yaratacağı yüksek pazar müdahalesinin getireceği harcamalardan kaçınma amacıyla tarım politikalarının ağırlığının zaman içinde kırsal kalkınma yönüne kaydırıldığını ifade etmiştir.

Ağca (2010), "Türkiye'de Uygulanan Tarımsal Destekleme Politikalarındaki Gelişmeler" konulu çalışmasında, tarımsal destekleme politikalarının gelişimini tarihi süreç içinde açıklamıştır. Destekleme politikalarını, uygulanan desteklemelerin, belirlenen amaçlara ulaşıp ulaşmadığını araştırmıştır. AB ve Türkiye'de uygulanan destekler karşılaştırılmıştır. Araştırma sonucuna göre Türkiye'de tarım kesiminde son yıllarda köklü değişikliklere gidildiği ve desteklemelerin arz fazlası ürünlere değil de ithal edilen ürünlere verilmesi gerektiği sonucuna ulaşmıştır.

Karataş (2010), "AB Katılım Öncesi Mali Yardımları" araştırmasında, AB bütçe yapısı, IPA mevzuatı, işleyişi, bileşenleri, IPA kapsamında ülkelere verilen hibeler, IPA Bileşenlerinin Türkiye uygulamasından söz edilmiştir. Uluslarüstü güce sahip küresel aktör AB'nin aday ülkelere tahsis ettiği katılım öncesi mali yardımlar incelenmiştir. Çalışma ile AB politikalarının dünü ve bugünü incelenmiş, katılım öncesi mali

yardımların AB bütçesindeki payının çok düşük olduğu, buna rağmen söz konusu yardımların aday ülkelerin AB'ye üyeliğe hazırlanmalarında etkin bir araç olduğu görülmüştür. AB'nin bütçesini çok etkin kullandığı ve bütçesinin sadece %1,2'siyle katılım öncesi mali yardımları finanse ettiği tespit edilmiştir. Türkiye'nin toplam tutar olarak IPA'dan en çok pay alan ülke olarak görülmesine rağmen, kişi başına düşen IPA yardımı bazında diğer aday ülkelerin çok altında kaldığı, Türkiye'de IPA kurumsal yapılanmasını güçlendirmeye yönelik çalışmaların devam ettiği, ancak henüz bu yapılanmanın istenilen seviyeye ulaşmadığı tespit edilmiştir.

Ortadağ (2010), “AB Bölgesel Politikası ve Türkiye'nin Uyumu” çalışmasında, Türkiye'nin bu politikaya uyumunu irdlemiştir. Avrupa bütünleşmesi, kurumsal yapısı, ortak tarım politikaları, Türkiye'nin AB ile ilişkileri ve uyumu da değerlendirilmiştir. Türkiye'deki bölgesel sorunların sadece bölgesel politikalar konusunda atılacak adımlarla çözülemeyeceğini dile getirmiştir. Makroekonomik düzeyde ve sosyal politika reformları ile desteklenmeyen bir bölgesel politika uygulamasının başarısız olacağını dolayısıyla ekonomide yeniden yapılanmanın tamamlanması, sosyal politikadaki eksikliklerin giderilmesi, tarım politikasında gerek OTP uyumu gerekse ulusal ihtiyaçlar çerçevesinde yapılması gereken reformların tamamlanması ve özellikle kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınması ile sağlanacak istikrarlı bir ortamın AB üyeliğine giden yolda Türkiye'nin hızla ilerlemesini sağlayacağını ifade etmiştir.

Özşen (2011), “Robot Krallığı Japonya'nın Görünmeyen Yüzü: Dünden Bugüne Japon Kırsalı” başlıklı çalışmayla, Japon kırsalının özellikle 20. yy'da tecrübe ettiği niteliksel ve niceliksel değişimi özetlemeye çalışmış, kırsalın bugünü, yarınını yeni bir bakış açısının getirilmesinin gerekliliği üzerinde görüş bildirmiştir. Gerçekçi yaklaşımların ve politikaların oluşturulabilmesi için öncelikli olarak yeni bir analiz çerçevesinin şekillendirilmesi gerekliliği, tarihsel süreç aktararak bu çalışmada ortaya konulmuştur. Japon kırsalından yola çıkılarak sanayileşmiş toplumlarda kırsalın geleceğinin yeni bir bakış açısıyla tartışılmasından bahsedilmiştir.

Öbek (2015), “AB Mali Yardımlarının Etkin Yönetiminin Ekonomik Etkileri ve Üyelik Sürecinde Türkiye Açısından Değerlendirilmesi adlı eserinde, birliğin sunduğu mali yardımlar ve AB’nin mali yardım politikalarına değinmiştir. Çalışmada ayrıca Türkiye açısından AB mali yardımlarının tarihçesi ve adaylık sürecinde Türkiye’deki durum, 2014-2020 bütçe dönemindeki mevcut yapı değerlendirilmiştir. AB’nin bölgesel politikaları ve yerel yönetimlere bakışı, mali yardım politikaları ve uyum süreçleri açısından İrlanda ve Polonya örnekleri analiz edilmiş ve mali yardımların bu ülke ekonomilerine etkisi araştırılmıştır. Her iki ülke açısından GSYH (Gayri Safi Yurtiçi Hasıla) değerlerinin Birlik üyeliği sonrasında kademeli bir artış gösterdiği ifade edilmiştir.

İncelenmiş olan literatür çalışmalarında, genellikle AB kuruluşu, genişlemesi, üye ve aday ülkeler ile bu ülkelerin yararlandığı fonlar, mali yardım araçları, AB-Türkiye tarım ve destekleme politikalarının etkileri incelenmiştir. Özellikle 2000 yılından sonra verilen tarımsal desteklemelerin Türkiye tarımı üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri de araştırılmıştır.

Çobanoğlu vd. (2016), KKYDP (Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programı) kapsamında bulunan MEAD (Makine Ekipman Alımlarının Desteklenmesi) alt programının etkisini değerlendirmiş, sorunlar ve olası çözüm önerileri oluşturulmaya çalışmışlardır. Araştırmada, Antalya ili ve yöresinde, 2011 yılında MEAD alt programından faydalanmak için başvuruda bulunmuş olan üreticilerin %10-15’lik dilimine karşılık gelen 702 üretici ile 2015 yılında, anket çalışması yapılmıştır. Sonuç olarak, KKYDP kapsamında bulunan MEAD alt programından yararlanan işletmelerin/üreticilerin, bu programdan yararlanamayan işletmelere/üreticilere göre tarımsal üretim kapasitesindeki ve elde edilen tarımsal gelirdeki artış gibi birçok olumlu etkiye sahip olduğu belirlenmiştir.

3. MATERYAL YÖNTEM

3.1 Materyal

Tezde, IPARD desteklerinden yararlanan kanatlı eti işletmelerinin %18'i Ankara ili ve çevresinde olduğu için araştırma alanı olarak, Ankara İli seçilmiştir. Araştırmanın materyalini, 2018 yılına kadar IPARD I ve II desteklerinden yararlanan ve Ankara İlinde kanatlı eti üreten işletmelerde anket yapılarak elde edilen birincil veriler oluşturmuştur. İncelenen işletmelerde yüz yüze görüşmelerle 52 üreticiden elde edilen veriler kullanılmıştır. Veriler, 2018 üretim dönemine aittir.

Tezin amaçlarına uygun olarak özel bir anket formu geliştirilmiştir (Ek 1). Anket formunda, incelenen işletmelerin teknik, ekonomik ve yıllık faaliyet sonuçlarını ortaya koyacak verilerin elde edilmesine yönelik sorular oluşturulmuştur. Bu kapsamda işletmecilerin yaş, meslek, eğitim durumları; işletmelerin yapısal özellikleri, sermaye yapısı ve yıllık faaliyet sonuçları, IPARD desteklerinden yararlanma sebepleri, alınan desteklerin işletmeye kazandırdıkları, pazarlama sorunları araştırılmıştır.

Tezde, Türkiye’de ve dünyada konu ile ilgili olarak yapılmış çeşitli araştırma, inceleme ve bilimsel çalışmaların sonuçlarıyla, istatistiksel verilerin temini için de araştırma yapıp bilgi toplanmıştır.

3.2 Yöntem

3.2.1 Örnek hacminin belirlenmesinde kullanılan yöntem

Kanatlı eti işletmelerine yönelik olarak uygulanacak işletme sayılarının belirlenmesinde, popülasyonu oluşturan işletmelerin üretim kapasiteleri dikkate alınarak varyasyon katsayısı hesaplanmış, basit örnekleme yöntemine göre %99 güven sınırları ile örnek hacmi hesaplanmıştır.

Varyasyon Katsayısı (VK), standart sapmanın ortalamaya göre yüzde kaçlık bir değişim gösterdiğini belirtmektedir. Varyasyon Katsayısı'nın düşük olması, birim değerlerinin ortalamadan sapmalarının daha az olduğunu, yani incelenen özellik açısından daha homogen bir yapının varlığını açıklamaktadır. Varyasyon Katsayısı'nın büyük çıkması ise incelenen özellik açısından heterogen bir yapıya işaret etmektedir. Varyasyon katsayısı %33'ün üzerinde olan bir örnek normal bir populasyonu temsil etmez ve bu oranının üzerinde ise tabakalı örnekleme yapılır (Oğuz ve Karakayacı,2017).

Tezde, incelenen işletmelerin kapasiteleri dikkate alındığında, yapılan hesaplamalarda Varyasyon Katsayısı %7 bulunmuştur.

$$\text{Örneklem ortalaması : } \bar{x} = \frac{\sum_{i=1}^n x_i}{N} = 49.503$$

$$\text{Standart Sapma : } S = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^N (x_i - \bar{x})^2}{n-1}} = 3.483,63$$

$$\text{Varyans}(S^2) : \sigma^2 = 12.135.675,17$$

$$\text{Varyasyon Katsayısı : } cv = \frac{S}{\bar{x}} \cdot 100 = \% 7$$

$$n: \frac{N \cdot \sigma^2}{(N-1)D^2 + \sigma^2} = 52,72$$

n : örnek hacmi

N : 122 popülasyondaki birim sayısı

σ : standart sapma

$D = \left(\frac{d}{t}\right)$ 'yi ,

d : kabul edilebilir hata

t : belirli bir güven aralığı için t değeri

Araştırmada örneklem hacmi, 52 işletme olarak belirlenmiştir. Yukarıda belirtildiği üzere, örnek hacmini oluşturan işletmelerin kapasiteleri açısından varyasyon katsayısının %7 bulunması, oldukça homogen bir yapıya işaret etmektedir. Bu nedenle,

analizlerde örnek hacmini oluşturan yıllık 35.000-50.000 adet kapasite aralığındaki 52 işletme tek bir grup olarak ele alınmıştır (Çizelge 3.1).

Çizelge 3.1 Örnek hacmi grubu

Kapasite Grubu (Adet)	Frekans
35.000-50.000	52

3.2.2 Yıllık faaliyet sonuçlarının belirlenmesinde kullanılan yöntem

Yukarıda da belirtildiği üzere, örnek hacmini oluşturan ve işletme kapasitesi açısından %7 varyasyon katsayısına sahip 52 kanatlı eti üreten işletme tek bir grup olarak analizlere tabi tutulmuştur. İşletmelerde bir yılda en fazla 7 üretim dönemi olduğu belirlenmiştir. Yıl içindeki dönem sayısı ve bu dönemlerdeki faaliyetler dikkate alınarak yıllık faaliyet sonuçları ortaya konulmuştur. İşletmelerin sermaye yapısı, yıllık faaliyet sonuçlarının değerlendirilmesinde işletme masrafları, gayrisafi hasıla, gayrisafi üretim değeri, brüt kar, mali ve ekonomik rantabilite hesaplanmıştır. Analizlerde işletmeler ortalaması; hayvan başına ve/veya arazi birimi başına hesaplanmıştır.

İşletmelerdeki öncelikle nüfus ve işgücü yapısını yaş ve cinsiyete göre “Erkek İşgücü Birimi-EİB” cinsinden ortaya koyabilmek için kullanılan katsayılar Çizelge 3.2’de sunulmuştur (Erkuş vd.,1995).

Çizelge 3.2 Nüfusun erkek işgücü birimi cinsinden hesaplanmasındaki katsayılar

Yaşlar	Cinsiyet	Katsayı
0-6	Kadın, Erkek	-
7-14	Kadın, Erkek	0,50
15-49	Kadın	0,75
	Erkek	1,00
50-yukarı	Kadın	0,50
	Erkek	0,75

İncelenen işletmelerde sermaye unsurları olarak aktif sermaye içinde bina, alet-makine, hayvan, malzeme ve mühimmat ile para sermayesi; pasif sermaye olarak borçlar ve öz sermaye yapısı ortaya konulmuştur.

Bina sermayesinde kümes ve yardımcı binaların yeniden inşa kıymetleri, inşa yılı ve yıpranma süreleri; alet makine sermayesinin alım-satım bedelleri ve kullanma süreleri; hayvan sermayesinde yöredeki alım-satım bedelleri ve işletmeci beyanı; malzeme ve mühimmat sermayesi satın alınmışsa satın alma bedeli, işletmede üretilmiş ise çiftlik avlusu fiyatları dikkate alınarak hesaplamalar yapılmıştır. Para mevcudu ve borçlar işletmecilerin beyanlarına göre ele alınmıştır.

Yıllık faaliyet sonuçlarının değerlendirilmesinde işletme masrafları, Gayri Saf Hasıla Gayri Safi Üretim Değeri, Brüt Kar, Mali ve Ekonomik Rantabilite ölçütleri aşağıda sunulmuştur:

Gayri Saf Hasıla (GSH), bitkisel ve hayvansal üretim değeri, işletme dışı tarımsal gelir ve envanterde meydana gelen artışlar dikkate alınarak belirlenmektedir (Erkuş vd.,1995). İncelenen işletmelerde bitkisel üretim değeri ve işletme dışı tarımsal gelir olmadığı için, GSH'ya dahil edilmemiştir.

Gayri Safi Üretim Değeri (GSÜD), tarımsal faaliyetler neticesinde elde edilen bitkisel ve hayvansal ürün miktarlarının çiftçi eline geçen fiyatlarla çarpılması sonucu bulunan değere, bitki ve hayvan sermayesindeki prodüktif artışların (PDKA) ilavesi ile hesaplanmaktadır (Erkuş vd., 1995; Özçelik vd.,2013; Yılmaz ve Gül, 2015). İşletmelerde bitkisel üretim değeri olmadığı için, GSÜD aşağıdaki gibi hesap edilmiştir.

$$GSÜD = \text{Hayvansal Üretim Değeri} + \text{Prodüktif Demirbaş Kıymet Artışı}$$

İşletmelerdeki hayvansal üretim değerinin hesaplanmasında hayvansal ürün miktarı ve satış fiyatları dikkate alınmıştır.

İşletmelerde prodüktif demirbaş kıymet artışının belirlenmesinde aşağıdaki formül kullanılmaktadır.

$$PDKA = (\text{Yılsonu mevcudu} + \text{satılan} + \text{ölen} + \text{işletmede tüketilen}) - (\text{Yılbaşı mevcudu} + \text{satın alınan} + \text{doğan})$$

İşletme Masrafları (İM), Gayri Saf Hasıla'yı elde etmek üzere, aktif sermayenin faizi hariç, yapılan tüm masrafların toplamıdır. İşletme Masrafları üretim hacmine bağlı olarak artan veya eksilen nitelikteki değişen masraflar ve üretim miktarına bağlı olmadan ortaya çıkan sabit masraflardan oluşmaktadır. Değişen Masraflar (DM), civciv alım masrafı, yem, ilaç, veteriner ücreti, suni tohumlama veya aşım masrafı, hayvan sigortası, pazarlama, cari masraflar (su, aydınlatma, ısıtma, altlık, dezenfeksiyon vd), döner sermaye faizinden oluşmaktadır. Sabit Masraflar (SM); sabit sermaye unsurlarının faizi ve amortismanı, vergi, sigorta, varsa kümes kirası masraflarından oluşmaktadır (Kıral vd., 1999).

İşletmelerdeki sözkonusu ürünlerin üretim ve satışı arasında çok kısa varsa, değişken masraflar için döner sermaye faizi hesabı yapılmamaktadır (Kıral vd.,1999), çalışmada da bu kabule göre değişken masraflara faiz tahakkuk edilmemiştir. Ayrıca irat hayvanları üretimde bir yıldan fazla kalıyorsa hayvan amortismanı hesaplanır, incelenen işletmelerdeki hayvan varlığı bu duruma uymadığı için hayvan amortismanı da hesaplanmamıştır (Kıral vd.,1999).

Saf Hasıla (SH), tarım işletmelerinin başarısını en iyi tespit eden objektif bir ölçüdür. Saf Hasıla, Gayri Saf Hasıla'dan, bu gayri saf hasılayı elde etmek için yapılan toplam işletme masrafları düşülerek hesaplanmaktadır.

$$\text{Saf Hasıla} = \text{GSH} - \text{İşletme Masrafları}$$

Brüt Kar (BK), gayri safi üretim değerinden, değişen masrafların çıkarılması ile bulunmaktadır. Brüt kar, üretim faaliyetlerinin rekabet güçlerini belirleyen işletme organizasyonunun başarısını gösteren önemli bir kriterdir (Erkuş vd.1995).

İşletmelerin karlılıklarının karşılaştırılmasında Ekonomik Rantabilite (ER) ve Mali Rantabilite (MR) düzeyleri önem taşımaktadır (Erkuş vd.1995). Mali Rantabilite, işletmedeki öz sermayenin ve Ekonomik Rantabilite ise işletmenin karlılığını göstermektedir. Mali ve ekonomik rantabilite oranlarının nominal faiz oranları ile karşılaştırılması ve bu değerden daha yüksek bir değerde olmaları beklenmektedir (Oğuz ve Bayramoğlu,2018). Ekonomik ve mali rantabilite hesabı aşağıda sunulmuştur:

Ekonomik Rantabilite = $[\text{Saf Hasıla} / \text{Toplam İşletme Sermayesi}] \times 100$

Mali Rantabilite (MR) = $[(\text{Saf Hasıla} - \text{Borç Faizleri}) / \text{Öz sermaye}] \times 100$

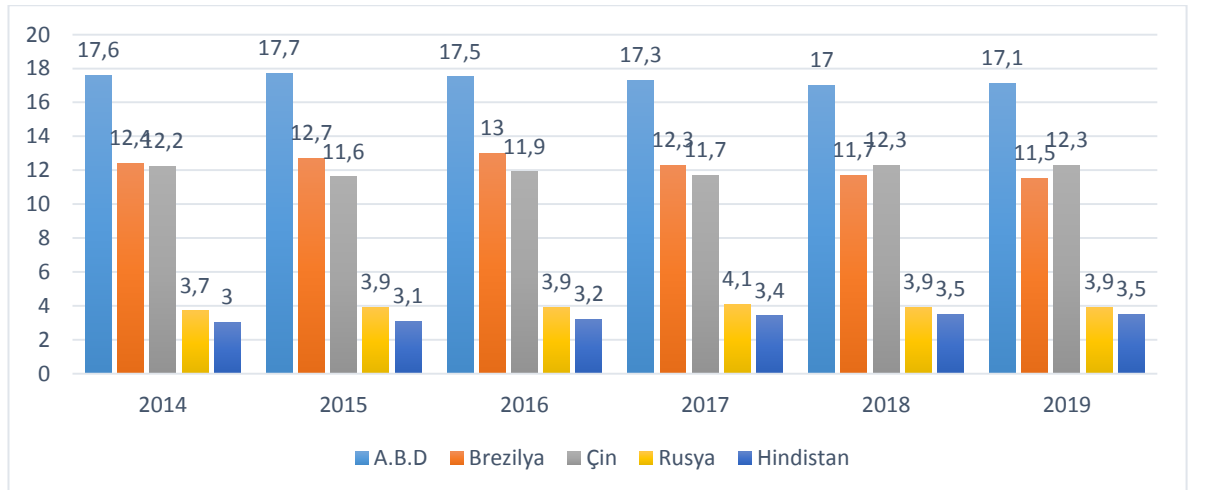
4. DÜNYADA TAVUK ETİ ÜRETİMİ

FAO verilerine göre, dünyada kesilen tavuk sayısı 2019 yılında %2,2 artarak 72 milyar adet ile en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Kesilen tavuk sayısına paralel olarak tavuk eti üretimi de 2019 yılında bir önceki yıla göre %2,6 oranında artarak 118 milyon ton olmuştur (Çizelge 4.1).

Çizelge 4.1 Dünyada tavuk eti üretimi (bin ton) (<https://arastirma.tarimorman.gov.tr>)

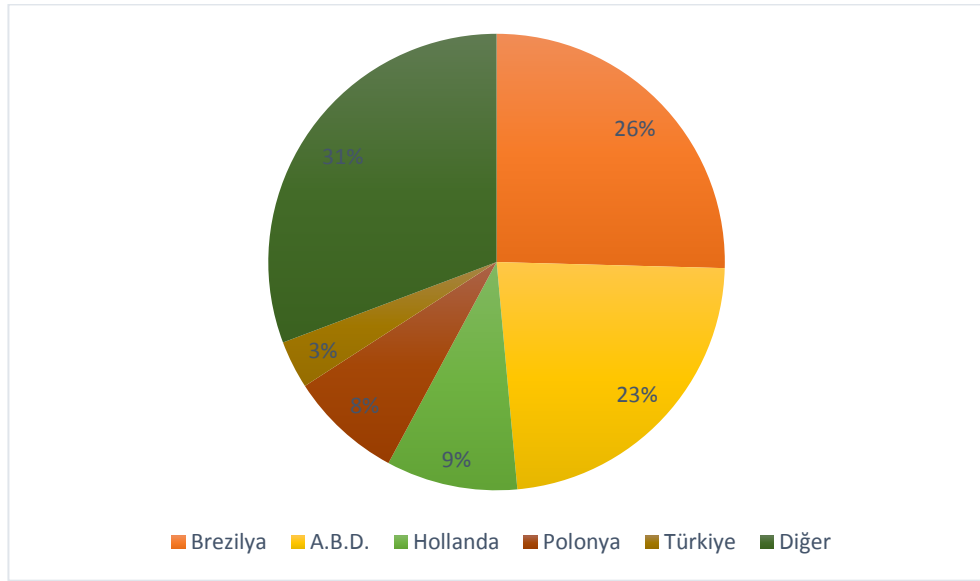
	2016	2017	2018	2019	2020	DEĞİŞİM
Üretim	106.737	110.857	115.013	118.017	-	2,6
Tüketim	105.240	109.144	113.294	116.324	-	2,7
İthalat	13.032	13.334	13.370	13.487	14.069	4,3
İhracat	14.083	14.516	15.057	15.420	15.325	-0,6

Bu üretimin %17,1'i ABD, %12,3'ü Çin ve %11,5'i Brezilya'da gerçekleşmiş olup, bu 3 ülke toplam üretimin %40,8'ini karşılamıştır (Şekil 4.1). Türkiye ise %1,8'lik pay ile dünya tavuk eti üretiminde 11. sırada yer almıştır. İlk 10 üretici arasında en büyük artışın %6,5 ile Arjantin ve %4,1 ile Meksika'da olduğu görülmüştür.

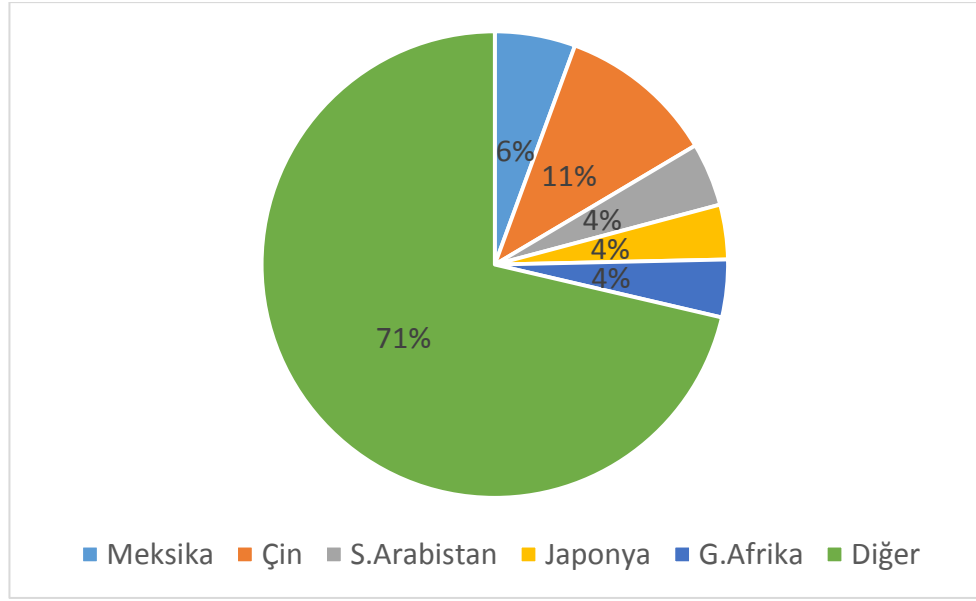
Şekil 4.1 Tavuk eti üretiminde önemli ülkeler (%) (<https://arastirma.tarimorman.gov.tr>)

Dünya tavuk eti ihracatı 2020 yılında bir önceki yıla göre %0,6 oranında azalarak 15,3 milyon tona gerilemiştir. İhracatta lider konumda olan Brezilya toplam dünya ihracatının %25,4'ünü gerçekleştirirken, üretimde ilk sırada yer alan ABD %23,1 pay ile ihracatta ikinci sırada yer almıştır. Dünya tavuk eti ihracatının yaklaşık yarısı bu iki ülke tarafından gerçekleştirilmiştir (Şekil 4.2). Dünya tavuk eti ihracatında bir önceki yıl altıncı sırada olan Türkiye ise %3,4 pay ile 2020 yılında beşinci sıraya yükselmiştir. 2020 yılında tavuk eti ihracatı bir önceki yıla göre Rusya'da %38,7 ve Birleşik Krallık'ta %22,2 oranında artarken, Almanya'da %15,8 ve Arjantin'de %14,5 oranında azalmıştır.

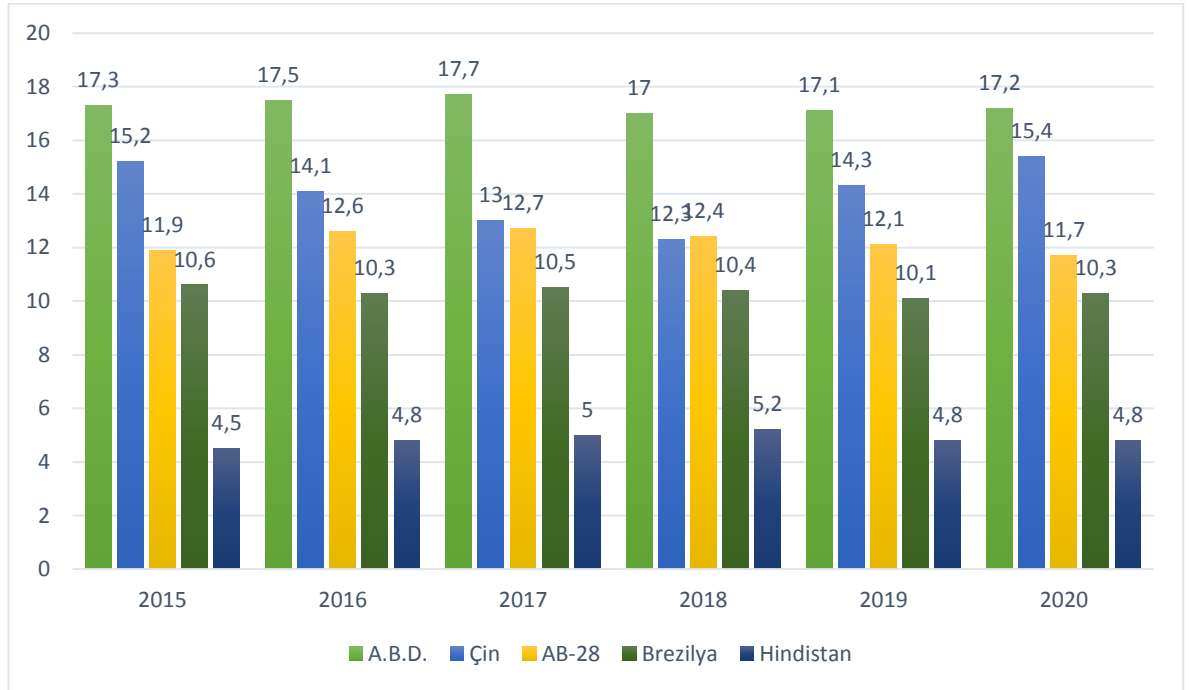
Şekil 4.2 Ülkelere göre Dünya tavuk eti ihracatı (2020, %)

Dünya tavuk eti ithalatı 2020 yılında bir önceki yıla göre %4,3 oranında artarak 14,1 milyon tona ulaşmıştır. Çin dünya tavuk eti ithalatında %10,9 pay ile lider konumda iken, Meksika %5,6 ve Suudi Arabistan %4,4 paya sahiptir (Şekil 3.3). Başlıca ithalatçı ülkeler arasında en büyük artış oranları %95,9 ile Çin'de ve %39,1 ile Meksika'da görülmüştür.

Şekil 4.3 Ükelere göre Dünya tavuk eti ithalatı (2020, %)

Dünyada tavuk eti tüketimine bakıldığında ilk üç sırayı ABD, Çin, AB-28 ülkeleri olduğu anlaşılmaktadır.2015-2020 yıllarında bu sıralama değişmemektedir (Şekil 4.4).

Şekil 4.4 Tavuk eti tüketiminde önemli ülkeler (%) (<https://arastirma.tarimorman.gov.tr>)

Dünyada 2020 yılında COVID-19 ile ilgili ekonomik zorluklar, kısıtlamalar, lojistik sıkıntılar ve kilitlenmeler ticarete küresel bir gerilemeye yol açmıştır. Bununla birlikte salgın boyunca paket servisi olarak tavuk ürünlerine büyük talep yaşandığından, soğuk hava depolarındaki stoklar en düşük seviyelere gelmiştir. Bu nedenle restoranların yeniden açılmaya başlamasıyla kısa vadede artan talebin karşılanmasında sorun olacağı tahmin edilmektedir.

Dünya tavuk eti ithalatında lider olan Çin'de Afrika Domuz Ateşi'ne bağlı olarak ortaya çıkan domuz eti açığı, Çin'in tavuk eti ithalatını 2020 yılında önemli ölçüde artmasına neden olmuştur. 2021 yılında dünya tavuk eti talebinde artış beklenirken, yüksek yem maliyetleri nedeniyle üretimde %1'lik sınırlı bir artış beklenmektedir.

Dünya tavuk eti ihracatının 2021 yılında %2 oranında artacağı tahmin edilmektedir. 2020 yılında üretimin yüksek olduğu aylarda (Mart-Nisan) COVID-19 salgınıyla karşı karşıya kalan Türkiye'de, otel ve restoranların kapatılması gibi önlemler, stokların artmasına yol açmıştır. Ayrıca Türkiye'de 2020'deki döviz kurlarında meydana gelen artış ve yüksek yem fiyatları üretimin yavaşlamasına neden olmuştur. Üretimdeki durgunluğun aksine Türkiye'nin tavuk eti ihracatı 2020 yılında en yüksek seviyeye ulaşmıştır. 2020 yılı sonunda Suudi Arabistan ve Irak ile yaşanan ihracat sıkıntıları, yeni pazar bulmada yaşanan zorluklar ve COVID-19 salgını gibi olumsuz faktörlere rağmen Türkiye, 2020 yılını rekor tavuk eti ihracatı ile sonlandırmıştır. 2021 yılı ilk çeyreğinde hem üretici hem de tüketici tavuk eti fiyatlarının arttığı görülmekte olup, bunun en önemli nedeni artan talep maliyetleridir. Türkiye'de tavuk eti talebindeki hızlı artışa rağmen 2021 yılında tavuk eti üretiminin sektör beklentilerinin altında, sadece %5 oranında artması beklenmektedir. Talep ve döviz kurundaki yükselişin 2021 yılında da tavuk eti fiyatlarının artıracığı tahmin edilmektedir.

5. TÜRKİYE’DE TAVUK ETİ SEKTÖRÜ

5.1 Tavuk Eti Üretimi

Türkiye’de 2015 yılında kuş gribi vakalarının ortaya çıkması, küresel talebin azalması, komşu ülkelerdeki siyasi karışıklıklar ve ulaşım olanaklarının bozulması nedeniyle; son 10 yıldır sürekli artış gösteren tavuk eti üretimi; 2016 yılında bir önceki yıla göre %1,6 oranında azalmıştır. Türkiye tavuk eti ihracatı ise, kuş gribi kaynaklı ticaret kısıtlamalarından daha fazla etkilenmiş olup, 2015 ve 2016 yılında önemli ölçüde azalış göstermiştir. 2017 yılında Türkiye de kuş gribi nedeniyle oluşan bu kayıplar telafi edilerek üretim ve ihracatta en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Ayrıca Türkiye, 72 ülkeye gerçekleştirdiği ihracatla; dünya tavuk eti ticaretinde 7’inci sırada yer almıştır. 2017 yılında tavuk eti tüketimi ise bir önceki yıla göre %9,2 oranında artarak kişi başına 21,4 kg ile en yüksek seviyesine çıkmıştır.

Tavuk eti üretimdeki durgunluğun en önemli nedenleri, Türkiye’de 2018 yılından beri yaşanan döviz kurlarındaki dalgalanmalar ve buna bağlı olarak yükselen yem fiyatları olmuştur. Döviz kurlarındaki dalgalanmalara bağlı sorunlar devam ederken 2020 yılında COVID-19 salgının yol açtığı ekonomik sorunlar sektörü olumsuz şekilde etkilemektedir. 2020 yılında üretim talebin altında kalması, tavuk eti fiyatlarının yükselmesine yol açmıştır. Ayrıca döviz kurlarındaki artışın girdi maliyetlerini artırması, tavuk eti fiyatlarının artmasında en önemli nedenlerden biri olmuştur.

Türkiye’de 2018 yılında en yüksek seviyesine ulaşan kesilen tavuk sayısı ve tavuk eti üretimi, son 3 yıldır düşüş eğilimi göstermektedir (Çizelge 5.1). 2020 yılında 2019 yılına göre %0,1 oranında azalışla 2,1 milyon ton tavuk eti üretimi yapılmıştır. Tüketim oranında ise %2,3’lük azalış yaşanarak kişi başı tavuk eti tüketimi kilogram cinsinden %1,4 azalış göstermiştir. Tavuk eti üretimi ise kesilen tavuk sayısına paralel olarak bir önceki yıla göre %0,1 azalışla 2,1 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. 2021 yılı Ocak-Nisan dönemi tavuk eti üretim miktarı 719 bin tona yaklaşmış olup, 2020 yılı aynı dönem üretim miktarından %2,2 daha azdır. Türkiye’de 2020 yılında 379 milyona ulaşan tavuk sayısı, kümes hayvanlarının %98,3’ünü oluşturmaktadır.

Çizelge 5.1 Türkiye tavuk eti verileri (ton) (TÜİK,2021)

Yıl	Üretim	Tüketim	İthalat	İhracat	Kişi başına tüketim (kg)
2013	1.758.363	1.401.146	350	357.567	18,3
2014	1.894.669	1.498.221	317	396.765	19,3
2015	1.909.276	1.576.157	887	334.006	20,0
2016	1.879.018	1.564.701	85	314.402	19,6
2017	2.136.734	1.735.755	2.752	403.731	21,15
2018	2.156.669	1.709.150	5.845	453.366	20,8
2019	2.138.449	1.699.984	1.119	439.586	20,4
2020	2.136.263	1.661.642	1.433	476.054	19,9

(1/TEPGE hesaplamasıdır 2/020711, 020712, 020713, 020714 GTİP alınmıştır)

Et tavuğu sayısı, bir önceki yıla göre %16,3 oranında artarak 2020 yılında 258 milyon adet ile en yüksek seviyesine ulaşmıştır. 2020 yılında kümes hayvanlarının %66,9'unu et tavuğu oluşturmuştur. Tavuk eti üretiminin şehirlere göre dağılımına ilişkin veriler Çizelge 5.2'de yer verilmiştir.

Çizelge 5.2 Tavuk eti üretiminin şehirlere göre dağılımı

İLLER	(%)
Manisa	14,7
Balıkesir	11,8
Bolu	11,7
Sakarya	11,1
Mersin	7,8
İzmir	5,8
Uşak	4,3
Ankara	3,8
Düzce	3,0
Kocaeli	3,0

2020 yılında Doğu Marmara ve Ege Bölgesi'nin toplamda %61,6 paya sahip olduğu görülmektedir. Doğu Marmara %34,4 ile et tavuğu sayısı bakımından lider konumdayken, Ege Bölgesi %27,2 ve Batı Marmara %14,6 paya sahiptir. 2020 yılında et tavuğu sayısının yarısından fazlası (%57,1) Manisa, Balıkesir, Bolu, Sakarya ve Mersin olmak üzere beş ilde toplanmıştır. Buradan hareketle tavuk üretim işletmeleri daha çok Batı Karadeniz ve Ege bölgesinde yoğunlaştığı görülmektedir.

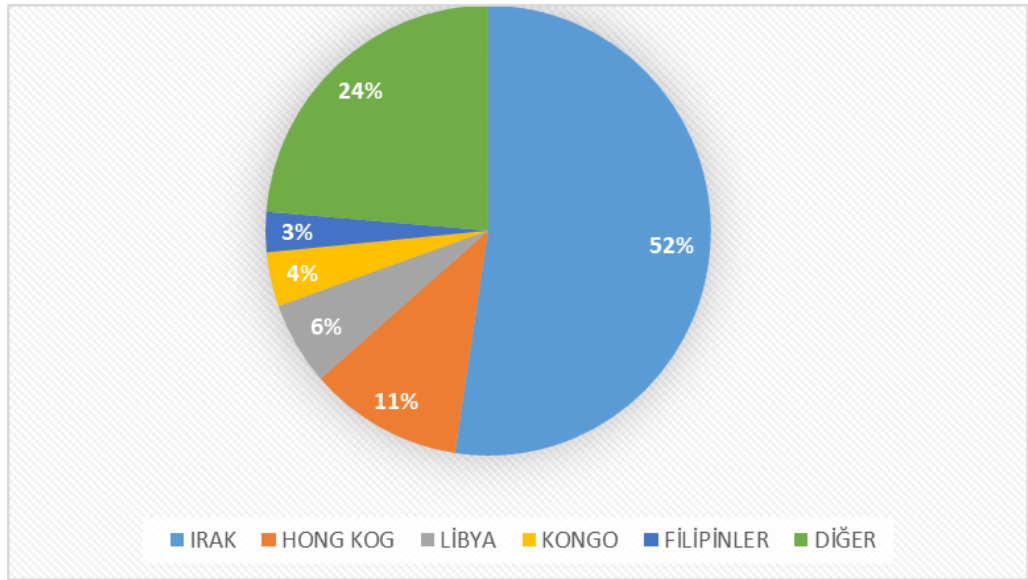
5.2 Desteklemeler

2018 yılı Para-Kredi ve Koordinasyon Kurulu Kararı'na göre ihracat iadesi yardımları kümes hayvanları etleri için ton başına 430 TL, işlenmiş ve konserve edilmiş ürünler için ise ton başına ise 550 TL olarak belirlenmiştir. 2020 yılında da aynı karar geçerli olup kümes hayvanları etinden hazırlanmış veya konserve edilmiş ürünlerin 1 Ocak 2019 tarihinden itibaren gerçekleştirilecek ihracatına ilişkin ihracat iadesi yardımları ödemeleri yapılmamaktadır. 2020 yılında IPARD kapsamında, kanatlı eti üreten tarımsal işletmelerin fiziki varlıklarına yönelik yatırımlara %50-70, ürünlerin işlenmesi ve pazarlanmasına yönelik olanlara ise %40-50 hibe verilmiştir.

EPDK'nın 2019 yılı 8468 sayılı kararı ile etlik tavuk kümesi, damızlık kümesi ve kuluçkahane işletmeleri sanayi grubu kapsamına alınmış ve indirimli elektrikten faydalanması sağlanmıştır. Daha önceki dönemlerde TKDK destekleri kapsamında olmayan kaz ve yumurta tavukçuluğu; IPARD Programı (2014-2020) döneminde destek kapsamına alınmıştır. 2021 yılı Ocak-Nisan dönemine ait ihracat değeri ise 179 milyon dolar olup, bir önceki yılın aynı dönemine göre %0,8 daha azdır. Bu durum ihracat fiyatlarında artış olduğunu göstermekte olup, bunun en önemli nedeni döviz kurlarında meydana gelen dalgalanmalardır.

Dünya tavuk eti ihracatında beşinci sıraya yükselen Türkiye'de, 2020 yılında üretilen tavuk etinin %22'si ihraç edilmiştir. 2021 yılı Ocak-Nisan dönemine ait ihracat değeri ise 179 milyon dolar olup, bir önceki yılın aynı dönemine göre %0,8 daha azdır. Bu durum ihracat fiyatlarında artış olduğunu göstermekte olup, bunun en önemli nedeni döviz kurlarında meydana gelen dalgalanmalardır. Kanatlı sektöründe ihracatçı

konumda olan Türkiye'nin 2020 yılında yapmış olduğu 489 bin tonluk kanatlı eti ihracatının %97,3'ünü tavuk eti oluşturmuştur. Türkiye'de 2020 yılında 476 bin ton ile rekor seviyesine ulaşan tavuk eti ihracatı bir önceki yıla göre %8,3 oranında artmıştır. 2020 yılında gerçekleştirilen tavuk eti ihracatının %52,1'i Irak'a yapılmıştır. Hong Kong, Libya, Kongo ve Gürcistan 2020 yılı tavuk eti ihracatında pay sahibi olan diğer önemli ülkelerdir. Türkiye'de 2020 yılı tavuk eti ihracat değeri bir önceki yıla göre %9,8 oranında azalarak 491 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2020 yılında ihracat miktarı en yüksek seviyesine ulaşsa da, ihracat değeri 2014 yılının altında kalmıştır. Bu durum ihracat fiyatlarındaki düşüşten kaynaklanmaktadır. 2020 yılında tavuk eti ihracatında en büyük artış %37 ile Hong Kong, %32,0 ile Gürcistan ve %29,0 ile Libya'da olmuştur. Bununla birlikte Filipinler'e yapılan tavuk eti ihracatı 4 katına ulaşmıştır (Şekil 5.1).

Şekil 5.1 Türkiye'nin tavuk eti ihracatında önemli ülkeler (2020, %)

2021 yılı 4 aylık dönemde gerçekleşen 151 bin tonluk tavuk eti ihracatının %49,1'i Irak'a, %6,2'si Libya'ya ve %5,3'ü Kongo'ya yapılmıştır. 2021 yılı ilk çeyreğinde tavuk eti ihracatında bir önceki yılın aynı dönemine göre en büyük artış, ihracatı 13 katına çıkan Vietnam ve %63,2 artış ile Libya'da olmuştur. 2021 yılı ilk 4 aylık dönemde tavuk eti ihracat miktarı 151 bin tona yaklaşmış olup, bu miktar 2019 yılı aynı dönem ihracat miktarından %7,4 daha azdır.

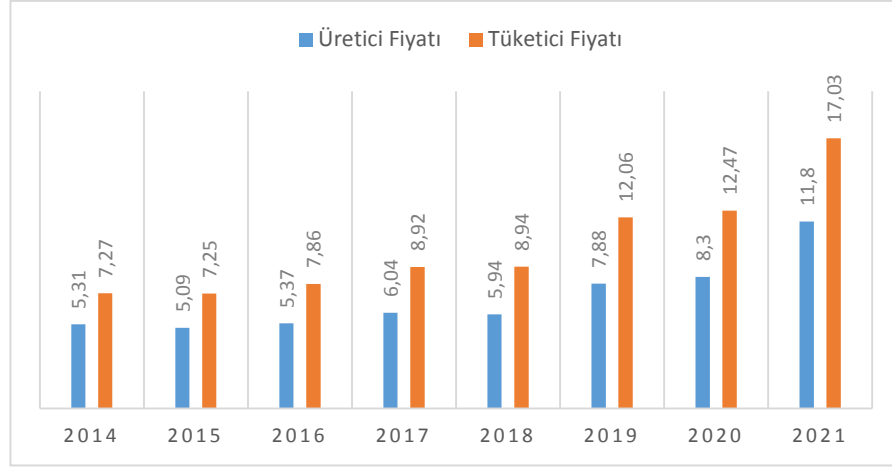
Başta Suriye ve Irak olmak üzere Orta Doğu ülkelerinde yaşanan ekonomik krizler ile ulaşım sıkıntıları, 2015 yılından bu yana Türkiye kanatlı ihracatının gelişimi önünde en önemli engeller olmuştur. Ayrıca Irak'ın ulusal sanayiye ve yerel üretimi korumak amacıyla 2018 yılından itibaren ekstra vergiler uygulaması ve 2019 yılı Mayıs ayından itibaren kanatlı ve ürünlerinin ithalatına yasak getirmesinin yanı sıra 2020 yılında Suudi Arabistan'ın getirdiği ithalat yasağı Türkiye tavuk eti ihracatını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu yasaklar mevcut haliyle Türkiye tavuk eti ihracatını büyük ölçüde etkilemese de gelecek potansiyeli bakımından büyük önem taşımaktadır. Bu sıkıntıların yanı sıra 2020 yılında COVID-19 salgını nedeniyle alınan tedbirler ihracatın yavaşlamasına neden olmuştur. Tüm bu olumsuzlukların yanında 2020 yılı 6 Kasım itibariyle Çin Halk Cumhuriyeti'nin kapılarını Türkiye'ye açması ve bu tarihte ilk kez tavuk eti ihracatı yapılmaya başlanması sektör açısından önemli bir gelişme olmuştur.

Türkiye'nin tavuk eti ithalatı bulunmamakla birlikte, 2020 yılı 11 aylık dönemdeki 1,4 bin tonluk tavuk eti ithalatı, sınırda gerçekleştirilen iade ya da iptal işlemlerinden kaynaklanmaktadır. Türkiye'de ithalatın önüne geçilmesi amacıyla yüksek kanatlı eti tarifeleri uygulanmaktadır. Ancak, Türkiye kanatlı sektörü damızlık hayvan materyali bakımından dışa bağımlıdır. Türkiye, günlük civcivleri ve kuluçkalık yumurtaları çoğunlukla İngiltere ve Kanada'dan ithal etmektedir.

5.3 Tavuk Eti Fiyatları

Tavuk eti fiyatlarına baktığımızda 2018 yılı haziran ayı tavuk eti üretici fiyatı 6,68 TL/kg olup, bir önceki aya göre %4,05, bir önceki yılın aynı ayına göre %0,15 oranında artmıştır. 2018 yılı haziran ayı tavuk eti tüketici fiyatı ise 10,15 TL/kg olup, bir önceki aya göre %8,95; bir önceki yılın aynı ayına göre ise %2,02 oranında artmıştır.

2020 yılı tavuk eti üretici fiyatı Aralık ayında bir önceki aya %1,2, bir önceki yılın aynı ayına göre %30,1'lik artışla 8,32 TL/kg olarak gerçekleşmiştir. 2020 yılı tüketici fiyatı ise, Aralık ayında bir önceki aya %5,5, bir önceki yılın aynı ayına göre %28,3'lük artışla 14,48 TL/kg olmuştur (Şekil 5.2).

Şekil 5.2 Türkiye tavuk eti üretici ve tüketici fiyatı (tl/kg)

2021 yılı tavuk eti üretici fiyatı Mayıs ayında bir önceki aya %5,1, bir önceki yılın aynı ayına göre %54,5'lik artışla 12,92 TL/kg olarak gerçekleşmiştir. 2021 yılı tüketici fiyatı ise, Mayıs ayında bir önceki aya %1,7, bir önceki yılın aynı ayına göre %38,7'lik artışla 18,44 TL/kg olmuştur.

Beyaz Et Sanayicileri ve Damızlıkçıları Birliği Derneği (BESDBİR) verilerine göre Türkiye'de kanatlı hayvancılık sektörü üretim maliyetinin en büyük kısmını %68 oran ile yem gideri oluşturmaktadır. Türkiye Yem Sanayicileri Birliği verilerine göre 2020 yılında üretilen kanatlı yemi miktarı 10 milyon ton olup, %54'ünü piliç yemi oluşturmaktadır.

Piliç yemi miktarı bir önceki yıla göre %0,6 oranında artarak 5,4 milyon tona ulaşmıştır. Bu yemlerin ana girdisi mısır ve soya fasulyesidir. Türkiye'de mısır üretimi 2020 yılında bir önceki yıla göre %8,3 oranında artarak, 6.5 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. 2020 yılı mısır ithalatı %42,5 azalarak 2,1 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. Soya fasulyesi üretimi bir önceki yıla göre %3,3 artarak 2020 yılında da 155 bin tona ulaşmıştır. 2019 yılında ithal edilen soya fasulyesi miktarı ise 2,9 milyon ton olup bir önceki yıla göre %11,7 oranında artmıştır.

5.4 Tavuk Eti Girdi Pariteleri

2020 yılında paritelerin azaldığı görülmekte olup, en büyük azalış tavuk eti/soya paritesindedir. Bu durum yem hammadde fiyatlarındaki artışın üretici fiyat artışının oldukça altında kalmasından kaynaklanmaktadır. 2019 yılında 1 kg tavuk eti ile 3,79 kg etlik piliç yemi alınabilirken, 2020 yılında 3,05 kg alınabilmektedir. 2020 yılında 1 kg tavuk eti ile alınabilecek soya miktarı 2,50 kg, mısır miktarı ise 5,72 kg'dır (Çizelge 5.3).

Çizelge 5.3 Tavuk eti girdi pariteleri (<https://arastirma.tarimorman.gov.tr/,2020>)

	2016	2017	2018	2019	2020
Tavuk Eti (TL/kg) ¹	5,37	6,04	6,27	7,88	8,30
Etlik Piliç Yemi (TL/kg)	1,19	1,38	1,79	2,08	2,72
Full Fat Soya (TL/kg)	1,39	1,61	2,32	2,38	3,32
Mısır (TL/kg)	0,73	0,84	0,95	1,17	1,45
1 kg tavuk eti ile alınabilecek girdi miktarı (kg)					
Tavuk Eti/ Etlik Piliç Yemi	4,51	4,38	3,50	3,79	3,05
Tavuk Eti/ Soya	3,86	3,75	2,70	3,31	2,50
Tavuk Eti/ Mısır	7,36	7,19	6,60	6,74	5,72

(TÜRKİYEM-BİR ve HAYGEM verilerinden TEPGE hesaplamaları)

Tavuk eti fiyatları incelendiğinde en düşük yıl olarak karşımıza 2016 yılı en yüksek yıl olarak ise 2020 yılı karşımıza çıkmaktadır. Etlik piliç yemi 2017 yılında en düşük seviyede 2020 yılında ise en yüksek seviyededir. 1 kg tavuk eti ile alınabilecek girdi miktarı ise 2020 yılında en düşük seviyede bulunmaktadır.

6. AB'DE MALİ YARDIMLAR

6.1 Üyelere Yönelik Mali Yardımlar

AB üyesi ülkeler tarafından EAFRD'den (Kırsal Kalkınma için Avrupa Tarımsal Fonu) yararlanmak üzere, 7 yıllık "kırsal kalkınma programları" hazırlanmaktadır. Üye ülkelerde FEOGA (Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu) ve EAFRD kapsamında "Ödeme Kurumu (Paying Agency)" olarak adlandırılan ödeme yapmakla görevli kurumlar bulunmaktadır. Aday ülkelere verilen kırsal kalkınma desteğini, yapılanması gereken işletmelere kaydırabilme olanağı sağlanmıştır. Bu daha çok Slovenya ve Polonya gibi küçük aile işletmelerinin hakim olduğu ülkelerde gündeme gelmiştir (Glucksman, 2003).

1994-2006 yılları arasında fon kaynaklarının üye ülkeler arasında dağılımına bakıldığında İspanya'nın en çok kaynak sağlayan ülke olduğu görülmektedir. İspanya 12 yıllık dönem boyunca Fondan yaklaşık 45 milyar € yardım sağlamıştır. İspanya'yı 29 milyar € ile İtalya izlemiştir. İspanya ve İtalya'nın en çok fon sağlayan ülkeler olmasına rağmen, Fon kaynaklarını kullanma bakımından dikkat çeken ülkeler Yunanistan ve Portekiz'dir (Ortadağ, 2010).

Birlik bütçesinin mali perspektifler aracılığıyla yönetilmeye başlandığı 1989 yılından 2006 yılına kadar fonlardan yapılan harcamalardan en fazla yardım alan ülke İspanya, coğrafi büyüklükleri ve nüfusları düşünüldüğünde ise fonlardan en iyi şekilde yararlanan ülkeler ise Yunanistan ve Portekiz'dir (Atak, 2009).

6.2 Aday Ülkelere Yönelik Mali Yardımlar

AB aday ülkelere çeşitli programlar aracılığı ile yardımda bulunmaktadır. AB, Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerine (MDAÜ) katılım öncesi mali yardım sağlarken; PHARE, SAPARD ve ISPA olmak üzere üç temel araç kullanmıştır. PHARE, MDAÜ'ye yönelik olarak uygulanan dünyanın en büyük yardım programı olup, aday ülkelere teknik

yönden uzmanlık ve sermaye desteği sağlamaktadır. Adaylık sürecinde AB Mali Yardımlarının en önemlisi IPA'dır (Karataş, 2010).

Gündem 2000 çerçevesinde geliştirilen, SAPARD ise AB Komisyonu'nun 20 Temmuz 1999 tarih ve 1999/595/EC sayılı kararı ile 10 Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerindeki (Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Litvanya, Letonya, Polonya, Romanya, Slovenya ve Slovakya), tarımsal ve kırsal yapıyı yeniden şekillendirmek için oluşturulmuş olan programdır (Turhan, 2005).

Öte yandan, AB katılım öncesi stratejisi uyarınca, Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin çevre ve ulaşım altyapısını geliştirmeye yönelik projeleri desteklemek amacıyla ISPA programı oluşturmuştur. Programdan; Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Polonya, Romanya, Slovakya ve Slovenya yararlanmıştır. PHARE, SAPARD ve ISPA programlarının içerdiği fonlardan üyelikten sonra yararlanılmamaktadır. AB Batı Balkan ülkelerinin faydalanması amacıyla 2000-2006 yılları arasında CARDS yardım programını uygulamıştır (Oktay ve Çukur, 2004).

2007–2013 dönemi AB kırsal kalkınma politikası temel olarak; insana, mekâna ve çevreye duyarlı planlamayı öne çıkaran, bölgelerarası gelişmişlik farklarını azaltmayı hedefleyen bir yaklaşımla, özellikle rekabet edebilirlik, kırsal ekonominin çeşitlendirilmesi, tarım dışı istihdam, insan kaynaklarına yatırım, mesleki eğitim, yerel girişimler, kırsal altyapı, çevre ve korunan alanlar, kırsal peyzaj ve arazi yönetimi gibi temalara yönelmiştir (Juvancic, 2006).

Kırsal kalkınma hedefleri belirlenen 4 eksen yoluyla uygulanmaktadır (Ayanoglu, 2008). Bu dört eksen;

Eksen–1: Tarım ve ormancılık sektörlerinin rekabetçiliğinin iyileştirilmesi,

Eksen–2: Çevre ve kırsal kesimi iyileştirme,

Eksen–3: Kırsal alanlarda yaşam kalitesi ve kırsal ekonominin çeşitlendirilmesi,

Eksen–4: Kırsal ekonominin geliştirilmesi faaliyetlerinin birleştirilmesi.

Türkiye'nin de faydalandığı IPARD'ın temel amacı, Ortak Tarım Politikası ile ilgili müktesebatın uygulanmasına yardımcı olmak, aday ülkelerde kırsal alanların sürdürülebilir biçimde adaptasyonu için bazı önceliklere yer vermek, sorunların çözümüne katkıda bulunmaktır. Programın uygulanabilmesi için belirlenen koşulların yerine getirilmesi ve Tarım ve Kırsal Kalkınma Destekleme Kurumu ile ilgili yapılanmayı tamamlaması ve yetki devrini almış olması şartı getirilmiştir (Turhan, 2005).

6.3 Bazı Ülkelerde Uygulanan Kırsal Kalkınma Çalışmaları

Kalkınmayı kırsal alana yaymak, bölgelerarası farklılıkları azaltmak ve bu şekilde sağlıklı bir kalkınmayı gerçekleştirme düşüncesi köklü bir geçmişe sahip olup, hemen hemen tüm ülkelerde daima gündemde olmuştur. Belirli bir yöntemle kırsal kalkınmayı uygulayıp örnek oluşturan ülkeleri araştırmak çalışma açısından büyük öneme sahiptir (Gülçubuk, 1997).

6.3.1 İsrail'de kırsal kalkınma

İsrail, 1948 yılında kurulduğundan beri bilim, teknoloji ve buna bağlı olarak özellikle tarım alanında gerçekleştirdiği gelişmelerle dünya ülkeleri arasında ilk sıralarda yer almaktadır. Kooperatifçilik, toplu yerleşim, sulama sistemleri, kırsal kalkınma ve kırsal sanayi alanında gösterdiği ilerlemeler, geri kalmış ve gelişmekte olan birçok ülke tarafından örnek alınarak uygulamaya konulmuş ve bu uygulamalardan başarılı sonuçlar elde edilmiştir (Gülçubuk, 1997).

İsrail'de kırsal kalkınma çalışmalarının dayanak noktası "Rehovot Yaklaşımı"dır. Bu yaklaşımın esasını da kırsal kalkınma oluşturmaktadır. Daha çok fakir ülkelerde geçerli olan politik, örgütsel, sosyal ve ekonomik yapıları içermekte ve kırsal halkın temel sorunlarını karşılaştırarak buna pratik yanıt vermeye çalışmaktadır (Weitz, 1979). Kibbutzlar ve Moshavlar, İsrail'in ekonomik gelişmişliğinde önemli bir rol oynayan ve

kooperatifçilik olarak da tanımlayabileceğimiz örgütsel yapılanmalar olan kırsal kesimdeki önemli yerleşim birimleridir (Demir, 2007).

6.3.2 Japonya’da kırsal kalkınma

Kırsal kalkınma faaliyetlerinin günümüzdeki en temel sorunu olan sürdürülebilirlik sorunu ilk olarak 1980’li yıllarda Japonya’da İkutsune Adachi ve arkadaşları tarafından nüfus azalması başlığı altında ele alınmaya başlamıştır (Adachi, 1981; Adachi and Kondo, 1985). Kırsalın işlevlerini ve üretimsel gücünü kaybetmemesi için 1980’li yıllardan itibaren birçok sosyal politika oluşturulmuş ve çeşitli organizasyonlarla uygulanmaya çalışılmıştır. Bu politikalardan en ünlüsü ise, Bir Köy, Bir Ürün Hareketi (İsson İppin Undo) sloganıyla Oita Vilayeti’nde başlayan harekettir. Bu hareket ile birlikte, slogandan da anlaşılacağı gibi, her köyün kendine özgü bir ürün ile ön plana çıkması ve bu sayede ekonomik kalkınma sağlanması amaçlanmıştır. 1990’lı yıllara gelindiğinde, kırsal kalkınma projeleri daha da boyut değiştirmiş, derinleşmiş ve genişlemiştir (Özşen, 2011).

6.3.3 ABD’de kırsal kalkınma

ABD ve AB dünya tarımının en önde gelen aktörlerindendir. Bu aktörler tarımsal üretimin fazlalığı hem de dünya siyasetinde söz sahibi rolleri nedeniyle dünyada tarımsal politikaların yönlendirilmesinde başrol oynamaktadırlar (Gaytancıoğlu, 2009).

ABD’de tarımsal piyasalara devletin müdahalesi neredeyse 1. Dünya Savaşından sonra başlamaktadır. ABD, 1929 Ekonomik buhranından sonra 1930 yılında "Tarım Kanunu" çıkartarak, devletçi ve korumacı politikalar uygulamaya başlamıştır. ABD’de kırsal kalkınma uygulamaları 1950’lerde başlamıştır. Kırsal Kalkınma Programı ilk kez 1955 yılında Eisenhower iktidarında Tarım Bakanlığı’nın önderliği ve uygulayıcılığında başlatılmış ve düşük gelirli çiftçilere yardım etmeyi amaçlamıştır. 1960’larda da süren bu çalışmalar ABD ekonomisi içerisinde tarımın payının düşmesi ile birlikte kırsal yenilenme politikalarına dönüştürülmüştür. Bununla beraber hala kırsal alanlarda

gelişmeye yönelik politikalar sürdürülmektedir. Örneğin 2002 yılında Tarım Güvenliği ve Kırsal Gelişme Eylem Planı kabul edilmiştir (Cowan and Foote, 2007).

6.3.4 Fransa’da kırsal kalkınma

AB’nin kurucu ülkelerinden olan Fransa, 632 834 km² yüzölçümüne sahip olup nüfusu 65.5 milyondur. AB’nin yüzölçümü bakımından en büyük ülkesidir. FAO 2011 verilerine göre Fransa’nın arazi kaynakları 28.8 milyon hektar tarım alandan oluşmaktadır. Fransa’da tarım alanındaki faaliyetleri yürütmeden sorumlu temel merkezi birim, Tarım, Tarım Endüstrileri ve Ormancılık Bakanlığı’dır. Bakanlık, Kamu Politikalarının Genel Revizyonu reform süreci ve OTP’nin gereklilikleri çerçevesinde 2008 yılında düzenlenen karar ile kapsamlı bir yeniden yapılanma gerçekleştirmiştir (Aksoy, 2016)

Kırsal kalkınma alanında ise kırsal alanların geliştirilmesine yönelik politikalara katılım, özellikle Ziraat Odalarına yönlendirilen Tarım ve Kırsal Kalkınma Özel Hesabı aracılığıyla tarımsal kalkınmanın yönlendirilmesine katkı sağlanması, AB’nin kırsal kalkınma desteklerine yönelik düzenlemeleri çerçevesinde yürütücü otorite olarak kırsal kalkınma programının oluşturulması ve eş finansmanı yapılan diğer Birlik programlarının uygulanmasına yönelik destek sağlanması ve yapısal fonlarca finanse edilen program ve faaliyetlerin belirlenmesi ve uygulanmasına katkı sağlanması amacıyla ilgili birimler görev yapmaktadır (Akyüz, 2015).

6.3.5 Hollanda’da kırsal kalkınma

AB’nin kurucu ülkelerinden Hollanda 41 543 km² yüzölçümüne sahiptir. Tarım sektörünün GSYH içindeki payı ise %1,6’dır. Toplam işgücünün %2,5’i (180 590 kişi) tarım sektöründe istihdam edilmektedir. Hollanda’da tarım alanındaki faaliyetler Ekonomik İşler Bakanlığı’nın sorumluluğundadır. DG AGRI (Directorat General Agro – Tarım ve Kırsal Kalkınma Genel Müdürlüğü), tarım, balıkçılık, bitki sağlığı ve bitki koruma, hayvan sağlığı ve refahı politikalarının oluşturulmasından sorumlu birimdir.

Birim, OTP ve OBP'nin (Ortak Balıkçılık Politikası) şekillendirilmesi ve izlenmesine katkıda bulunmak gibi görevlere de sahiptir.

Genel Müdürlük bünyesinde yer alan Avrupa Tarım ve Gıda Güvenliği Müdürlüğü'nün gıda ve tarım hammaddeleri konusunda ulusal hatta küresel politika oluşturma gibi görevleri bulunmaktadır. Yine politika oluşturma işlevi çerçevesinde Müdürlüğün, yeni 2014-2020 OTP müzakereleri ve Hollanda'da uygulanma seçenekleri de dâhil olmak üzere OTP konusunda politika oluşturma, yetki alanına giren konularda AB Konseyi için hazırlık çalışmalarını yürütme, Avrupa Komisyonunca icra edilen mali düzeltici tedbirlere maruz kalınmasını önlemek veya alınan tedbirleri azaltmak amacı ile OTP ve OBP'nin AB normlarına uygun bir şekilde uygulanmasını sağlama gibi görevleri bulunmaktadır.

Süt ve Süt Ürünleri Denetim Otoritesi, Hollanda'da üretilen süt ürünleri, yumurta ve kanatlı ürünlerinin güvenilirlik ve kalitesini garanti eden kuruluştur. Bu çerçevede özellikle AB hijyen düzenlemeleri göz önünde bulundurulmaktadır. Hollanda tarımsal Ar-Ge alanında dünyaca bilinen bir bilgi altyapısına sahiptir. Bu alanda temel aktör Wageningen Üniversitesi ve Araştırma Merkezi'dir. Kamu, özel sektör ve kâr amacı gütmeyen kuruluşlar gibi pek çok aktör de tarım ve gıda alanında araştırma faaliyetleri gerçekleştirmektedir (Akyüz, 2015).

6.3.6 Norveç'te kırsal kalkınma

Norveç'in üçte biri, kuzey kutup dairesindedir. Topraklarının %74'ü dağlık ve buzul olan bu ülkede, ormanların kapladığı alan %25, ekilebilir alan ise ancak %3'tür. Yerleşim yerleri ve ekili alanlar ülkenin güneydoğu şeridi ve geniş vadileridir. Ekonomik yapı, esas itibarıyla doğal kaynaklara dayanmaktadır. Bir başka ifadeyle, tarım, ormancılık ve balıkçılık önemli bir rol oynamaktadır. Norveç'te bu yöndeki kalkınma politikasının temel amacı, farklı bölgeler arasında ve içinde daha dengeli bir kalkınmanın sağlanmasıdır. İzlenilen kalkınma politikaları, hem merkezi hükümetin hem de yerel idarelerin sorumluluğunda yürütülmüştür. Yapısal planlar hazırlayan,

yerleşme konusunda araştırma yapan, çeşitli sektörlerin gelişmesi ve arazinin kullanılması konusunda teklifler sunan özel komiteler oluşturulmuştur.

6.3.7 İrlanda’da kırsal kalkınma

İrlanda, AB uyum fonlarından en çok kaynak alan ve bu kaynakları en verimli bir şekilde değerlendirerek en fazla mesafe kateden ülke olması bakımından önemlidir. AB’ye 1 Ocak 1973 tarihinde üye olmasının ardından 1975 yılında yapısal fonlardan faydalanmaya başlamış olan İrlanda; 2007-2013 döneminde uyum fonundan yararlanamamıştır. İrlanda, 1973 yılında İngiltere ile birlikte Ortak Pazar’a üye olarak kabul edilmesi ve bu durumun İrlanda ekonomisinin İngiltere ve ABD’ye olan bağımlılığının azalmasını sağlamıştır (Yeter, 2004).

Birliğin en fakir dört ülkesinden birisi olan İrlanda, ekonomik olarak gelişmiştir. AB tarafından 19 Şubat 2007 tarihinde yayınlanmış olan basın açıklamasına göre İrlanda’nın kişi başı GSYH’sı AB-27 ortalamasının %141’i kadardır (Elçi, 2007). AB fonlarının İrlanda ekonomisine dolaylı etkileri incelendiğinde, özellikle kamu yönetim sisteminde artan verimlilikle değerlendirme ve izleme süreçlerinin etkinliğinin artırılmasının kritik unsurlar olduğu görülmektedir. Öte yandan Birliğin sağladığı fonların ülkenin altyapı projelerinde kullanılması ve nitelikli işgücüne yönelik yatırımlar, ülkeyi dış yardımlar açısından cazip hale getirmiş ve teknoloji odaklı yabancı yatırımlarının artmasını sağlamıştır (Öbek, 2015).

6.3.8 Polonya’da kırsal kalkınma

Polonya’da AB’ye üyelik öncesi ve sonrası 2000-2013 yılları arasında bölgesel kalkınmaya yönelik 50’ye yakın program uygulanmıştır. 2004-2006 yılları arasında 90 bin proje AB Komisyonu tarafından onaylamış ve Polonya’ya 14,4 milyar €’luk bir bütçe tahsis edilmiştir. 2007-2013 yılı için ise, 82 bin proje onaylamış ve yaklaşık 56 milyar €’luk bir kaynak Polonya’ya tahsis edilmiştir (Doğanöz,2006).

Polonya, Doğu Avrupa bloğunda hem nüfus hem de ekonomik göstergeler açısından en büyük ülke olması ve bunun yanında bölgede geniş çaplı bir piyasa reformu yapan tek komünist olmayan ülke olması bakımından pek çok açıdan önemli noktalar barındırır. Polonya, 2009 yılında Birlikte önemli hasar bırakan mali krizde Birlik içinde yaklaşık %1,5 oranında pozitif bir büyüme yaşayan tek ülke olmuş ve 2009'da kişi başı GSYH'si AB ortalamasının %56 üzerinde gerçekleşmiştir. AB'ye üyelik; aşırı istihdam, işletme büyüklüğü ve sermaye eksikliği gibi Polonya tarımının yapısal sorunlarını çözmemektedir. Ancak AB'ye üyelikte eğer istikrarlı bir çevre ekonomisi yaratılırsa ve yabancı sermaye çekilirse daha iyi bir gelecek sağlayacağı beklenebilir (Borzutzky and Kranidis, 2005).

Her ne kadar ülkelerin farklı yapıları ve kültürleri gereği aynı süreçleri uygulamak mümkün olmasa da başarılı ülke örneklerinin ortak noktalarının bulunması ve bunların AB sürecine devam eden ülkelere uyarlanması, bu ülkelerin süreçte en verimli şekilde yol alması ve ekonomik gelişimlerle kapasite artışıyla sürdürülebilir kalkınmayı sağlamalarında etkili olacağı düşünülmektedir (Öbek, 2015).

6.3.9 Türkiye’de kırsal kalkınma

Türkiye, Katılım Konferansı’nda Baş Müzakereci tarafından temsil edilmektedir. Brüksel’de, günlük iletişim ve etkileşimler Türkiye Büyükelçisi başkanlığında yürütülen AB Daimi Temsilciliği tarafından sağlanır. “Antlaşmaların Koruyucusu” statüsüne sahip olan Avrupa Komisyonu, müzakere sürecinde teknik destek sağlamasının yanı sıra kolaylaştırıcı rolü de oynar. Komisyon içerisindeki çalışmalar Genişleme Genel Müdürlüğü tarafından koordine edilir. Avrupa Parlamentosu müzakere sürecinde düzenli olarak bilgilendirilmekte olup, sonucunda yapılacak katılım antlaşması Parlamento’nun onayına tabidir.

Bir diğer önemli aktör de kamuoyudur. Bazı ülkelerde Katılım Antlaşmasının nihai onayı referanduma tabidir. Referandum gerekse de gerekme de kamuoyu gözönünde bulundurulmuş önemli bir siyasal etkidir. Komisyon tarafların birbirleri hakkındaki bilgilerini arttırmak ve karşılaşılan sorunları tartışmak üzere, AB ile aday ülkelerin sivil

toplumları arasında diyalogu güçlendirecek bir Sivil Toplum Diyalogu programi baslatmistir. AB Müktesabati 130.000 sayfa ve 35 fasila (Çizelge 6.1) bölünmüş olup, sürekli güncellenmektedir. Bu kapsamda uygulanan Avrupa Birliği Müktesabati içerik bakımından şunları içermektedir:

- ✓ AB'nin temeli olan Antlaşmaların içerikleri, ilkeleri ve siyasi hedefleri;
- ✓ Antlaşmalara göre kabul edilmiş olan mevzuat ile Adalet Divanı içtihadı;
- ✓ Yasal bağlayıcılığına bakılmaksızın Birlik kapsamında kabul edilmiş olan örneğin kuruluşlararası anlaşmalar, kararlar, beyanlar, tavsiye kararları ve kılavuzlar gibi diğer yasal belgeler;
- ✓ Ortak dışişleri ve güvenlik politikası çerçevesinde ortak eylemler, ortak tutumlar, beyanlar, sonuçlar ve diğer faaliyetler;
- ✓ Adalet ve içişleri çerçevesinde ortak eylemler, ortak tutumlar, beyanlar, sonuçlar ve üzerinde mutabık kalınan diğer eylemler;
- ✓ Topluluklar, Üye Devletler ile birlikte Topluluklar, AB tarafından veya AB faaliyetlerine ilişkin Üye Devletlerin kendi aralarında imzaladıkları uluslararası sözleşmeler.

Çizelge 6.1 AB katılım müzakerelerinin 35 faslı

1	Malların Serbest Dolaşımı	2	İşçilerin Serbest Dolaşımı
3	Şirketler Hukuku	4	İş Kurma Hakkı ve Hizmet Sunumu Serbestisi
5	Kamu Alımları	6	Sermayenin Serbest Dolaşımı
7	Fikri Mülkiyet Hukuku	8	Rekabet Politikası
9	Mali Hizmetler	10	Bilgi Toplumu ve Medya
11	Tarım ve Kırsal Kalkınma	12	Gıda Güvenliği, Veterinerlik ve Bitki Sağlığı
13	Balıkçılık	14	Taşımacılık Politikası
15	Enerji	16	Vergilendirme
17	Ekonomik ve Parasal Politika	18	İstatistik
19	Sosyal Politika ve İstihdam	20	İşletme ve Sanayi Politikası
21	Trans-Avrupa Ağları	22	Bölgesel Politika ve Yapısal Araçların Koordinasyonu
23	Yargı ve Temel Haklar	24	Adalet, Özgürlük ve Güvenlik
25	Bilim ve Araştırma	26	Eğitim ve Kültür
27	Çevre	28	Tüketicinin ve Sağlığın Korunması
29	Gümrük Birliği	30	Dış İlişkiler
31	Mali Kontrol	32	Dış, Güvenlik ve Savunma Politikası
33	Mali ve Bütçesel Hükümler	34	Kurumlar
35	Diğer Konular		

Türkiye'nin AB ile ilişkisi, o zamanki adıyla AET (Avrupa Ekonomik Topluluğu) ile 12 Eylül 1963 tarihinde imzalanan, 1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe giren ve resmi adı "Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu Arasında bir Ortaklık Yaratın Anlaşma" olan Ankara Anlaşması'nın temelini oluşturduğu ortaklık çerçevesinde başlamıştır. AB ile tam üyelik müzakereleri yürüten Türkiye'de kırsal kalkınma politikaları, planlı dönemde oluşturularak beş yıllık kalkınma planları ile gündeme gelmiştir. Özellikle Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda kırsal kalkınma başlığı altında, sürdürülebilir kalkınma ilkesi vurgulanarak gelir ve istihdamın artırılması temel amaç olarak ortaya konmuştur. Türkiye için Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda AB uyum sürecini kolaylaştıracak bir kırsal kalkınma politikasının oluşturulması hedeflenmiştir (DPT, 2006).

Türkiye, Aralık 1999'da toplanan Helsinki Zirvesi'yle AB'ye üyeliğe aday ülke olarak kabul edilmiştir. Türkiye diğer aday ülkeler gibi Helsinki Zirvesi sonrasında, reformları teşvik etme ve desteklemeye yönelik katılım öncesi stratejisinden yararlanmaya başlamıştır. Bu zirvede, Türkiye için KOB (Katılım Ortaklığı Belgesi) hazırlanmasına karar verilmiştir. KOB, üyeliğe aday her ülkenin ekonomik ve siyasal koşullarının incelendiği ve mevcut durumun AB'ye üyelik için gerekli standartlara nasıl yükseltilebileceğinin irdelendiği belgedir (Akin, 2008).

Ortaklık Anlaşması gereğince AET, Türkiye ekonomisinin hızla kalkınmasına katkıda bulunmak ve Türkiye'nin ortaklık ilişkisinden doğan yükümlülüklerini yerine getirebilmesine destek vermek amacıyla, Türkiye'ye mali yardımda bulunmayı taahhüt etmiştir. AB-Türkiye mali iş birliği sürecinde, 2002 yılına kadar, ilk aşamada Akdeniz ülkelerine yönelik MEDA (Akdeniz Kalkınma Yardımları) Programı, daha sonra Gümrük Birliği kapsamında, ekonomik ve sosyal gelişmeye yönelik mali yardımlarla desteklenmiştir (Bakırcı, 2007). Türkiye-AB mali iş birliği kapsamında adaylık dönemi mali yardımları 2000-2006 Dönemi Yapılanması, 2007-2013 IPA-I Dönemi, 2014-2020 IPA-II Dönemi ve 2021-2027 IPA-III Dönemi şeklinde ele alınmaktadır.

7. TÜRKİYE – AB MALİ İŞ BİRLİĞİ

Avrupa Birliği (AB), insan hakları ve pazar payı konusunda ortak değerleri ve menfaatleri paylaşan 27 üye ülkeyi içermektedir. Hem devletlerin iç ekonomik ve sosyal gelişmelerine destek olmak hemde ülkeler arası gelişmişlik seviyesini belirlemek ortak bir amaca ulaşmak üzere hibe veya kredi şeklinde finansman kaynakları bakımından önemli miktarda kaynak harcanmaktadır. AB, bununla birlikte luzum olması durumunda durumlarda üçüncü az gelişmiş ülkelere de finansal kaynak bakımından destek sağlamaktadır.

Bu kapsamda, AB'ye üye olmak için çalışmalarda bulunan ve resmi olarak adaylığı tanınmış ülkelere de özel olarak finansman olarak destek sağlanmaktadır. 1999 senesinde Helsinki Zirvesi'nde aday olma hakkı kazanan Türkiye ile birlikte mevcut adaylar katılım öncesi yardım adı verilen artırılmış bir mali destekten faydalanmaktadır. Ayrıca henüz adaylık hakkı elde etmemiş olup Avrupa'da bulunan ve adaylığı çok kısa vadede muhtemel görülen potansiyel aday ülkeler de aynı finansman yardım kapsamından faydalanmaktadır. Ülkelere AB üyeliği durumunda AB müktesebatına uyum ve uygulama bakımından ülke tarafından alınması istenen siyasi, ekonomik, yasal ve idari tedbirler için mali kaynak verilmektedir.

Türkiye ile AB arasındaki mali iş birliği diyalogu adaylık öncesi ve sonrası olmak üzere iki farklı süreçte değerlendirilebilir.

7.1 Adaylık Öncesi Mali Yardımlar (1964-1999)

7.1.1 1964-1995 Yılları arası mali yardımlar

Türkiye ile 1963 senesinde AT Ortaklık Anlaşması'ndan 1995 yılında imzalanan Gümrük Birliği protokolüne kadar uzanan zamanda Türkiye mali yardımlardan mali protokoller kapsamında faydalandığı süreçtir. 1963-1995 yılları arasında çoğu kredi niteliğinde olmak üzere toplam 1 milyar avro kullanılmıştır. Türkiye ile AT arasında bir Gümrük Birliği tesis edilmesinden adaylık statüsü kazanılan 1999 yılına kadar olan süre

zarfında Gümrük Birliği'ne ilişkin yeni ihtiyaçların karşılanmasına yönelik yardımları bulunmaktadır. Bu dönemde birçoğu finansman kredi şeklinde kullanılan toplam yardım 755,3 milyon avrodur.

7.1.2 1996-1999 Yılları arası mali yardımlar

Türkiye Avrupa-Akdeniz ortaklığı içerisinde kaynak sağlanan MEDA (Mediterranean Economic Development Area) programı kapsamında hibe içeren fonlardan 1990'lı yıllarla beraber faydalanmıştır. MEDA-I Programı kapsamında 1996 ile 1999 dönemine yönelik destek sağlanan 55 değişik proje kapsamında Türkiye'ye 376 milyon avro taahhüt edilmiştir. Ayrıca Birlik içerisinde olmayan Akdeniz ülkelerine Avrupa Yatırım Bankası'ndan finansman destek sağlamak üzere kurulan EUROMED sistemi altında Türkiye'ye 1997 ile 1999 dönemi arasında 205 milyon avro tutarında kredi kullanması sağlanmıştır.

7.2 Adaylık Sonrası Dönem (2000-2006)

1999 senesinde ise aday ülke durumuna gelen Türkiye, 2001 senesi sonu itibarıyla hibe nitelikli fonlardan tek bir çatı altında faydalanmaya başlamıştır. Bu kapsamda, Türkiye'ye adaylık sürecindeki zamanda yasal ve kurumsal düzenleme sağlamak üzere projeler yoluyla yıllık 177 milyon avro verilmesi üzerinde fikir birliği oluşmuştur. 2002-2006 döneminde Türkiye yaklaşık 1,3 milyar avroluk hibeyi toplam 164 farklı proje için değerlendirmiştir (Çizelge 7.1).

Çizelge 7.1 2002-2006 Döneminde Türkiye tarafından kullanılan AB mali yardımları
(Milyon Avro)

Yıl	2002	2003	2004	2005	2006	TOPLAM
Bütçe	126	144	250	300	500	1.320
Proje Adedi	18	28	38	35	45	164

Söz konusu fonlar kurumsal yapılanma (%30), AB müktesebatına uyum (%35) ile ekonomik ve sosyal uyumun (%35) sağlanması amacıyla kullanılmıştır. Türkiye'yi bu fonlar Topluluk programlarına katılım için de hazırlamayı amaçlamıştır. Katılım öncesi destek, katılım ortaklığındaki birincilikler ve ulusal plandaki taahhütleri yerine getirmek üzere harcanmıştır. Ancak ekonomik ve sosyal bütünleşme kapsamındaki projelerin "Ön Ulusal Kalkınma Planı"nın stratejik çerçevesine uyması gerekmektedir. Avrupa-Akdeniz ortaklığı çerçevesinde MEDA-II planı da bu süreçte devam etmekte olup, 2000-2006 döneminde Türkiye'ye tahsis edilen miktar 890 milyon Euro'dur. Türkiye 2002 senesinde adaylık statüsünü kazanınca MEDA kapsamından çıkarılmıştır. Bu süreçte AB, Türkiye'nin ülkenin mali yardımını etkili bir şekilde kullanması ve izlemek üzere merkezi olmayan bir uygulama sistemi kurmasını koşul kılmıştır.

Bu dönemde, reform sürecinin ivmesiyle Türkiye, Ekim 2005'te Avrupa Birliği ile katılım müzakere görüşmelerine başlamıştır. Üyelik yolunda atılan bu adım, reformların nitelik ve niceliğini ve bu reformları desteklemek için sağlanan mali yardımları değiştirmiştir. Enerjiden ulaşım, halk sağlığından tarıma yönelik çeşitli ve kapsamlı alanda AB ile koordinasyonun sağlanmasına yönelik müzakere süreci ile birlikte toplumun birçok alanını etkileyen yasal ve idari değişiklikler çoğalarak süregelmiştir. Dolayısıyla bu değişimlerle başa çıkabilmek için topluma sağlanan mali yardım miktarı bir önceki döneme göre önemli ölçüde artmıştır.

7.3 Katılım Öncesi Yardım Aracı (Instrument for Pre-accession Assistance - IPA)

Aynı zamanda AB, 2007-2013 bütçe döneminde mali yardım sürecini aday ülkeler bazında sürdürmüştür. Bu sebeple, aday ülkelere ve potansiyel aday ülkelere yapılan mali yardım, Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPA) kapsamında toplanır. IPA, katılım öncesi mali desteğin yanı sıra çevre, ulaşım, bölgesel rekabet, insan kaynaklarının geliştirilmesi ve kırsal kalkınma olarak tanımlanan yeni alanlarda geçiş dönemi ve kurumsal yeniden yapılandırma desteği sağlamak üzere beş bölüme ayrılmıştır. Ayrıca aday ülkeler, bağışları bir kısım Acil Eylem Planı tarafından finanse edilen ittifak programlarına katılmaya devam etmektedir.

IPA bileşenleri aşağıda sunulmuştur:

- I. Geçiş Dönemi Desteği ve Kurumsal Yapılanma
- II. Sınır Ötesi İş birliği
- III. Bölgesel Kalkınma
- IV. İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi
- V. Kırsal Kalkınma (IPARD)

IPA kapsamında 2007-2013 yılları itibarıyla ülkelere sağlanan destek fonu yaklaşık olarak 9,9 milyar avro tutarındadır. 9,9 milyar avro tutarının yaklaşık olarak %50'sini oluşturan 4,8 milyar avro, nüfus ve yüzölçümü büyüklüğü dikkate alınarak Türkiye için ayrılmış durumdadır (Çizelge 7.2).

Çizelge 7.2 IPA I dönemi (2007-2013) Türkiye Mali yardım miktarları (milyon avro)

BİLEŞEN	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	TOPLAM
I.Geçiş Dönemi Desteği ve KurumsalYapılanma	256,07	256,1	239,6	217,8	231,3	227,5	238,5	1.667,87
II. Sınır Ötesi İşbirliği	2,1	2,9	3,0	3,1	5,1	2,2	2,2	20,6
III. Bölgesel Kalkınma	167,5	173,8	182,7	238,1	293,4	356,1	366,9	1.778,4
IV. İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi	50,2	52,9	55,6	63,4	77,6	83,2	91,2	474,1
V.Kırsal Kalkınma	20,7	53,0	85,5	131,3	172,5	187,4	204,2	854,6
TOPLAM	497,2	538,7	566,4	653,7	779,9	856,3	903,0	4.795,2

Aday ülkenin AB'ye üye olma sürecindeki ihtiyaç ve önceliklerine hizmet eden projelerin desteklenmesi IPA'nın birincil amacıdır. Bu vasıta ile kullandırılan bu fonlar, AB müktesebatına uyumu ve bu uyum için gerekli idari kapasite oluşturulmasını hedefler. Aynı zamanda ekonomik ve sosyal uyumun iyileştirilmesine (bölgesel kalkınma, tarımsal ve kırsal kalkınma, sınır ötesi işbirliği ve KOBİ projeleri) yönelik projeler de mali yardımlar içerisinde zaman geçtikçe artmaktadır.

IPA, sıraya konulan aday konumundaki ülkeleri (İzlanda, Makedonya, Karadağ, Sırbistan ve Türkiye) ve potansiyel aday durumundaki ülkeleri (Arnavutluk, Bosna-

Hersek ve Kosova) ve katılımcı ülke Hırvatistan ile birlikte kapsamaktadır (Çizelge 7.3).

Çizelge 7.3 2007-2013 IPA dönemi AB mali yardımının aday ve potansiyel aday ülkelere göre dağılımı

Ülke	Yüzölçümü (km ²)	Avro/km ²	Nüfus (2006)	Avro/Kişi	TOPLAM (Milyon Avro) (2007-2013)	Oran (%)
Hırvatistan*	56,594	17,634	4,443,000	224.6	998	10.0
Makedonya	25,713	23,918	2,039,000	301.6	615	6.2
Türkiye	783,562	6,119	72,520,000	66.1	4795	48.2
Arnavutluk	2,875	206,957	3,149,000	188.9	595	6.0
Bosna Hersek	1,209	12,810	3,843,000	170.7	656	6.6
Karadağ	13,812	17,087	624,000	378.2	236	2.4
Sırbistan	77,474	17,890	7,425,000	186.7	1386	13.9
Kosova	10,887	58,326	2,070,000	306.8	635	6.4
İzlanda**					30	0.3
TOPLAM	1,022,126	9,489	96,113,000	103.5	9944	100.0

*Hırvatistan, Temmuz 2013 tarihinden itibaren AB'ye üye olmuştur.

**İzlanda yardımlardan 2011 yılında faydalanmaya başlamıştır.

AB mali yardımının, IPA bileşenlerinin programlanması ve önceliklerin belirlenmesinde, hangi sektörlerde faydalandırılabilmesine ilişkin ana belge “Çok Yıllık Endikatif Planlama Belgesi”dir (Multi-Annual Indicative Planning Document – MIPD Multi-Beneficiary Programmes 2011-2013). Söz konusu belge 3 yıllık dönemler itibarıyla hazırlanmış olup, Türkiye’nin destekleriyle Avrupa Komisyonunca yıllık olarak revize edilmiştir. Komite’nin yeni yaklaşımı içerisinde, 2011-2013 yılları arasındaki dönemiyle birlikte uygulanması şart olan projelerin, MIPD belgesinde belirlenen öncelikli iş alanlarında yoğunlaşması düşünülmüştür. Kısıtlı kaynakların daha özel alanlarda kullanılarak projelerin etki analizleri ve neticelerini çok daha hissedilir ve görünür hale gelmesini sağlamaktır.

Yararlanıcı ülkenin var olması gereken idari teknik yapılarını içeren IPA kapsamındaki mali yardımlardan faydalanabilmek için zorunludur. IPA Uygulama Tüzüğü’nde bu

idari yapıların ne ve nasıl olduğu ve fonksiyonları açıklanmaktadır. Bu idari birim ve otoriteler arasında görevler ayrımını soruşturmakla yararlanıcı ülke yükümlüdür. AB yardım fonları, söz konusu birimler ve teşkilatlar kurulup işlemeye başladıktan sonra, üzerindeki yönetim yetkisini yararlanıcı ülkeye devretmektedir.

IPA I döneminde Türkiye, yeni mali yardım mekanizmasının işleyişini sağlamak üzere IPA Çerçeve Anlaşmasını 2008 yılında Avrupa Komisyonu ile imzalamıştır. Merkezi Olmayan Yapılanmanın IPA düzenlemelerine eşit olarak yeniden düzenlenmesi amacıyla 2011/15 sayılı bir Başbakanlık Genelgesi bu anlaşma gereğince yayımlanmıştır.

Genelge uyarınca Türkiye’de oluşturulan durum şu şekildedir:

- ✓ Ulusal IPA Koordinatörü (NIPAC): Katılım Öncesi Yardımın genel koordinasyonunu sağlamak üzere Avrupa Birliği Müsteşarı görevlendirilmiştir. Koordinatörün sekretarya hizmetlerini AB Bakanlığı yürütür (<https://www.ab.gov.tr>)
- ✓ Kalkınma Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Stratejik Uyum Çerçeve Belgesini hazırlamak üzere görevlendirilmiştir. Koordinatörün sekretaryasını Kalkınma Bakanlığı yürütür.
- ✓ Ulusal Yetkilendirme Görevlisi ve Ulusal Fonun akredite edilmesi, izlenmesi, akreditasyonun askıya alınması ve kaldırılmasından sorumlu olan, Hazine Müsteşarlığı’nın bağlı olduğu Bakan’dır.
- ✓ Ulusal Yetkilendirme Görevlisi (NAO): Türkiye’de AB fonlarının mali yönetiminden Ulusal Fon’un başı olarak; bu çerçevede yapılan işlemlerin mevzuata ve usule uygunluğundan ve ilgili yönetim ve kontrol sistemlerinin etkin işleyişinden sorumludur. Görev ile ilgili yetki Hazine Müsteşarlığına verilmiştir.
- ✓ Hazine Müsteşarlığında Ulusal Fon Daire Başkanlığı altında sağlanan yardımların mali yönetiminden sorumlu fon örgütlenmiştir. (<https://www.hazine.gov.tr>)

- ✓ IPA programlarının, sağlıklı mali yönetim prensibine uygun olarak yönetiminden ve faaliyet sonuçlarının uygulanmasından sorumludur; ihaleler yapma yüklenmeye girişme ödemeler yapma ve sonuçlarının raporlanmasından sorumludur. Türkiye’de IPA 3. Bileşeni ‘Bölgesel Kalkınma’ alanında yetkili program otoriteleri Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ile Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı’dır. IPA 4. Bileşeni olan ‘İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi’ ile ilgili program otoritesi Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı belirlenmiştir (<http://www.remote.ikg.gov.tr/openform/HRDOP.aspx>).
- ✓ Beşinci bileşen Kırsal Kalkınma ile ilgili program otoriteleri ise Tarımsal ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu ile Tarım ve Orman Bakanlığı’dır (<http://www.tarim.gov.tr>).
- ✓ MFİB ihalelere ilişkin AB kural, düzenleme ve usullerine bağlı kalınmasını ve uygun bir raporlama sisteminin işlemlerini sağlayan Merkezi Finans ve İhale Birimi (MFİB) ve Program Yetkilendirme Görevlisidir. Birimin başkanı Program Yetkilendirme Görevlisi olarak belirlenmiştir.

AB destek fonlarının ihale edilmesinde saydamlık şeffaflık ve rekabet şartlarının oluşturulması, AB kamu satın alma şartlarına göre yapılmaktadır. Uygun ve başarılı görülen başvuru/teklif sahipleriyle, projelerin uygulanması için oluşan aktiviteler kapsamında, sözleşmeler yapılır. İmzalanan sözleşmeler; hizmet, mal alımı, inşaat işleri, hibeler, eşleştirme şeklinde beş çeşit olmaktadır. Şeffaflık ve eşit muamelenin sağlanması için ihaleler ve teklif çağrıları düzenli olarak ilgili web sayfalarında güncellenerek yayımlanmaktadır.

Projelerin süresinde, gerçekçi ve başarılı şekilde uygulanmasının ardından yüklenicilere MFİB tarafından hak ediliş çerçevesinde ödemeleri yapılır. Yapılan bu ödemeler ancak yüklenicilerin sorumluluklarını yerine getirmeleri ve AB satın alma hükümlerine uymaları durumunda sağlanmaktadır. Tüm ihale sürecinde AB kurallarının izlenmesini sağlamak için Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, her projenin ihale ve sözleşme aşamasında önceden destek ve onayını verir. Türkiye, AB fonlarının uygulamasında, AB kural ve prosedürlerine göre sağlam finansman yönetim tecrübesine sahip olduğunda “önceden onay” mekanizması “sonradan kontrol” mekanizması ile değişim

sağlayacaktır. Merkezi Finans ve İhale Biriminin faaliyetleri Türkiye içerisinde Denetim Otoritesi ve Sayıştay denetimi altındadır. Avrupa Birliği Sayıştay'ı da Merkezi Finans ve İhale Birimi üzerinde denetleme ve kontrol etme yetkisine sahiptir.

7.3.1 IPA-I Geçiş dönemi desteği ve kurumsal yapılanma

Kamu kurum/kuruluşları, IPA uygulamasının en önemli bileşenlerinden biri olan Geçiş Dönemi Desteği ve Kurumsal Yapılanma bileşeninden oluşmaktadır. Kamu yönetimi yeniliği eğitim ve sağlık reformu, müktesebat uyumu, adalet ve içişleri reformu, sivil toplumun gelişimi ve temel haklar hürriyetler, çevreci politikası, yolsuzluğa karşı daha verimli ve etkili bir mücadele yürütülmesi ve mali kontrol gibi konular projeler yoluyla bu bileşen altında finanse edilmektedir. Sivil toplum diyalogunun geliştirilmesi bu bileşenin diğer önem arz eden kısmını, AB-Türkiye oluşturur. AB Bakanlığınca devam ettirilen ve 2006 yılından beri uygulanan Sivil Toplum Diyalogu projeleri kapsamında şu bağlamda yüzlerce sivil toplum kuruluşu programın içeriğine dâhil olmuş ve süreçte yer almaya devam etmektedir (<https://www.ab.gov.tr>).

Bileşen altındaki kaynaklar Türkiye'nin 2006 yılından itibaren süregelen Birlik Program ve Ajanslarına katılımı desteklemektedir. Bu program ve ajanslar devletlerarası işbirliği ve iletişimin çoğalarak ortaklık bilinci, girişimcilik ve yenilikçilik anlayışının yerleşmesi amaç edinir. İşletmelerin, vatandaşların, kamu kurumlarının, sivil toplum kuruluşlarının bu programlara katılımları her zaman olağandır.

7.3.2 IPA-II Sınır ötesi iş birliği

Türkiye bu bileşen çatısı içinde Bulgaristan-Türkiye IPA Sınır Ötesi İş Birliği Programı ve Avrupa Komşuluk ve Ortaklık Aracı (ENPI) Karadeniz Havzasında Sınır Ötesi İş birliği Programı'na katılım sağlamaktadır. AB Bakanlığı, Haziran 2010 tarihinden itibaren Sınır Ötesi İş birliği Programlarının Ulusal Otoritesi olarak görev yapmaktadır.

Türkiye’de Edirne ve Kırklareli illeri ile Bulgaristan’da Burgaz, Yambol ve Hasköy şehirlerini kapsayan Türkiye-Bulgaristan Türkiye IPA Sınır Ötesi İş Birliği Programı ile çoğunlukla bölgesel etki oluşturabilecek küçük çaplı kültürel ve sosyal öğeler içeren projeler destek bulmaktadır. Yukarıdaki illerde bulunan yerel/bölgesel otoriteler, merkezi hükümet yönetimlerinin bölgesel ofis ve diğer ilgili bileşenleri, iş destek kurumları ve organizasyonları ticaret, işgücü piyasası yönetim kurumları, endüstri ve esnaf odaları; turizm kurulları ve birlikleri; eğitim kurumları ve organizasyonları ile STK’lar Program için gerekli şartlar çerçevesinde başvurmaktadır.

Sınır Ötesi İş Birliği Programı Karadeniz Havzasında daha güçlü bir bölgesel iş birliği ve ortaklık sağlanmasını amaç edinmiştir. Türkiye ile birlikte Romanya, Ukrayna, Bulgaristan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Yunanistan’ın yer aldığı program altında, İstanbul içinde olmak üzere Karadeniz kıyısında ve etrafında bulunan 25 ilde ekonomik destek sağlanacak edilecek projelerin, programa katılan diğer ülkelerle iş birliği içinde yürütülmesi ve sınır ötesi etki doğuracak olması gerekmektedir. Çevrenin korunması amacıyla kaynakların ve tecrübelerin paylaşılması ve farkındalık artırma konuları, kültür ve eğitim alanındaki girişimlerin yanı sıra ekonomik ve sosyal kalkınma için sınır ötesi ortaklıkların desteklenmesi, programın öncelikleri arasında yer almaktadır.

7.3.3 IPA-III Bölgesel kalkınma

Bölgesel Kalkınma bileşeni Çevre, Ulaştırma ve Bölgesel Rekabet Edebilirlik ana başlıklarından oluşmaktadır. Bu alanlardaki projelerin Türkiye’de yürütülmesinden Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme ile Bilim, Çevre ve Şehircilik, Sanayi ve Teknoloji Bakanlıkları sorumludur. Aday ülke için bir bakıma üyelik sonrası büyük yatırımlar içeren bu bileşen yapısal fonlara hazırlık niteliğini taşır.

Bu kapsam altında hazırlanan uzun süreli Operasyonel Programlar, stratejik belge ve projeler için yol haritası niteliğindeki belgelerdir. Bu amaç doğrultusunda onay verilmiş olan 2007-2009 Ulaştırma, Çevre ve Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programları 2010-2013 yılları perspektifini içerecek biçimde tekrar düzenlenmiştir.

Ulaştırma Operasyonel Programı ile etkili bir ulaşım sistemi oluşturulması, Türkiye'nin ulaşım altyapısının iyileştirilmesi için inşa edilecek Trans-Avrupa Şebekeleri (TEN-T) üzerinde emniyet ve karşılıklı işletilebilirliği sağlamak hedeflenmiştir. (<http://op.ubak.gov.tr>)

Çevre Operasyonel Programı kapsamında çevrenin korunması, halkın çevre anlamında yaşam standardının iyileştirilmesi, atık su arıtma, kaliteli içme suyu sağlanması ve bütünleşmiş katı atık tesislerinin kurulması amaçlanmaktadır (<http://www.ipa.gov.tr/TR/Anasayfa.aspx>). Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programı ile Türkiye'nin ekonomisinin rekabet gücünün artırılması ve bölgesel sosyoekonomik farklılıkların azaltılması amaçlanmaktadır (<http://ipa.sanayi.gov.tr/tr/default>).

7.3.4 IPA –IV İnsan kaynaklarının geliştirilmesi

Bu kapsamda Türkiye diğer aday ülkeler gibi, Birlik uyum politikalarının uygulanması ve idaresine yönelik hazırlıklar, özellikle de Avrupa İstihdam Stratejisi çerçevesinde Avrupa Sosyal Fonu'na uyum hazırlıkları konularında desteklenmektedir.

Çalışma ve Soysal Güvenlik Bakanlığı tarafından koordinasyonu sağlanan “İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Operasyonel Programı” kişi başı milli geliri Türkiye ortalamasının %75'inin altında kalan bölgelerdeki istihdam kapasitesinin artırılması ve beşeri sermayenin güçlendirilmesini hedeflemektedir. Bu çerçevede Eğitim, İstihdam ve Sosyal İçerme öncelik alanları olarak belirlenmiştir. İstihdam önceliğiyle özellikle kadınların ve gençlerin istihdama katılımının artırılması ve istihdamda sürekliliklerinin sağlanması temel esas olarak alınmıştır. Bu öncelik kapsamında eğitim ve mesleki eğitim yoluyla istihdama katılım konusunda bir kamu bilinci yaratılması da öngörülmüştür. Bununla birlikte kayıtlı istihdamın teşviki, daha etkili işgücü politikalarının uygulanması ve sunulması, daha kaliteli, verimli hizmet sağlanması ve kamu istihdam hizmetleri büyük önem arz etmektedir.

Öncelikle eğitim kalitesinin artırılması, öncelikli olarak kız çocukları olmak üzere her yaş grubunda eğitim seviyesinin yükseltilmesi ve işgücü piyasası ile eğitim bağının güçlendirilmesi hedeflenmiştir. Hayat Boyu Öğrenme ile bu öğrenme imkânlarının yaygınlaştırılması ve iyileştirilmesi, işçi, işveren ve işletmelerin günümüz şartlarına uyum kabiliyetlerinin artırılması beklenmektedir. Dezavantajlı kişilerin işgücü piyasasına ve sosyal korumaya erişimlerinin kolaylaştırılması, işgücü piyasasına erişimleri önündeki engellerin kaldırılması Sosyal İçerme önceliği çerçevesinde hedeflenmektedir. IPA-IV bileşeni iki şekilde uygulanmaktadır.

- ✓ Operasyonlar (Şemsiye Projeler): Milli Eğitim Bakanlığı, Türkiye İş Kurumu, Sosyal Güvenlik Kurumu gibi merkezde yer alan kamu kurum ve kuruluşları aracılığıyla ulusal düzeyde faaliyetlerin yürütülmesi, kurumsal kapasitenin geliştirilmesi ve ulusal politikaların belirlenmesi amacıyla “operasyon” olarak adlandırılan “şemsiye projeler” dir.
- ✓ Hibe Programları: Yerel düzeyde ilgili tarafların kullanacağı hibe programları Operasyonların (şemsiye projelerin) en önemli ayağını oluşturmaktadır. Hibe programları ile yereldeki kurumlara, sivil toplum kuruluşlarına, üniversitelere, belediyelere, sosyal taraflara, valiliklere, mevcut sorunlarını belirleme, söz konusu sorunlar için ortak çözüm önerileri geliştirme ve bunları hayata geçirme olanağı sunulur.

7.3.5 IPA-V Kırsal kalkınma

Bileşen kapsamında tarım, gıda, balıkçılık, hayvansal, bitkisel üretim ve alternatif tarım alanlarında faaliyet gösteren işletmelere, kooperatiflere, üretici birliklerine ve üretici bireylere hibe programları aracılığı ile finansman desteği sağlanması planlanmaktadır. Toplam 42 ili kapsayacak şekilde söz konusu hibe programlarının Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı ile Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) tarafından, uygulanması planlanmıştır.

Türkiye’nin katılım öncesi dönemdeki öncelikleri ve ihtiyaçlarını dikkate alarak sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak üzere belirli bir bütçe tahsis edilerek, tarımsal

işletmelerini Birlik standartlarına yükseltmeyi amaçlayan şubat 2008 tarihli Kırsal Kalkınma (IPARD) Programında saptanan öncelikler çerçevesinde bu fonlar kullanılmaktadır. Bu bileşende fonların kullanımına ilişkin tüm yetki AB tarafından TKDK'ye aktarılmıştır. Diğer bileşenlerden farklı olarak bu bileşen, kar amacı güden tüzel ve kişiler de faydalanabilmektedir.

7.3.6 IPA II Dönemi

Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPA)'nın 2014 – 2020 yıllarını kapsayan II. Dönemi de I Dönemin devamı niteliğinde, Türkiye'nin AB müktesebatına uyum ve uygulamasına yönelik kapasitesinin geliştirilmesi ile ekonomik ve sosyal uyuma yönelik kapasitelerinin oluşturulması hedefleri çerçevesinde yürütülecektir. Komisyon tarafından yeni dönemde fonların daha etkin kullanımına yönelik olarak sektörel bir yaklaşım benimsenmiş olup, bu yaklaşım kapsamında IPA'nın I. döneminde yer alan bileşen bazlı yapı kaldırılarak yeni dönemde finanse edilmesi öngörülen belirli sektörler ile bu sektörler kapsamındaki çalışmalarını yürütecek sektör sorumlusu işletmeler belirlenmiştir.

11 Mart 2014 tarih ve 231/2014 sayılı IPA II Tüzüğü, 15 Mart 2014 tarihinde; 2 Mayıs 2014 tarih ve 447/2014 sayılı IPA II Uygulama Tüzüğü ise 3 Mayıs 2014 tarihinde AB Resmi Gazetesi'nde Yeni dönemin AB tarafındaki hukuki altyapısını teşkil eden detaylar yayınlanmıştır. 26 Ağustos 2014 tarihinde IPA kapsamındaki yardımların temel finansman önceliklerini gösteren belge olan Türkiye için Endikatif Strateji Belgesi (Indicative Strategy Paper for Turkey (2014-2020)) Komisyon tarafından kabul edilmiştir (AB,2021).

Türkiye'nin sözkonusu Strateji Belgesi'nde de yer aldığı üzere, 7 yıllık toplam tahsisatı 4.453,9 milyar Avro'dur (Çizelge 7.4).

Yeni dönem için aşağıdaki dokuz öncelikli sektör ve sektör sorumlusu kuruluş belirlenmiştir:

1. Demokrasi ve Yönetişim (AB Müktesebatına uyum, Birlik Programları ve Sivil Toplum) (AB Bakanlığı)

2. Adalet, İçişleri ve Temel Haklar, (İçişleri Bak., AB Bak., Adalet Bak.,)
3. Ulaştırma, (Ulaştırma Haberleşme ve Denizcilik Bakanlığı)
4. Çevre ve İklim, (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı)
5. Enerji, (Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı)
6. Rekabetçilik ve Yenilik (Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı)
7. İstihdam, İnsan Kaynaklarının Gelişimi ve Sosyal Politikalar, (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı)
8. Tarım ve Kırsal Kalkınma, (Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı)

Çizelge 7.4 2014 – 2020 Politika alanları ve sektörlere göre endikatif tahsisat tablosu
(Milyon Avro)

	2014	2015	2016	2017	Toplam 2018-2020	Toplam 2014- 2020
a. Birliğe üyelik için hazırlayıcı reformlar	355.1	196.6	240.3	137.2	652.2	1,581.4
Demokrasi ve yönetim	540.2				416.3	956.5
Hukukun üstünlüğü ve temel haklar	388.9				236.0	624.9
b. Sosyo-ekonomik ve bölgesel kalkınma	155.8	265.8	247.0	261.4	595.3	1,525.3
Çevre ve iklim eylemi	297.1				347.5	644.6
Ulaştırma	386.0				56.8	442.8
Enerji	59.0				34.4	93.5
Rekabet edebilirlik ve yenilikçilik	187.8				156.6	344.4
c. İstihdam, sosyal politikalar, eğitim, cinsiyet eşitliğinin teşviki ve insan kaynaklarının geliştirilmesi	37.4	62.9	65.9	68.9	199.9	435.0
Eğitim, istihdam ve sosyal politikalar	235.1				199.9	435.0
d. Tarım ve kırsal kalkınma	72.0	100.9	77.0	158.1	504.2	912.2
TOPLAM	620.4	626.4	630.8	636.4	1,940.0	4,453.9

8. KATILIM ÖNCESİ AB KIRSAL KALKINMA POLİTİKALARI UYGULAMA SÜRECİNDE TÜRKİYE’DE IPARD ÇALIŞMALARI

8.1 IPARD I

Avrupa Birliği (AB) aday ve potansiyel aday ülkelere destek amacıyla 1085/2006 sayılı Konsey Tüzüğü çerçevesinde Katılım Öncesi Yardım Aracı’nı (Instrument for Pre-Accession Assistance- IPA) oluşturmuştur. IPA desteği beş bileşeni içermekte olup, Türkiye IPA tüzüğünün EK 1’inde yer alan aday ülke statüsünde bütün bileşenlerden yararlanabilmektedir. IPA’nın beşinci bileşeni Kırsal Kalkınma (IPA Rural Development- IPARD) Avrupa Birliği’nin Ortak Tarım Politikası, Kırsal kalkınma Politikası ve ilgili politikalarının uygulanması ve yönetimi için uyum hazırlıklarını ve bu kapsamda politika geliştirilmesini desteklemektedir. IPARD desteğinin 2007-2013 yıllarını kapsayan çok yıllık “Kırsal Kalkınma Programı” kapsamında uygulanması gerekmektedir.

Türkiye için IPA Kırsal Kalkınma Programı (IPARD Program) ülkenin kırsal kalkınma bağlamında katılım öncesi dönemdeki öncelikleri ve ihtiyaçları göz önünde bulundurularak tasarlanmıştır. Bu çerçevede 2007-2013 yıllarını içeren Dokuzuncu Kalkınma Planı, 2006-2010 yıllarını içeren Tarım Stratejisi ve Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi öncelikleri yanında Avrupa Birliği Çok Yıllı Gösterge Planlama Belgesi’nin stratejik öncelikleri de dikkate alınmıştır. AB’nin 1085/2006 IPA Konsey Tüzüğü ve Tüzüğün uygulanması esaslarını içeren 718/2007 sayılı IPA Uygulama Tüzüğü Programın dayanağını oluşturmaktadır.

Program, 2007-2013 yıllarını içeren yedi yıllık bir süreci içermekte olup mali çerçevesi MIPD’nin en son versiyonunda yer alan dönem için belirlenmiştir. Bu kapsamda, IPA ve IPARD için Türkiye’ye tahsis edilen fonlar, önceki ve halihazırda 2009-2011 yılları için MIPD belgesi temelinde, milyon Avro olarak aşağıda verilmektedir (Çizelge 8.1).

IPARD Programı, Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından diğer kamu kuruluşları ile yakın iş birliği halinde; yerel kuruluşlar, sosyal, ekonomik ve çevresel ortaklar, sivil

toplum kuruluşları, bilgi merkezleri ve üniversitelerin de görüşleri alınarak hazırlanmıştır. Program içeriği 718/2007 sayılı IPA Uygulama tüzüğünde önerilen içerik paralelinde, AB müktesebatı çerçevesinde önemli belgeler de göze alınarak tasarlanmıştır.

Çizelge 8.1 IPA ve IPARD kapsamında Türkiye’ye ayrılan fonlar (MIPD,2022)
(Milyon Avro)

Bileşen	2007	2008	2009	2010	2011	TOPLAM
Geçiş Desteği ve Kurumsal Yapılanma	256,7	250,2	233,2	211,3	230,6	1182
Sınır Ötesi İşbirliği	2,1	8,8	9,4	9,6	9,8	39,7
Bölgesel Kalkınma	167,5	173,8	182,7	238,1	291,4	1053,5
İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi	50,2	52,9	55,6	63,4	77,6	299,7
Kırsal Kalkınma	20,7	53	85,5	131,3	172,5	463
Toplam	497,2	538,7	566,4	653,7	781,9	3037,9

8.2 IPARD I Programi Uygulamasında Türkiye’de Kanatlı Eti Sektörü

8.2.1 Üretim ve tüketim

Türkiye’de kanatlı etine olan talep hızlı bir şekilde artmaktadır. Talebi karşılamak üzere üretim artmakta, diğer taraftan ithalata yüksek tarifeler uygulanmaktadır. Türkiye’de toplam 258.046.340 adet broyler, 4.797.793 adet hindi ve 1.373.960 adet kaz ve 559.620 adet ördek bulunmaktadır (Çizelge 8.2).

TÜİK verilerine göre, 2010-2020 yılları arasında kanatlı eti üretimi 1.444.059 tondan 1.631.792 tona çıkmıştır (Böylece son on yılda artış %22 olmuştur). Bu dönemde kırmızı et arzının yetersizliği, nüfustaki ve gelirdeki artışlar ve kanatlı et fiyatlarının makûl seviyelerde olması bu artışın sebepleridir. Kanatlı et üretiminin büyük bölümünü (>%95) tavuk eti, geri kalanının çoğunluğunu da hindi eti oluşturmaktadır (Çizelge 8.3).

Çizelge 8.2 Türkiye’de kanatlı hayvan üretimi

Yıl	Et tavuğu	Hindi	Kaz	Ördek
2010	163 984 725	2 942 170	715 555	396 851
2011	158 916 608	2 563 330	679 516	382 223
2012	169 034 283	2 760 859	676 179	356 730
2013	177 432 745	2 925 473	755 286	367 821
2014	199 976 150	2 990 305	911 990	399 820
2015	213 658 294	2 827 731	850 694	398 387
2016	220 322 081	3 182 751	933 353	413 841
2017	221 245 322	3 872 460	978 384	491 561
2018	229 506 689	4 043 332	1 080 190	532 841
2018	229 506 689	4 043 332	1 080 190	532 841
2019	221 841 860	4 541 102	1 157 049	519 575
2020	258 046 340	4 797 793	1 373 960	559 620

Çizelge 8.3 Kanatlı et üretimi

Yıl	Tavuk	Hindi
2010	1 444 059	31 965
2011	1 613 309	36 331
2012	1 723 919	41 931
2013	1 758 363	39 627
2014	1 894 669	48 662
2015	1 909 276	52 722
2016	1 879 018	46 501
2017	2 136 734	52 363
2018	2 156 671	69 536
2019	2 138 451	59 640
2020	1 631 792	58 212

8.2.2 İşletmelerin yapısı

Kanatlı eti sektöründe de süt ve kırmızı et sektörlerindeki “kayıt dışı” üretim sistemlerine paralel olarak, arka bahçe tavukçuluğu mevcuttur. Bu faaliyetin genellikle kırsal alanlarda kadınlar tarafından yapılması gerçeği, bu konuda tedbir alınacağı zaman göz ardı edilmemesi gereken bir husustur. Kanatlı eti ve yumurta üretimindeki kayıt dışı söz konusu sistem kırsal alanlarda başlıca protein kaynağı olup, protein ihtiyacının %40’ını karşılamaktadır. Ancak, geniş bir erişimi olan “arka bahçe tavukçuluğunun” çok yaygın olması salgın hastalık kontrollerinde de sorun yaratmaktadır. Türkiye’nin coğrafi konumu ve geniş sulak alanları, yabani kuşlar için uğrak yeri olup, bu durum kuş gribi ve Newcastle hastalığının yaygın olmasına sebebiyet vermektedir. Bu kapsamda önlem amacıyla biyo-güvenlik işlemleri ve raporlama sistemlerinde, çiftlik, kuluçka merkezleri ve kesimhane binalarının denetimlerinde önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. IPARD Programı kapsamında, kümeslerin hijyen koşullarının iyileştirilmesine yönelik destekler, mevcut uygulamaları tamamlayıcı niteliktedir.

Sektördeki biyo-güvenlik uygulamaları önemli ve üzerinde durulması gereken bir husustur. Biyogüvenlik, son zamanlarda ortaya çıkan hastalıklar sebebiyle ön plana çıksa da çiftliklerin çoğunun biyo-güvenlik uygulamalarını iyileştirmek üzere ihtiyaçları bulunmaktadır. Çiftliğin çitle çevrenmesi, araçların kontrolü ve çiftliklere giriş kuralları gibi bazı temel adımların acilen atılması ve insan faaliyetlerinin kontrol edilmesine ilişkin disiplinlere sıkı sıkıya uyulması gerekmektedir. Bu işlem, geçmişteki yöntemlerden farklı olduğu için çiftçilerde kültürel açıdan değişiklik ihtiyacı doğurmaktadır. Genellikle havalandırma sistemleri en iyi performansı elde etmek için yeterli olmamaktadır. Bu sistemlerin gözden geçirilmesi, gerektiğinde geliştirilmeleri için destek sağlanması gerekmektedir. Biyo-güvenlik, yalıtım ve havalandırma gibi temel prensiplerin gözetildiği kümeslerin sayısı artırılmalı böylece sektördeki rekabet seviyesi yükseltilmelidir.

Arka bahçe tavukçuluk konusunun bir tarafta olmasına rağmen, dikey entegrasyonundan ötürü tavukçuluk endüstrisi gıda endüstrisinin diğer sektörlerine nazaran daha ileridedir. Beş işletme pazarın %48’ine egemendir, fakat 50 civarında önemli şirket de pazarda rol

oyunmaktadır (Çakı, 2007). Sadece birkaç büyük aktörün pazara hakim olduğu üretim ve damızlık işinde ise bu durum daha belirgindir.

8.2.3 Broyler ve hindi çiftlikleri

Türkiye’de tavuk eti tüketimi artan nüfusla birlikte artmaktadır. Türk nüfusunun gelirinin artmasıyla sektör de büyüme yönünden yüksek potansiyele sahiptir. Broyler sektörü Türkiyede artan bir pazar payına sahiptir ve Program orta ölçekli broiler kümeslerinin kapasitelerinin yükseltilmesine hedeflemektedir (Çizelge 8.4, Çizelge 8.5).

Çizelge 8.4 2019 Yılı kanatlı işletme sayıları

Kuluçkahane (Adet)	Kombina ve Kesimhane	Damızlık (Adet)	Ticari Etlik (Adet)	Ticari Yumurtacı (Adet)	Toplam (Adet)
74	64	338	7.807	2.837	11.056

Çizelge 8.5 2017 Yılı kanatlı kümes sayıları (GKGM 2020)

Damızlık (Adet)	Ticari Etlik (Adet)	Ticari Yumurtacı (Adet)	Toplam(Adet)
2.439	12.725	5.058	20.222

Kanatlı hayvancılık sektörünün en büyük ve en önemli girdisi yemdir. Sektörde üretimin artışına paralel olarak karma yem üretimi de artış göstermiştir. 2017 yılında kullanılan kanatlı yemi miktarı 8,9 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. Bu yemlerin ana girdisi mısır ve soya fasulyesidir. Mısır üretimi TOB çalışmaları sonucu önemli artışlar göstermiş, 2017 yılında 5,9 milyon tona ulaşmıştır. 2017 yılında ithal edilen mısır miktarı ise 2.862 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. Bu ithalatın %43’ü Rusya’dan, %20’si Sırbistan’dan gerçekleştirilmiştir. Soya fasulyesi üretimi için yeterli teşvikler verilmesine rağmen, 2005 yılında 29 bin ton olan soya fasulyesi üretim miktarı 2019 yılında 140 bin ton seviyelerine yükselmiştir. Ancak bu üretim miktarı sektörün ihtiyacını karşılayacak seviyelerde değildir (Çizelge 8.6).

Çizelge 8.6 Yıllara göre mısır ve soya verileri (bin ton) (TÜİK 2018)

Yıl	Mısır Üretimi	Mısır İthalatı	%	Soya Üretimi	Soya İthalatı	%
2005	4.200	213	5	29	1.155	98
2010	4.310	449	9	87	1.756	95
2011	4.200	379	8	102	1.298	93
2012	4.600	800	15	122	1.195	91
2013	5.900	1.547	21	180	1.074	86
2014	5.950	1.422	19	150	2.008	93
2015	6.400	1.485	19	161	2.255	93
2016	6.400	531	8	165	2.175	93
2017	5.900	2.052	26	140	2.341	94
2018	5.700	2.122	28	140	2.412	93
2019	6.000	2.862	29	150	3.039	94

2019 yılında ithal edilen soya fasulyesi miktarı yaklaşık olarak 3,039 milyon ton olup, bu ithalatın %32'si Paraguay, %29'u ise Ukrayna'dan yapılmıştır. 2019 yılında mısır ihtiyacının %29'u, soyanın ise %94'ü ithalat yolu ile karşılanmıştır. Bu durum üretim maliyetini yükseltmekte ve dış ticarete Türkiye'nin rekabet şansını azaltmaktadır.

8.2.4 Coğrafi dağılım

Türkiye'deki tavuk üretimi genelde Kuzey Batı ve Batı bölgelerinde yapılmaktadır. Bunun nedeni de tüketicilerin yoğun olduğu yerlere ve yem ham maddelerinin geldiği liman tesislerine olan yakınlıktır. Bu dağılımı iklim koşulları da etkilemektedir: Ülkenin Doğu bölgesindeki daha dağlık ya da Güney Doğu'daki daha sıcak bazı iller kümes hayvanı üretiminin gelişimi için uygun değildir. Ancak Orta Anadolu'daki illerin çoğunun üretim için uygun şartları bulunmakta olup, bu yörelerde sınırlı sayıda çiftliklerin ortaya çıktığı görülmektedir.

8.2.5 İşleme ve pazarlama

Türkiye'de kanatlı kesimleri ve işleme sanayi bu pazarın %90'ına hakim olan 25 şirket tarafından yönetilmektedir. Bunlardan altısının AB standartlarına uygun işletmeleri bulunmaktadır. Beş şirket ise bu statülerinin tanınması için başvuruda bulunmuştur.

Tüm bu büyük işletmeler Batı Karadeniz ve Batı Anadolu’da yoğunlaşmışlardır. Kümes hayvancılığının, Orta Anadolu’da yaygınlaşması ve diğer bölgelerle eşit seviyeye gelmesi sonucunda sektör çok daha önem kazanmaktadır. Bu kapsamda Tarım ve Orman Bakanlığı’nın IPARD Programı hazırlık çalışmaları kapsamında, modern kalite standartlarına erişebilecek ve gelişme potansiyeli olan küçük ve orta ölçekli işletmelerin mevcut olduğu değerlendirilmiştir. Ayrıca kesimhaneler ve işleme tesisleri; AB sertifikasına sahip “mükemmel” tesislerden, yeterli hijyen koşulları ve ürün kalitesi açısından ciddi anlamda geliştirilmesi gereken “zayıf” tesislere kadar geniş ölçekte değişmektedir.

8.2.6 Üretici örgütleri

Üretim yapan yaklaşık 22.000 kanatlı çiftliğinin çoğunun işleme tesisleri ile sözleşmesi bulunmaktadır. Birliğin kırsal kalkınma politikası araçlarını uygulamaya yönelik olarak Türkiye’nin gerekli mevzuat ve kurumsal yapılanmayı oluşturması gerekliliği 2006 yılı Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerde yer alan tarım ve kırsal kalkınma başlığında kısa vadeli öncelik olarak vurgulanmıştır. Bu yönüyle IPARD Fonları için IPARD Planı ve IPARD Ajansı başta olmak üzere kurumsal yapılanma ile ilgili çalışmalar öncelik kazanmıştır (Akın, 2008).

Beş bileşenden oluşan IPA’nın beşinci bileşeni olan kırsal kalkınma programı (IPARD) Avrupa Komisyonu tarafından 25 Şubat 2008 tarihinde onaylanmıştır. Türkiye IPA Tüzüğü’nün EK 1’inde yer alan aday ülke statüsünde olması dolayısı ile IPARD kapsamındadır. Program Yüksek Planlama Kurulu tarafından 30 Aralık 2009 tarihinde onaylanmıştır. IPARD Planı’na temel teşkil edecek; UKKS (Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi) Belgesi; 25.01.2006 tarihli ve 2006/1 sayılı Yüksek Planlama Kurulu Kararı ile kabul edilmiş ve 04.02.2006 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. UKKS Belgesi, 2007 yılından sonra sağlanacak IPARD fonlarının, diğer dış kaynaklı fonların ve iç kaynakların kullanımına çerçeve oluşturması beklenmiştir (Can, 2007).

UKKS ile kırsal kalkınma için temel amaç olarak “Temelde yerel potansiyel ve kaynakların değerlendirilmesini, doğal ve kültürel varlıkların korunmasını esas alarak, kırsal toplumun iş ve yaşam koşullarının kentsel alanlarla uyumlu olarak yöresinde geliştirilmesi ve sürdürülebilir kılınması” tanımlanmıştır. Türkiye’nin IPARD Programı’ndan yararlanabilmesinin ön koşulu, UKKS’yi kabul etmesi gereği ile Strateji Belgesi 25.01.2006 tarih ve 2006/1 sayılı “Yüksek Planlama Kurulu” kararı kapsamında kabul edilmiş ve 04.02.2006 tarihli ve 26070 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmıştır. IPARD aracılığıyla hayvancılık sektörüne yapılan yardımlar ile yerli ve yabancı yatırımcıların kırsal alanlara olan ilgilerinin artırılması ve bu yolla kırsal nüfusun yaşam standartlarının yükseltilmesi, kırsal ekonominin kalkındırılması ve şehirlere göçün önlenmesi amaçlanmaktadır (Turhan, 2005).

IPARD programı kapsamında her ne kadar AB tarafından mali destekler sağlanıyorsa da, proje maliyetlerinin karşılanmasında eş katkı sistemi işlemektedir. Buna göre maliyetin %50’si yararlanıcı tarafından karşılanırken, geri kalan yarısının %25’i de ulusal kaynaklardan karşılanmaktadır. Bu nedenle özellikle izleme, kontrol ve ödemeye ilişkin idari yapılar oluşturulurken şeffaflık ve hesap verilebilirlik ölçülerine özenle dikkat edilmelidir.

8.3 IPARD II

Programın kapsadığı coğrafi alan 2007-2013 programından sorunsuz bir geçiş sağlamak amacıyla 2014-2020 programı ilk başta IBBS Düzey 3 bölgelerine karşılık gelen ve IPARD 2007-2013’ün uygulandığı 42 ili (Afyonkarahisar, Ağrı, Aksaray, Amasya, Ankara, Ardahan, Aydın, Balıkesir, Burdur, Bursa, Çanakkale, Çankırı, Çorum, Denizli, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Giresun, Hatay, Isparta, Kahramanmaraş, Karaman, Kars, Kastamonu, Konya, Kütahya, Malatya, Manisa, Mardin, Mersin, Muş, Nevşehir, Ordu, Samsun, Sivas, Şanlıurfa, Tokat, Trabzon, Uşak, Van ve Yozgat) kapsamaktadır. Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi, IPARD Programı’nın 81 ilin tamamının katılımını öngördüğünden, eldeki bütçe, fon emilim eğilimleri ve maliyet/kâr analizi ile yönetim maliyetleri göz önünde bulundurularak IPARD 2014- 2020 program kapsamının tüm illere genişletilmesi gündeme gelebilir. Karar alınırken ayrıca, AB

Kırsal Kalkınma deneyiminin tüm ülke genelinde genişletilmesi ile ortaya çıkan katma değer de hesaba katılmaktadır.

8.3.1 IPARD II Programı kapsamında Türkiye’de kanatlı eti sektörü

Türkiye’de kanatlı et yetiştiriciliği piliç, hindi, ördek ve kaz üretimini kapsamaktadır. 2012 sonundaki toplam kanatlı üretimi yaklaşık 169 milyon broyler, 2.8 milyon hindi, 0.7 milyon kaz ve 0.4 milyon ördek olarak gerçekleşmiştir. Sektörün yıllık büyümesi, en çok artan yurtiçi tüketimi nedeniyle son dört senede %9 civarındadır. 2013’te 19.4 olan kişi başı tüketimin 2016’da 21.8’e yükselmesi beklenmektedir. Kanatlı etinin %80’i yurt içinde tüketilmektedir. Sektör döllenmiş yumurta, civciv, damızlık ve yem gibi ithal girdilere oldukça bağımlı durumdadır.

Üretici çiftlik ve kuluçkahanelerin sayısı 2013’te 402 olmuştur ve 9.444 adet broyler çiftliği bulunmaktadır. Broyler üretiminin yaklaşık %80- 85’i sözleşmeli çiftçilik şeklinde yapılmaktadır. Kesimhane, parçalama tesisi, ikincil işleme üniteleri ve çoğu zaman da kuluçkahane ve yem değirmenine sahip işletmeler civcivlerin yetiştirilmesi için çiftçilerle sözleşme imzalamaktadırlar. Bu sistem üreticileri neredeyse bütünüyle pazardan koparmaktadır. İşgücü, üretim riski ve çevre koruma tedbirleri ile uğraşmanın yükü yetiştiricilerin üzerinde kalmaktadır.

Çizelge 8.7 Kanatlı çiftliklerinin büyüklüklerine göre dağılımı

Hayvan sayısı	Çiftlik Sayısı (%)
Tavuk : 5.000-25.000	55.1
Tavuk : 25.001-50.000	27.1
Tavuk :50.000-100.000	12.3
Tavuk : 100.000 +	1.5
Hindi : 1.000-4.000	1.8
Hindi : 4.001-8.000	0.8
Hindi : 8.000 +	0.8
Ördek	0.1
Kaz	0.5

5.000'den az hayvana sahip işletmeler ekonomik açıdan varlığını sürdürme sınırının altında olduğundan ve genellikle bahçe tavukçuluğu olarak kabul edildiğinden çizelgeye dâhil edilmemiştir. Öte yandan, üretimin çoğunluğu daha büyük çiftliklerde gerçekleşmektedir. Sözleşmeli yetiştiricilik yapıyor olsalar da olmasalar da bu işletmelerin bina ve ekipman açısından yenilenmeye ihtiyaçları vardır. 100,000'in üzerinde kapasiteye sahip kuruluşlar ulusal zorunluluklara uyum sağlamak ve pazarda rekabetçi bir biçimde yer alabilmektedirler (Çizelge 8.7). Türkiye'de kuş gribine rastlanmasa da (son salgın Nisan 2008'de olmuştur) Newcastle (yalancı veba) hastalığı sık görülmektedir. Kanatlı sektöründe biyo-güvenlik önlemlerinin uygulanması, kanatlıların biyolojik tehlikelerden korunmasında önemli bir yer tutmaktadır. Gerekli biyo-güvenlik önlemlerinin alınması küçük ve orta ölçekli yetiştiricilerin çözmesi gereken en önemli sorunlar arasındadır. Tel örgülerle çevrili çiftliklere tek noktadan giriş ve araçların dezenfekte edilmesi ile ilgili tedbirler düzenli olarak uygulanmamaktadır.

Ölü hayvanların saklanması ve bertaraf edilmesi genellikle çiftlik alanı içerisindeki gömü alanları şeklinde gerçekleştiğinden önemli bir sorun olmaya devam etmektedir. Kanatlı yetiştiricilerinin yalnızca donanım konusunda değil, çiftçi eğitimi konusunda da yatırıma ihtiyacı bulunmaktadır. Küçük ve orta ölçekli kanatlı çiftlikleri, rekabet edebilirliklerini arttırmak için biyo-güvenlik ve hayvan refahı koşullarını iyileştirmeli ve üretim maliyetlerini düşürmelidirler. Örneğin, yetersiz ısı yalıtımı hayvan kaybını %10'a kadar arttırabilmektedir. Gübre depolama ve imha sistemleri yok ya da yetersizdir. Sonuç olarak AB uyumlu çiftliklerin sayısı asgari düzeydedir. Kanatlı işletmelerinin bir diğer sıkıntısı da nüfus artışı nedeniyle pek çok çiftliğin şu anda yerleşim alanlarında kalmış olması ve taşınması gerekliliğidir. Sektörde broylerin yanı sıra kısıtlı sayıda da olsa hindi üretilmektedir. 2007'de yapılan bir çalışma, Türkiye'nin batı illerinde kurulu yaklaşık 430 hindi çiftliği olduğunu ortaya koymaktadır. Hindi nüfusunun yalnızca %25'i kümeslerde yetişmektedir.

Hindi her ne kadar tavuk ya da kırmızı ete iyi bir alternatif olsa da büyük ölçüde tüketici tarafındaki bilgi eksikliği nedeniyle üretimi sınırlı düzeyde kalmaktadır. Kaz eti de yurtiçi tüketim için umut veren bir alternatiftir. Senelik kaz eti üretimi yaklaşık 10,000

tondur ve kazlar genellikle iklimin daha uygun olduğu kuzeydoğu illerinde yetiştirilmektedirler. Tüm kaz varlığının %26'sından fazlası Kars ve Ardahan illerindedir. Kazlar, ete ek olarak tüyleri ve ciğerleri için de yetiştirilmektedir. Kanatlı sektöründe özellikle de biyo-güvenlik bilgisine sahip kalifiye eleman eksikliği yaşanmaktadır. Kanatlı iftliklerinin diğer yetiştiricilik faaliyetlerine göre daha fazla enerji harcadığına dikkat edilmelidir. Uzun süreli aydınlatmalar, kış boyu süren ısıtma ve yaz boyu süren serinletme, besleme ve sulama sistemleri çok fazla enerji harcamaktadır. Yenilenebilir enerji kullanımı bir yandan maliyetleri düşürürken bir yandan da karbondioksit salımını azaltabilir. Biyoyakıt olarak tavuk gübresi kullanımı küçük ve orta ölçekli çiftlikler için uygun olmasa da bu çiftliklerden tavuk gübresi toplanması geri dönüşü olan bir yatırım olabilir.

Çizelge 8.8 Onaylanmış tavuk kesimhanelerinin kapasitelerine göre dağılımı

Kapasite (Hayvan / Saat)	Sayı
0-1,000	29
1,000-5,000	6
5,000 st	15
Toplam	50

Türkiye'de 79 adet kanatlı kesimhanesi bulunmaktadır. Çizelge 8.8'de yer alan verilere göre 50'si 5996 sayılı yasa ile uyumlu iken, 29'u gerekliliklere uymak için binalarını ve/veya ekipmanlarını yenilemek zorundadır. Kapasitelerine göre kesimhanelerin dağılımı izelge 8.9'da verilmiştir. Günde 1,000- 5,000 kapasite aralığına sahip kanatlı kesimhaneleri rekabet edebilirlik düzeylerini yükseltmek için kapasitelerini ve verimliliklerini arttırmalıdır. Kesimhanelerin kanatlı yetiştiricilerine yakın olması sektörün ekonomik sürdürülebilirliği açısından kritiktir. Sözleşmeli yetiştiricilik yapan büyük kuruluşlar sektör için yeterli kapasite yaratmaktadır. Ancak, hlen evre standartlarına uyum sağlaması gereken ve yenilenebilir enerjiye yatırım yapması gereken firmalar vardır.

Çizelge 8.9 Onaylanmış kanatlı eti işleme tesislerinin büyüklüklerine göre dağılımı

Kapasite (Ton /Gün)	Sayı
0 - 0,5	225
0.5 - 5,0	138
5.0 +	60
Toplam	423

Kanatlı eti işleyen kuruluşların sayısı 488 adettir. Bunların 423'ünün 5996 sayılı yasa ile uyumlu oldukları onaylanmıştır (Çizelge 8.9). Bu kuruluşlar birkaç ilde yoğunlaşmaktadır. Sektörün dinamizmi 0.5–5.0 ton/gün kapasite aralığına sahip kuruluşlara bağlı olduğu için kesimhaneler gibi bu firmaların da çevresel standartlara uymaları, yenilenebilir enerjiye yatırım yapmaları ve sonuç olarak da rekabet edebilirliklerini geliştirmeleri gerekmektedir.

IPARD-II (2014-2020) kapsamında verilecek ana hibe konuları;

1. Tarımsal işletmelerin fiziki varlıklarına yönelik yatırımlar,
2. Tarım ve balıkçılık ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması ile ilgili fiziki varlıklara yönelik yatırımlar,
3. Çiftlik faaliyetlerini çeşitlendirme ve iş geliştirme,
4. Yerel kalkınma stratejileri uygulamaları – Lider yaklaşımı,
5. Tarım-çevre iklim ve organik tarım,
6. Kırsal alanda kamu altyapı yatırımlarıdır.

8.4 Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu

IPA bütçesinden Türkiye'ye ayrılan 488 milyar € tutarında yardım miktarından yaklaşık %18'i (854.6 milyon €) ise IPARD bütçesini oluşturmaktadır. Ayrıca 2014-2020 yılları arasını kapsayan IPARD II bütçesi 800 milyon € olarak kabul edilmiştir. Bu kapsamda IPARD uygulama ajansı olarak TKDK kurulmuştur. IPA uygulamaya geçmeden önce

uygulanan, TKDK'nın kurulması, 5 199 000 € bütçeye sahip bir proje olarak AB tarafından finanse edilmiştir. Söz konusu proje, açılış kriterlerinden birisinin (Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu'nun kurulması ve akreditasyonu) yerine getirilmesi için destek sağlamıştır. AB adaylık süreciyle başlayan IPARD ile kırsal alanların kalkındırılması ise çok sektörlü yaklaşımla ele alınmıştır. Desteklenen faaliyetler sonucu IPARD Ajansı TKDK'nın bulunduğu illerde kayda değer bir gelişme olması beklenmektedir. Özellikle 2012 ve sonrasında Türkiye TKDK ile önemli oranda ivme kazanmıştır (Akın, 2015).

TKDK kurulmasına ilişkin 5648 sayılı Kanunun 18 Mayıs 2007 tarihli ve 26526 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmesi ile birlikte, Türkiye'de IPARD fonları için bir Uygulama ve Ödeme Ajansı oluşturulması yönündeki girişimler hukuki bir zemin kazanmıştır (Elçi, 2007; Diraor, 2008; Karataş, 2010).

TKDK merkez ve taşra teşkilatı il koordinatörlüklerinden oluşmaktadır. IPARD Programında belirtildiği gibi söz konusu program 2007-2009 döneminde 20 ilde uygulanmıştır. 2010-2013 döneminde de ilave olarak 22 il ile toplam 42 ilde uygulamaya geçilmiştir (TKDK 2016a). Bu çerçevede, IPARD Ajansı'nın (TKDK) görev ve sorumluluklarından bazıları aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

- ✓ IPARD programı kapsamındaki kıstas ve mekanizmalara uygulanabilir ve ilgili Topluluk mevzuatı ve ulusal kurallara uyan faaliyetlerin seçilmesi ve kontrol edilmesi,
- ✓ Proje başvurularının uygunluk kriterleri, ilgili kurallar, AB ile yapılan anlaşmalar ve kamu ihale kuralları açısından kontrolü,
- ✓ IPARD Ajansı ve faydalanıcılar arasında sözleşmeden doğan yükümlülükler yazılı olarak belirlenmesi,
- ✓ Yerinde kontrollerin gerçekleştirilmesi, uygulanan projelerdeki ilerlemelerin temini için faaliyetler gerçekleştirilmesi,
- ✓ Uygulanan tedbirlerdeki ilerlemelerin raporlanması,
- ✓ Faydalanıcıların Topluluk katkısından haberdar olmasının sağlanması (Ulucan 2007; Akın 2008; Altundağ 2008).

IPARD illeri 42 ilde çalışmalarını sürdürmektedir ancak UKKS, IPARD programının 81 ilin tamamının katılımını öngördüğünden, eldeki bütçe, fon emilim eğilimleri ve maliyet/kâr analizi ile yönetim maliyetleri göz önünde bulundurularak IPARD 2014-2020 program kapsamının tüm illere genişletilmesi gündeme gelebilir. Karar alınırken ayrıca, AB Kırsal Kalkınma deneyiminin tüm ülke genelinde genişletilmesi ile ortaya çıkan katma değer de hesaba katılacaktır (TKDK 2016b).

TKDK, uygulayıcısı olduğu IPARD-I kapsamında tarım ve kırsal kalkınmaya yönelik yatırımlara %50-65 arasında hibe desteği sağlamaktadır. IPARD-I kapsamında 2015 sonu itibariyle toplam 15 başvuru çağrı ilanına çıkmıştır. IPARD-I kapsamında gerçekleştirmeler şu şekildedir: Toplam yatırım miktarı 6.1 milyar TL olan 10823 proje ile hibe destek sözleşmesi imzalanmıştır. Bu projelere sağlanacak 3.5 milyar TL hibe desteğinin 2.1 milyar TL'si ödenmiş ve hibe sözleşmesi imzalanan projelerin 9259'unun yatırımı tamamlanmıştır. IPARD hibeleri ile gerçekleştirilen yatırımlar sayesinde 48 bin kişiye istihdam sağlanmıştır. IPARD programı kapsamında kadınlara ve gençlere pozitif ayrımcılık yapılmaktadır. 2014-2020 yılları arasında IPARD-II kapsamında; 801 milyon € AB hibesi, 244 milyon € Türkiye ulusal katkısı olmak üzere, toplamda 1 milyar 45 milyon € hibe desteği sağlanmaktadır.

9. ARAŞTIRMA ALANI HAKKINDA GENEL BİLGİLER

9.1 Coğrafi Konum

Bu kapsamda İç Anadolu'nun kuzeybatısında yer alan Türkiye'nin başkenti Ankara, 32 ve 53 derece doğu boylamı ile 39 ve 57 derece kuzey enlemi arasında bulunur. Kırıkkale, Çankırı, Bolu, Eskişehir, Konya, Kırşehir ve Aksaray Ankara'nın etrafını çevreleyen komşularıdır. İlin, en yüksek noktasını 2.015 m. yüksekliğindeki Işık Dağı, en geniş ovasını 3.789 km²'lik yüzölçümü ile Polatlı Ovası, en büyük gölünü yaklaşık 490 kilometrekarelik yüzölçümü (İl içi) ile Tuz Gölü, en uzun akarsuyunu yaklaşık 151 km.lik (İl içi) uzunluğu ile Sakarya nehri, en büyük barajını 83,8 kilometrekarelik yüzölçümü ile Sarıyar Barajı oluşturmaktadır ve ilde 14 doğal göl, 136 sulama göleti ve 11 baraj bulunmaktadır. İlin başlıca akarsuları; Kızılırmak, Sakarya Nehri, Ankara Çayı, Kirmir Çayı, Ova Çayı ve Balaban Çayı'dır. Başlıca gölleri; Tuz Gölü, Mogan Gölü ve Eymir Gölü'dür. Başlıca barajları; Sarıyar Barajı, Kesikköprü barajı, Çubuk-1 Barajı, Çubuk-2 Barajı, Bayındır Barajı, Kurtboğazı Barajı, Çamlıdere Barajı ve Asartepe Barajı'dır (Plan Açıklama Raporu, 2021).

9.2 Biyoçeşitlilik

İç Anadolu Bölgesi, endemik türlerin Türkiye'deki coğrafi bölgelere göre dağılımlarına göre değerlendirildiğinde, yedi bölge içinde üçüncü sırada yer almaktadır. İç Anadolu Bölgesi'nde yer alan Ankara'da ise 2340 bitki türü yaşamaktadır. Bu bitki türlerinin 391'i ise sadece Ankara'ya özgü yani endemiktir. Endemic türlerden bazılarını şu şekilde sıralam mümkündür (Ekim, 2008):

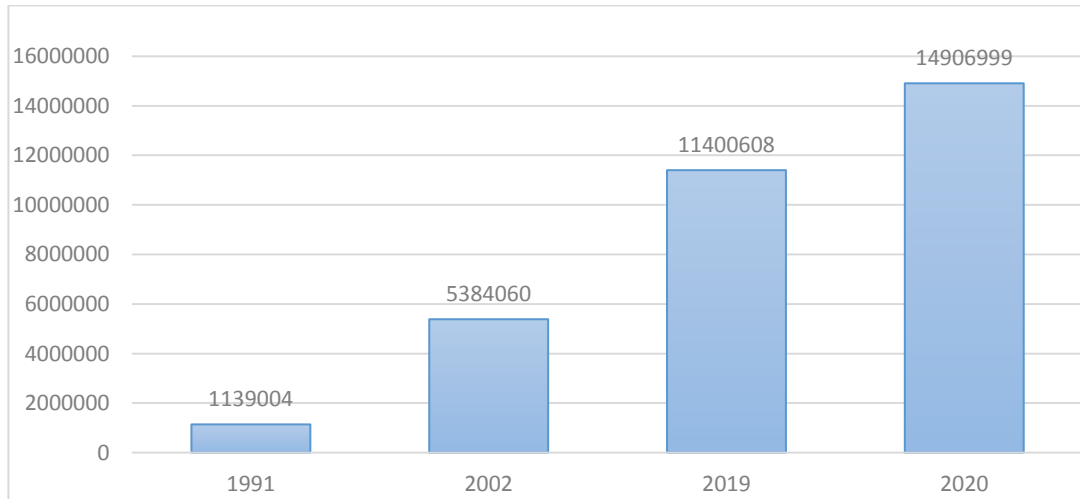
- *Şah civanperçemi (Achillea ketenoglui)*,
- *Beypazarı geveni (Astragalus beypazaricus)*,
- *Ayaş gümüğü (Astragalus densifolius subsp. ayashensis)*,
- *Koçak geveni (Astragalus kochakii)*,
- *Gürsöğüt geveni (Astragalus yıldırımlii)*,
- *Sevgi çiçeği (Centaurea tchihathefi)*,
- *Ankara çiğdemi (Crocus ancyrensis)*.

Bitkilere ek olarak Ankara’ya özgü hayvanları sayacak olursak (Doğar, 2019):

- Ankara kedisi
- Ankara keçisi (tiftik keçisi)
- Gümüş böcekleri
- Burgos köpeği

9.3 Kümes Hayvanları Varlığı

Türkiye’de 1991-2020 yılları arasındaki kümes hayvanları sayılarına bakıldığında, 1991 yılında yaklaşık 51 milyon iken, %756 artışla 2020 yılında 386 milyona yükselmiştir. Aynı yıllar arasında Ankara’daki değişime bakıldığında %1300 gibi yüksek bir artışla 1.139.004’ten yaklaşık olarak 14.906.999’a çıkmıştır (Şekil 9.1). Ankara’daki kümes hayvanı oranının Türkiye’deki payı ise 2020 yılında %3,86 olmuştur. Ankara’da son yıllarda kümes hayvanı sayısındaki hızlı artış, Ankara’yı kümes hayvancılığı bakımından önemli bir merkez haline getirmiştir. Ankara’da kanatlı hayvan sayısının Türkiye’deki payı %2,5 civarındadır.

Şekil 9.1 Ankara ili kümes hayvanları sayısı

9.4 İklim

Ilıman iklim kuşağındaki Ankara’da kışları az yağışlı ve soğuk, yazları ise sıcak ve kurak kara iklimi görülür. Yağışlar en çok ilkbahar mevsimindedir. Gece ile gündüz, yaz ile kış mevsimi arasında önemli sıcaklık farkları bulunur. Bununla beraber, Ankara dört mevsiminde de insanı rahatsız etmeyen bir iklime sahiptir. En sıcak aylar Temmuz (ortalama 23.1 °C) ve Ağustos (ortalama 23.3 °C), en soğuk aylar ise Ocak (ortalama 0.3°C) ve Şubat (ortalama 1 °C) olarak belirlenmiştir. Kırkbeş yılın nisbi nem ortalaması %60’tır. Kara iklimine uygun biçimde Ankara’da iki tür bitki örtüsü gelişmiştir. Bunlar step ve ormandır. Stepler az yağış alan çukur alanlarda ve bazı platolarda görülür. Şehrin kuzeybatısında ormanlar geniş alanlar kaplar. Beynam, Kızılcahamam, Çamlıdere ormanlarında hakim ağaç türleri karaçam, ardıç ve meşedir. Tabii ormanlara ek olarak ağaçlandırma yoluyla Ankara’nın çevresi ve baraj göllerinin kıyıları ormanlaştırılmıştır. Bu sayede Ankara, dünya başkentleri içinde en çok yeşil alana sahip şehirlerden biri haline gelmiştir (Doğar, 2019).

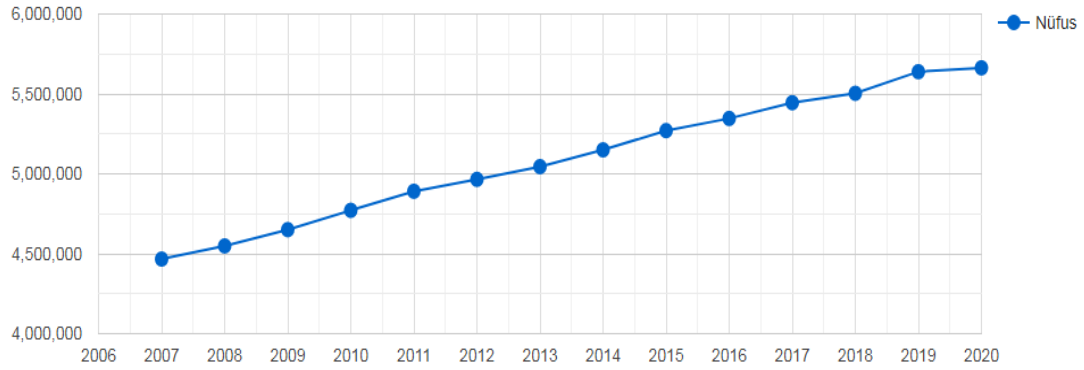
9.5 Bitki Örtüsü

Yüksek dağlarla kuşatılan ilde kışları soğuk, yazları kurak geçen bir iklim görülür. En fazla yağışı ilkbahar mevsiminde alır. Bu iklim şartları ve coğrafi yapı, Ankara ve çevresinde step ve orman gibi iki ayrı bitki topluluğunun gelişmesine yol açmıştır. Yörede yaygın olarak görülen step, bitki örtüsü az yağış alan çukur alanlarda ve platolar üzerinde yer alır. Bu bitki topluluğu içinde ağaç yok denecek kadar azdır. Genelde dikenli çalılar dikkati çeker. Bunun yanı sıra, akarsu boylarında görülen iğde, söğüt ve kavak ağaçları da step alanı içinde yer alır. Step türü bitki örtüsünün en yaygın türlerini otlar oluşturur. Çoğu küçük boylu olan bu bitkiler birbiri yanında ve kümeler halinde toplanmıştır. Step bitki topluluğunun başlıca türlerini kısa boylu çayırliklar, ayırkotu, keven, sorguç otu, üzerlik otu, katırtırnağı, yabani arpa, püsküllü çayır, hardal otu, yemlik otu, yılgın otu, yavşan otu, gelincik, papatya, hatmi, kekik, sütleşen, ballıbaba, yabani gül, böğürtlen ve daha birçok bitki oluşturmaktadır (Bayar ve Karabacak, 2017).

İl çevresinde plato üzerinde yükselen tek dağlar ile kuzeydeki dağlık sahada yağışlardaki artış sayesinde orman örtüsü ortaya çıkmaya başlar. Bozkır ortasında adacıklar halinde görülen ormanlar, genelde insan tahribatından arta kalan korulardır. Bu tür ormanlarda hâkim ağaç türü karaçam, ardıç ve yer yer meşedir. Kurakçıl orman deyimiyle adlandırılan bu ormanların en güzel örneğini Beynam Ormanı oluşturur. Ankara'nın kuzey yönünde yer alan Kızılcahamam ilçesi yakınlarından başlamak üzere orman örtüsü sıklaşmaya ve gürleşmeye başlar. Burası Karadeniz ve İç Anadolu bölgeleri arasında geçiş alanı olup bölgenin bitki örtüsü iğne yapraklı ağaçlardır (Doğar, 2019).

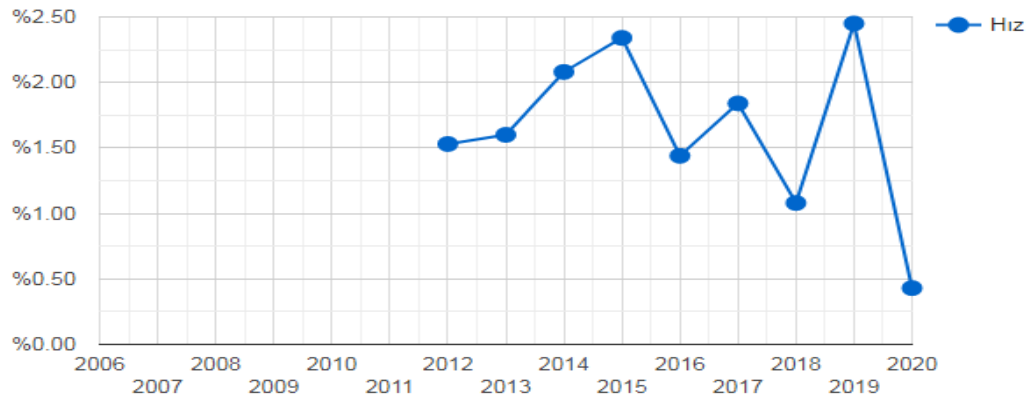
9.6 Nüfus

Ankara nüfusu, 2020 yılında 5.663.322'dir (Şekil 9.2). Bu nüfusun 2.805.877 kişisi erkek ve 2.857.445 kişisi kadından oluşmaktadır. Nüfusun %49,54'ü erkek, %50,46'sı ise kadından oluşmaktadır.

Şekil 9.2 Ankara ili nüfus grafiği (<https://www.nufusu.com/il/ankara-nufusu>, 2021)

Ankara'da nüfus artışı Şekil 9.3'de görüldüğü gibi, her yıl artmaktadır. 2012 yılında 4.965.542 iken, 2020 yılında 5.663.322 olarak tespit edilmiştir. 2019 ile 2020 yılı nüfus artışı geçmiş yıllara oranla en düşük seviyede yani %0.43 olarak artmıştır. Şekil 9.3'de ve Çizelge 9.1'de görüldüğü gibi, Ankara'daki nüfus artış hızı en yüksek 2019 en düşük ise 2020 yılında gerçekleşmiştir.

Şekil 9.3 Ankara ili nüfus artış hızı (<https://www.nufusu.com/il/ankara-nufusu,2021>)

Çizelge 9.1 2012-2020 Yılları arası ankara nüfusu artış hızı
(<https://www.nufusu.com/il/ankara-nufusu,2021>)

Yıl	Ankara Nüfusu	Artış Hızı (%)
2012	4.965.542	1.53
2013	5.045.083	1.60
2014	5.150.072	2.08
2015	5.270.575	2.34
2016	5.346.518	1.44
2017	5.445.026	1.84
2018	5.503.985	1.08
2019	5.639.076	2.45
2020	5.663.322	0.43

10. ARAŞTIRMA BULGULARI

10.1 İncelenen İşletmecilerin Sosyo-Ekonomik Özellikleri

Bu bölümde incelenen işletmelerdeki işletmecilerin sosyo-ekonomik özelliklerinden meslek, yaş ve eğitim durumları ortaya konulmuştur.

10.1.1 İncelenen işletmelerde işletmecilerin meslek gruplarına dağılımı

İncelenen işletmecilerin meslek gruplarına bakıldığında, daha çok esnaf ve çiftçi oldukları görülmektedir (Çizelge 10.1). Yüz yüze yapılan görüşmelerde işletmecilerin genel olarak bu işletme dışında farklı alanlarda da iş sahası açtıkları ve aynı zamanda bu işletmeleri yürüttükleri belirlenmiştir.

Çizelge 10.1 İşletmecilerin meslek gruplarına dağılımı

Meslek	Frekans	%
Esnaf	27	52,00
İnşaat Mühendisi	3	6,00
Elektrikçi	1	2,00
Yazılım Mühendisi	1	2,00
Çiftçi	9	17,00
Ziraat Mühendisi	1	2,00
Veteriner	4	7,00
İşletme	4	8,00
İktisat	1	2,00
Muhasebe	1	2,00
Toplam	52	100,00

İşletmecilerin %52'si esnaf ve %17'si çiftçidir. Bunların dışında elektrikçi, yazılım, iktisatçı, ziraat mühendisi ve muhasebeci gibi mesleklere sahip olan yöneticiler %2 oranında yer almışlardır. Mesleki olarak eğitimi bu alanda yapmış olan gençlerin sektöre yöneliminin kısıtlı olduğu da görülmüştür.

10.1.2 İncelenen işletmelerde işletmecilerin yaş grupları

İncelenen işletmelerde işletme sahiplerinin genel olarak 36-45 yaş aralığında (%61,54) bulunduğu ortaya çıkmıştır (Çizelge 10.2). Bu yaş aralığında yoğunlaşma olmasının asıl sebebi, IPARD desteklerinde 40 yaş ve altı yatırımcılara proje yapısına göre pozitif ayrımcılık tanınmasıdır. İşletmecilerin 36-45 yaş aralığında fazla olması sektöre gençlerin yönelimi olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bu konuda yapılan benzer araştırmalara bakıldığında, işletmecilerin yaş ortalaması genel olarak 50 düzeyinde belirlenmiştir.

Çizelge 10.2 İşletmecilerin yaş grupları

Eğitim Durumu	Frekans	%
< 35	2	3,85
36-45	32	61,54
46-55	18	34,62
Toplam	52	100,00

10.1.3 İncelenen işletmelerde işletmecilerin eğitim durumları

İncelenen işletmelerde işletmecilerin eğitim durumlarına bakıldığında, lise (%44,23) ve üniversite mezunlarının (%28,85) ön sırada yer aldığı görülmektedir. Genel olarak bu alanda eğitimini tamamlamış lisans mezunlarının farklı sektör alanlarına yönelim gösterdiği görülmektedir (Çizelge 10.3). İşletmecilerin ağırlıklı olarak lisans ve lisansüstü eğitime sahip olmaları işletmeler ve sektör açısından önemlidir. Nitekim piyasaları ve teknolojik gelişmeleri izleme, sektöre entegrasyon, strateji geliştirme ve rekabet gücü kazanmaları açısından eğitimin işletmecilere katkı sağlaması beklenmektedir.

Batı Anadolu Bölgesinde yapılan benzer bir araştırmada ise işletme sahiplerinin büyük çoğunluğunun ilkokul sonrasında eğitime devam etmediği, işletmecilerin %82,9'unun ilkokul mezunu olduğu saptanmıştır.

Çizelge 10.3 İşletmecilerin eğitim durumları

Eğitim Durumu	Frekans	%
İlkokul	7	13,46
Ortaokul	6	11,54
Lise	23	44,23
Üniversite	15	28,85
Yüksek Lisans	1	1,92
Toplam	52	100,00

10.1.4 İncelenen işletmelerin yapısal göstergeleri

İşletmelerin yapısal özellikleri olarak ticari yapısı, kapasite kullanımını etkileyen unsurlar ve teknolojiyi takip durumları ortaya konulmuştur.

10.1.4.1 İncelenen işletmelerin ticari yapısı

İncelenen işletmelerin hukuki/ticari yapılarına bakıldığında yaklaşık %52'sinin limited şirket ve %48'inin gerçek kişi işletmesi oldukları belirlenmiştir (Çizelge 10.4). Bu durum büyük anonim ortaklarının yerine daha çok küçük aile işletmelerinin yer aldığını açıklamaktadır. Tarım sektöründe yapılan incelemeler ve mevcut durum göz önüne alındığında, Türkiye'de genel olarak işletmelerin küçük aile işletmeleri oldukları ve bunun dezavantajını her alanda yaşadıkları görülmektedir. Bu nedenle özellikle birlik ve kooperatifleşme, finansman kaynağı yaratma, dış ülkelere açılma konusunda büyük sıkıntılar yaşanmaktadır.

Çizelge 10.4 İşletmelerin ticari yapısı

Şirket türü	Frekans	%
Limited Şirket	27	51,93
Gerçek kişi işletmesi	25	48,07
Toplam	52	100,00

10.1.4.2 İncelenen işletmelerde üretim durumu ve kapasite kullanımı

İncelenen işletmeler dönem başında aldıkları civcivleri yaklaşık 35-42 gün arasında bir sürede 2-3 kg'a kadar büyütür ve dönem sonunda da satmaktadırlar. Daha sonra kümesler 15 günlük bir sürede temizlenerek ve dezenfekte edilerek yeni civcivler alınıp üretime yeniden başlanır. Yıl içinde yaklaşık yedi dönemde üretim yapılmaktadır. Benzer işletmelerde dönem/devir sayısı 4,6 (Turhan,1987), Gürsoy'a (1976) göre Türkiye ortalaması 5,31 olarak ifade edilmektedir. Çalışmada, incelenen işletmelerin daha yüksek düzeylerde yıllık dönem sayısına sahip olduğu belirlenmiştir. Bu durum, sabit masrafların düşürülmesine olanak sağlayacağı için avantaj sağlanmaktadır.

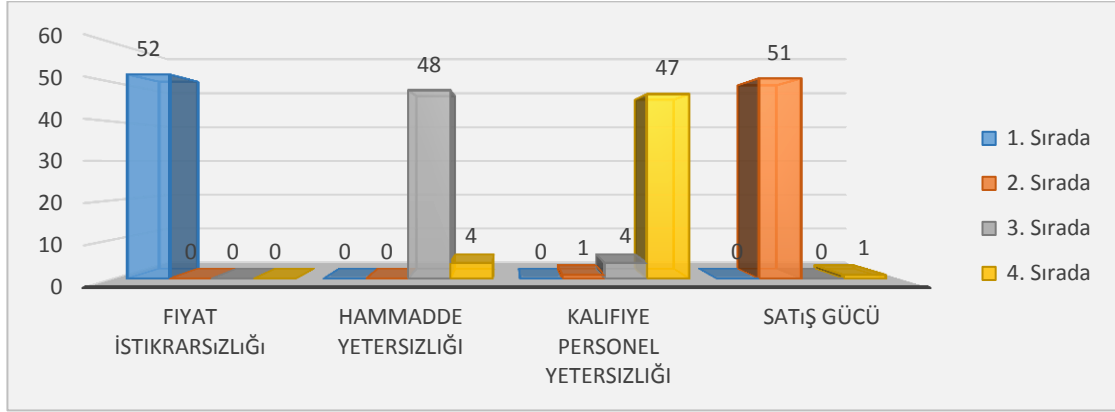
İncelenen işletmelerin toplamında civciv adedi 1.977.820 olup, 1,3 TL/adet değerine göre civciv varlığının değeri ise 2.571.166 TL'dir. Dönem sonu işletmeler ortalaması hayvan/tavuk sayısı ise 38.035 adettir. 2018 yılındaki broyler/tavuk eti satış fiyatı ise 11,92TL/kg'dır. Dönem sonunda civcivler 2-3 kiloya ulaşmış tavuk olduklarında işletme başına ortalama üretilen tavuk eti 38.035 adet x 3 kg = 114.105 kg'dır. İşletme başına üretilen ortalama 114.104 kg tavuk etinin satış tutarı ise yaklaşık 1.360.131 TL'dir. (İşletmelerde civciv ölümü olduğunda sözleşmeli çalışılan firma tarafından temin edildiği için, civciv ölümleri hesaplara dahil edilmemiştir.)

İşletmelerin kapasite kullanım oranının işletmelerin kurulmasından itibaren %100'e yakın olduğu belirlenmiştir. Atıl kapasiteye neden olan faktörlerin başında da fiyat istikrarsızlığının geldiği belirlenmiştir. Dönem boyunca girdi maliyetlerinin artması, örneğin elektrik fiyatlarının zamlanması, işçi ücretlerinin artması üründen elde edilmesi gereken kar oranının değişmesine sebep olmaktadır.

Hammadde yetersizliği olarak ise yapılan araştırmalarda özellikle tavuk yeminin istenilen zamanda bulunamaması bunun yanı sıra civcivlerin zamanında çiftliğe ulaşamaması veya geçici süre ile durdurulması gösterilmektedir.

Özellikle sözleşmeli üretimde anlaşma yapılan şirketten kaynaklı sorunlar da yaşanmaktadır. Kalifiye personel yetersizliği de belli bir ölçüde hem ürün kaybına hem

de ürünün kalitesi ve zamanında çıkmasına engel olabilmektedir. Satış gücü ise en son sorundur. Çünkü ürünlerin satıldığı yer bellidir. Buradaki sorun bazen alıcının ürünü geç istemesi olarak da tespit edilmiştir (Şekil 10.1).

Şekil 10.1 İşletmelerin tam kapasite çalışamamasında önem sırasına göre etkili faktörler

İşletmelerde üretim sürecinde TKDK tarafından kalite kontrol çalışmaları yürütülmektedir. İşletmeciler ürün kalitesinin izlenmesine gıda güvenliği ve pazarda kalıcılık açısından olumlu bakmaktadır.

10.1.4.3 İncelenen işletmelerde teknolojik gelişmeleri takip durumu

Küreselleşmenin getirdiği teknolojik gelişim ve dönüşümler işletmelerin teknolojiyi takip etmelerini ve işletmelerinde uygulamalarını gerekli hale getirmiştir. Çünkü çağımızın bilgi toplumunda gelişen teknolojiyi iş yaşamına entegre etmek pazarda kalıcılık açısından birçok yarar sağlamaktadır. İşletmelerde teknolojik yenilikleri izleyenlerin üniversite mezunu olduğu kaydedilmiştir (Çizelge 10.5).

Çizelge 10.5 İşletmelerde teknoloji takip durumları

Durum	Frekans	%
Teknolojik gelişmeleri takip edenler	29	55,77
Teknolojik gelişmeleri takip etmeyenler	23	44,23
Toplam	52	100,00

İncelenen işletmecilerin yaklaşık %56'sı teknolojiyi takip ederken, %44'ünün teknolojiyi takip etmediği elde edilen bulgular arasında yer almaktadır. Teknolojiyi işletmelerin takip etmeme nedenleri yetersiz altyapı sistemlerinin olması, yöneticilerin gelişen teknolojiyi hızlı takip edememeleri şeklinde tespit edilmiştir.

10.1.5 İşletmelerin arazi tasarruf şekli

İncelenen işletmelerde arazilerin tamamı, mülk arazidir. İşletmeler 11- 28 dekar arasında değişen büyüklükte olup, işletmeler ortalaması 14,68 dekadır. (Çizelge 10.6).

Çizelge 10.6. İşletmenin arazi tasarruf şekli

	Mülk Arazi (dekar)
İşletmeler ortalaması	14,68

10.1.6 İşletmelerin nüfus ve işgücü durumu

Üretim faaliyetleri açısından nüfus, temel bir unsurdur. Araştırma kapsamına alınan 52 işletmede toplam nüfus 107 olarak tespit edilmiştir. İşletmeler ortalamasına bakıldığında ise ortalama çalışan sayısı 1,32'dir. Toplam nüfusu oluşturan 107 kişiden %64'ünün çalıştığı ve %36'sının çalışmadığı tespit edilmiştir (Çizelge 10.7). İşletmelerde çalışmayan kişileri, çalışanların eş ve çocukları oluşturmaktadır. İşletmeler küçük aile işletmeleri olup, genel olarak aile fertleri ile varlığını sürdürmektedir.

İşletmelerdeki aktif işgücünü oluşturan 69 kişinin yaklaşık %75'i erkek, %25'i ise kadındır. Çalışan kadınların aynı işletmelerde eşleri ile birlikte çalıştıkları tespit edilmiştir. Çalışan kayıtlarında genel olarak erkek sigorta girişi yapılmakta, kadın eşler firmada aktif olarak çalışmasına rağmen gerek iş kaydı gerekse sigorta girişleri yapılmadığından resmi olarak işgücü kayıtlarında yer almamaktadır.

Çizelge 10.7 İşletmelerin nüfus ve işgücü varlığı

Nüfus	Frekans	%
Çalışan	69	64,48
Çalışmayan	38	35,51
Toplam	107	100,00

İncelenen işletmelerde 69 çalışan işgücünün sadece 6'sı teknik personel ve bir kişinin de yabancı uyruklu olduğu belirlenmiştir.

İncelenen işletmelerde nüfusun yaş grupları ve cinsiyete göre dağılımı da hem iş gücü verilerinin belirlenmesi hem de o şirketin demografik yapısının ifade edilmesi için gereklidir. Bu dağılım bilgileri ve oranları aşağıdaki iki çizelgede verilmiştir. İncelenen işletmelerdeki nüfus, yaş ve cinsiyete göre Çizelge 3.1'deki katsayılar kullanılarak Erkek İşgücü Birimi (EİB) cinsinden hesaplanmıştır. (Çizelge 10.8).

Çizelge 10.8 İşletmelerde nüfusun yaş grupları ve cinsiyete göre dağılımı

Yaş Grupları	İşletmeler Ortalaması			
	Erkek (EİB)	Kadın (EİB)	Toplam (EİB)	%
0-6	0,13	0,09	0,22	12,50
7-14	0,12	0,03	0,15	8,52
15-49	0,81	0,27	1,08	61,36
50- +	0,20	0,11	0,31	17,62
GENEL TOPLAM	1,26	0,50	1,76	100,00

Buna göre EİB toplamda 91,52, işletmeler ortalaması ise 1,76 olarak hesaplanmıştır. Yıllık erkek iş gücü toplamda 31.755, ortalamada ise 510,40 gün olarak hesaplanmıştır.

Yıllık erkek işgücü çalışma saati 254.040 saat, ortalama yıllık erkek işgücü çalışma saati ise 4.083,20 saat olarak hesaplanmıştır (Çizelge 10.9).

AB'ye uyum kapsamında işletmelerde teknolojiye gelişmeler ve makine donanım sayısının artışı işgücünün üretime katılım oranını azalttığı da saptanmıştır.

Çizelge 10.9 İşletmelerin erkek iş gücü değerleri

	İGD	TOPLAM
İşletmelerin EİB Değerler Toplamı	91,52	
EİB İşletmeler Ortalaması	1,76	
EİB x Yıllık Çalışma Günü =Yıllık Erkek İşgücü Günü	91,52X 290	26.541
EİB Ortalama Yıllık İş Gücü	1,76 X 290	510,40
Erkek İşgücü Günü x Günlük Çalışma Saati = Yıllık Erkek İşgücü Çalışma Saati	26.541 X 8	212.328
Ortalama Yıllık Erkek İşgücü Çalışma Saati	510,40 X 8	4.083,20

10.1.7 İşletmelerin sermaye yapısı

10.1.7.1 Bina sermayesi

İşletmelerde bina sermayesi barınma, depolama, muhafaza amaçlı olarak üretime katkı sağlamaktadır. Çalışmada, bina sermayesi kümes, yem deposu, gübre deposu, katı atık bölüm ve konutlardan oluşmaktadır. IPARD kapsamında destek alan işletmelerde, hayvan refahı sebebiyle m² başına en az 13, en çok 17 hayvana izin verildiğinden dolayı 50.000 adet hayvan kapasitesine sahip kümeslerin çoğunluğu yaklaşık 3.500 m² olarak tasarlanmıştır. Kurulan etlik piliç üretimi amaçlı kümeslerin işletmeler ortalaması 3.404,30 m², IPARD kapsamında zorunlu tutulan gübre deposu 220 m², katı atık bölümü 89,62 m² ihtiyaca göre ortalama 44 ton hacime sahip yem depoları ve bakıcı olarak istihdam edilen personelin konaklaması için 100 m² konut inşa edildiği belirlenmiştir (Çizelge 10.10).

Çizelge 10.10 İşletmelerin binaların kullanım amaçlarına göre dağılımı (m²)

	Etlik piliç kümesi	Gübre deposu	Katı atık bölümü	Konut	Yem deposu (Ton)
İşletmeler ortalaması	3.404,30	220,00	89,62	100,00	44

İncelenen işletmelerde yapıların kullanım alanları ve toplam kullanıma alanlarına oranı kümes hayvancılığında, işletmelerin tüm ihtiyacını karşılayacak şekilde tasarlanan kümes, gübre deposu, yem deposu ve konut binalarında, kümesin işletmedeki ortalama %90,66 olarak yer alırken, gübre deposu %5,61, yem deposu %1,13 ve konut %2,60 olarak yer almaktadır.

İncelenen işletmelerde bina sermayesi, işletmenin kapasitesi arttıkça artmaktadır. Aşağıdaki çizelgede incelenen işletmelerin bina sermayeleri ve oranları verilmiştir (Çizelge 10.11). Buna göre işletmelerdeki toplam bina değeri 3.251.678 TL'dir. Bu miktar içinde kümeslerin işletmeler ortalaması değeri ise 2.116.346 TL'dir. Kümesler toplam bina varlığının çoğunluğunu ya da hemen hemen hepsini kaplamaktadır. **Kümeslerin toplam bina varlığına oranı %90,66'dır.** Yardımcı binaların ise toplam bina varlığına oranı %9,33'tür.

Çizelge 10.11 İşletmelerin bina sermayesi

	Kümes		Yardımcı Binalar		Toplam Bina Varlığı	
	Değeri (TL)	Oran (%)	Değeri (TL)	Oran (%)	Değeri (TL)	Oran (%)
İşletmeler ortalaması	2.116.346	90,66	1.135.332	9,33	3.251.678	100,00

İşletmelerde üretim maliyetinin dışında, 5 yıllık uygulama döneminde AB standartlarına uyum kapsamında binanın modernizasyonu için 59.000 TL ve bina tamir bakım masrafları yıllık ortalama 97.019 TL'den oluşmaktadır. Ayrıca işletmelerin yıllık ortalama üretime yönelik maliyetlerinin dışında ödemekle yükümlü oldukları vergi 103.500 TL ve sigorta giderleri 71.000 TL önemli bir maliyet girdisi oluşturmaktadır.

Kümes hayvanlarının yaşayabilmesi için kümeslerin 15-25 °C arasında olması gerektiğinden elektrik ve ısınma için kullanılan kömür vs. gibi girdiler işletmeler için büyük maliyet oluşturmaktadır.

10.1.7.2 Alet ve makine sermayesi

İşletmelerin alet ve makine sermayesi, tarımsal üretimde kullanılan her türlü alet ve makinenin değeri ile oluşur. Tarım işletmelerinde kullanılacak makine sermayesi içerik ve nitelik bakımından bölgelere göre değişiklik gösterir. İncelenen işletmelerdeki alet ve makine sermayesi aşağıdaki sunulmuştur (Çizelge 10.12).

Çizelge 10.12 İşletmelerin alet ve makine sermayesi

Alet-Makine sermayesi	İşletmeler ortalaması (TL)	(%)
Yemlik	180.346	30,99
Suluk	90.112	15,65
Isıtma Ekipmanları	250.678	43,08
Aydınlatma Ekipmanları	40.325	6,93
Temizlik Ekipmanlar	20.385	3,50
Toplam	581.846	100,00

Çizelgede görüldüğü gibi, incelenen işletmelerin ortalama toplam alet ve makine sermayesi 581.846 TL'dir. Bu miktar içinde en büyük yeri %43,08'lik oranla 250.678 TL ile ısıtma ekipmanları tutmaktadır. Isıtma ekipmanlarından sonra ise %30,99'luk oranla yemlikler gelmektedir.

İncelenen işletmelerde kullanılan ekipmanların ortalama yaşı 4 yıldır.

10.1.7.3 Malzeme ve mühimmat sermayesi

Para sermayesi ile birlikte malzeme ve mühimmat sermayesi tarım işletmelerinin döner sermayesini oluşturmaktadır. İşletmelerin, üretim faaliyetlerini normal bir şekilde sürdürebilmeleri için kendi bünyelerinde yeterli döner sermaye bulundurmaları gerekir. İşletmelerde üretim maliyetlerini oluşturan girdilerin içinde en önemli kalem en az %50

oranı ile tavuk yemi oluşturmaktadır. Genellikle %50'den fazla miktarda mısır ve soya gibi hammaddelere dayalı olarak hazırlanan tavuk yemlerinin, devamlı artan hammadde fiyatları nedeniyle işletmelerde maliyeti etkileyen en önemli girdi kalemi olmaktadır. Yem maliyetlerinin artış sebebi yemde ithal edilen belirli markalarda yaşanan kur artışı sonucunda maliyetin artması, buna karşılık ise sözleşmede yer alan alım fiyatlarında herhangi bir artışın yaşanmamasıdır. (Çizelge 10.13).

Çizelge 10.13 İşletmelerin malzeme ve mühimmat sermayesi

	Tavuk Yemi		Yakacak malzemeleri		Temizlik Malzemeleri		Toplam	
	Tutar (TL)	%	Tutar (TL)	%	Tutar (TL)	%	Tutar (TL)	%
İşletmeler ortalaması	50.123	51,96	45.945	47,63	400	0,41	96.468	100,00

Kümeslerde etlik piliç için ortam sıcaklığının 15-25 °C arasında olması istendiğinden elektrik ve ısınma için kullanılan kömür vs. gibi girdiler işletmeler için tavuk yeminden sonra ikinci önem sırasında yer almaktadır. Ayrıca temizlik malzemeleri, ilaç ve personel giderleri işletmeler için önemli bir maliyet kalemini oluşturmaya devam etmektedir.

10.1.7.4 Hayvan sermayesi

Araştırma kapsamına alınan işletmelerde, hayvan sermayesinin önemi büyüktür. Bu işletmelerin hayvan sermayesini tavuk değeri oluşturmaktadır. İncelenen işletmelerdeki ortalama hayvan sermayesi 1.360.131 TL olarak belirlenmiştir (Çizelge 10.14).

Çizelge 10.14 İşletmelerin hayvan sermayesi

	Hayvan sermayesi (TL)
İşletmeler ortalaması	1.360.131

IPARD kapsamında en az 5.000, en çok 50.000 adet hayvan kapasitesine sahip işletmelere destek verilirken, incelenen işletmelerin IPARD desteklerinden faydalanarak küçük işletme kurmak yerine, IPARD programının maksimum destek kapasitesi olan 50.000 adet hayvan için destek almayı tercih ettikleri görülmektedir.

10.1.7.5 Para sermayesi (Para mevcudu ve alacaklar)

Üretim faaliyetlerinin sürekliliği için para sermayesinin işletmede bulunması gerekmektedir. İşletmelerin çalışma şekli ve büyüklüğüne göre para sermayesinin hacmi değişiklik gösterebilir. Araştırma kapsamına alınan işletmelerde, para sermayesi çok fazla bulunmamaktadır. Para sermayesi nakit para mevcudu ve alacaklardan oluşmaktadır. İncelenen işletmelerdeki para sermayesi aşağıdaki Çizelge 10.15’de verilmiştir. Toplam para sermayesi işletmeler ortalaması 17.783 TL olup, bunun %36,60’ını para mevcudu ve %63,40’ını alacaklar oluşturmaktadır.

Çizelge 10.15 İşletmelerin para sermayesi

	Para Mevcudu		Alacaklar		Toplam Para Sermayesi	
	Tutarı. (TL)	(%)	Tutarı (TL)	(%)	Tutarı (TL)	%
İşletmeler ortalaması	6.508	36,60	11.275	63,40	17.783	100,00

10.1.7.6 Borçlar

İşletmelerin üçüncü şahıslara olan her türlü borçları bu gruba dahildir. Araştırma kapsamına alınan işletmelerin borçlarını; şahıslara olan borçlar, banka ve kooperatif borçları, devlete vergi borçları oluşturmaktadır. İncelenen işletmelerdeki borç miktarları Çizelge 10.16’da verilmiştir. İncelenen işletmelerde, para sermayesi çok fazla bulunmadığı gibi borçları da çok fazla değildir. Çizelgede görüldüğü gibi, işletmeler borç ortalaması 15.476 TL’dir. Bu borçlardan en büyük yüzde, %65’lik oranla banka ve kooperatif borçlarıdır.

Çizelge 10.16 İşletmelerin borç miktarları ve türleri

	Şahıslara Borç		Banka ve Kooperatif Borçları		Vergi Borcu		Toplam Borç	
İşletmeler ortalaması	Tutarı (TL)	(%)	Tutarı (TL)	(%)	Tutarı (TL)	(%)	Tutarı (TL)	%
	3.239	20,92	10.059	65,00	2.178	14,08	15.476	100,00

10.1.7.7 Toplam sermaye ve öz sermaye

İncelenen işletmelerde sermaye yapısı ve aktif sermaye 5.307.906 TL olarak belirtilmektedir (Çizelge 10.17). Aktif sermayenin %61,26’sı bina sermayesinden, %25,62’si hayvan sermayesinden, %0,33’ü para sermayesinden, %10,96’sı alet ve makine sermayesinden, %1,81’i ise malzeme ve mühimmat sermayesinden oluşmaktadır. Aktif sermayenin içerisindeki en büyük pay, bina sermayesine aittir. Malzeme ve mühimmat sermayesi az olduğunda, para sermayesinin yüksek olması; işletmelerin rantabl çalışabilmesi için de malzeme-mühimmat sermayesi ile para sermayesinin toplamının %15 düzeyinde olması beklenir (Turhan,1987). Ancak işletmelerde malzeme-mühimmat sermayesi %1,81 ve para sermayesi %0,33 bulunmuş; bu iki sermayenin toplamı da %2,14 olarak belirlenmiştir. Özellikle toplam para sermayesinin düşük olmasında para mevcudunun az, alacakların ise çok fazla olması etkili olmuştur. Para mevcudunun işletmelerin faaliyetlerine katkı sağlaması ve güven

temin etmesi açısından önemi dikkate alındığında, ne kadar yüksek oranda bulunursa avantaj sağlanacağı unutulmamalıdır.

İşletmelerde aktif sermaye ile borçlar arasındaki fark, öz sermayedir. Öz sermaye, işletmenin kendine ait olan kaynak imkanlarını gösterir. Araştırma kapsamına alınan işletmelerde işletmelerin ortalama öz sermayesi 5.292.430 TL'dir ve öz sermayenin aktif sermayeye oranı %99,71'dir.

Çizelge 10.17 İşletmelerin sermaye yapısı

	Sermaye Grubu	İşletmeler ortalaması (TL)	(%)
AKTİF SERMAYE	Bina Sermayesi	3.251.678	61,26
	Alet ve Makine Sermayesi	581.846	10,96
	Malzeme ve Mühimmat Sermayesi	96.468	1,81
	Hayvan Sermayesi	1.360.131	25,62
	Para sermayesi (para mevcudu ve alacaklar)	17.783	0,33
	TOPLAM	5.307.906	100,00
PASİF SERMAYE	Borçlar	15.476	0,29
	Öz sermaye	5.292.430	99,71
	TOPLAM	5.307.906	100,00

10.1.8 İşletmelerin yıllık faaliyet sonuçları

10.1.8.1 İşletme masrafları

İşletme Masrafları, Gayrisaf Hasıla'yı elde etmek üzere, aktif sermayenin faizi hariç, yapılan tüm masrafların toplamıdır. İşletme masrafları üretim hacmine bağlı olarak artan veya eksilen nitelikteki değişen masraflar ile üretim miktarına bağlı olmadan ortaya çıkan sabit masraflardan oluşmaktadır. Bu bölümde işletmelerde yapılan değişen ve sabit masrafların çeşitleri ve miktarları belirtilmiştir.

10.1.8.1.1 Değişen masraflar

Değişen masraflar üretimin hacmine bağlı olarak artan ya da eksilen masraflar olarak tanımlanmaktadır. Araştırmaya konu olan üretim faaliyeti broyler üretimi olduğu için değişen masrafları civciv bedeli, yem, veteriner-ilaç-aşı, elektrik, su, ısıtma, elektrik ve nakliye-pazarlama masraflarından oluşmaktadır.

Çizelge 10.18’de işletmelerde değişen masrafları oluşturan civciv bedeli, yem, veteriner-ilaç-aşı, elektrik, su, ısıtma, elektrik ve nakliye-pazarlama masrafları verilmiştir.

İşletmeler ortalaması olarak yıllık civciv bedeli 41.645TL, yem masrafı ise 50.123 TL, veteriner-ilaç ve aşı masrafı 7.615 TL, su masrafı 10.699 TL, nakliye-pazarlama masrafları 4.084 TL’dir.

Çizelge 10.18 İncelenen işletmelerin değişen masrafları

Değişen masraflar	İşletmeler ortalaması (TL)	(%)
Civciv Bedeli	41.645	15,69
Yem Masrafları	50.123	18,89
Veteriner-ilaç-aşı	7.615	2,87
Elektrik Masrafları	105.000	39,57
Temizlik Masrafları	400	0,15
Isıtma Masrafları	45.791	17,26
Su Masrafları	10.699	4,03
Nakliye-pazarlama	4.084	1,54
TOPLAM	265.357	100,00

İncelenen işletmelerde en az elektrik tüketimi yıllık 99.000 TL, en çok elektrik tüketimi ise 115.000 TL olarak gerçekleşmiştir. Elektrik tüketimi işletmeler ortalaması ise 105.000 TL’dir.

İncelenen işletmelerde yıllık temizlik masrafı en az 180 TL, en çok ise 1.425 TL’dir. İşletmeler ortalaması ortalama temizlik masrafı ise 400 TL’dir.

İncelenen işletmelerde ısıtma masrafı en düşük 28.500 TL, en fazla 72.000 TL'dir. İşletmeler ortalaması ısıtma masrafı ise yaklaşık olarak 45.791 TL'dir.

İncelenen işletmelerin toplam değişen masrafı 265.357 TL bunun %18,89'unu yem, yaklaşık %16'sını civciv masrafları oluştururken, elektrik masraflarının payı %39,57 düzeyinde bulunmuştur.

10.1.8.1.2 Sabit masraflar

Sabit masraflar üretim hacmine bağlı olarak artıp eksilmeyen masraflardan oluşur. Sabit masraflar esas olarak işletmede üretim araçlarının varlığı ile ortaya çıktığından hiçbir üretim olmasa bile devam ederler. İşletmelerde sabit masraf unsurları daimi işçi ve aile işgücü ücret karşılığı, sigorta, bina amortismanları, bina modernizasyonu, alet ve makine amortismanları, bina tamir-bakım, sigorta masraflarıdır.

Çizelge 10.19'da görüldüğü gibi işletmelerin yıllık işçi, sigorta masrafları gösterilmiştir. İncelenen 52 işletmenin sadece 48'inde işçi çalıştırılmakta olup, işçilerin işletmeye maliyeti yıllık 24.240-78.240 TL arasında değişmektedir. İşletmeler ortalaması işçi ve aile işgücü karşılığı 43.143 TL'dir.

İşletmelerin en çok masraf ettiği kalem, sigortadır. İşletmelerde yıllık sigorta masrafları 45.000-92.000 TL arasında değişmektedir. İşletmeler ortalaması sigorta masrafı 71.000 TL'dir.

Çizelge 10.19 İncelenen işletmelerin sabit masrafları

Sabit masraflar	İşletmeler ortalaması (TL)	(%)
Daimi İşçi ve Aile İşgücü Ücret Karşılığı	43.143	11,0
Sigorta	71.000	18,1
Alet ve Makine Amortismanı	7.001	1,8
Bina amortismanı	12.030	3,1
Bina modernizasyonu	59.000	15,0
Bina tamir-bakım	97.019	24,7
Vergi	103.500	26,4
TOPLAM	392.693	100,0

İncelenen işletmelerde yıllık alet ve makine amortisman masrafları en az 5.410 TL, en çok ise 15.430 TL'dir. İşletmeler ortalaması yıllık alet ve makine amortismanları masrafı ise 7.001 TL'dir.

İncelenen işletmelerde yıllık bina amortisman en az 10.140 TL, en çok ise 18.335 TL'dir. İşletmeler ortalaması yıllık bina masrafı ise 12.030 TL'dir.

İşletmelerde bina modernizasyonu masrafı yıllık 31.000-140.000 TL arasında değişmekte olup, işletmeler ortalaması ise 59.000 TL'dir. Bina tamir-bakım ise yıllık işletmeler ortalaması 97.019 TL'dir. İşletmelerin bir kısmı önceden faaliyetlerine devam ettiği için tamir-bakım ihtiyaçları doğup masrafları da artmıştır.

Ödemekle yükümlü olunan vergi masrafı işletmeler yıllık ortalaması 103.500 TL'dir.

İşletmeler ortalaması sabit masraf toplamı 392.693 TL olarak hesaplanmıştır. İşletmelerde en büyük sabit masraf kalemlerini vergi, bina tamir-bakım ve sigorta masraflarının oluşturduğu belirlenmiştir.

10.1.8.1.3 Toplam işletme masrafları

İşletmelerde toplam işletme masrafları değişen ve sabit masraflardan oluşur. Toplam işletme masrafları içinde değişen masrafların oranı %40,32, sabit masrafların oranı ise %59,68'dir (Çizelge 10.20). Toplam işletme masrafları içinde en fazla payı elektrik (%15,96), vergi (%15,73) ve bina tamir-bakım masrafları (%14,74) oluşturmaktadır. En az masraf oranı ise temizlik masrafıdır (%0,06). Yem ve civciv masraflarının payı ise yaklaşık %6-7 civarında bulunmuştur.

10.1.8.2 Gayri safi hasıla

Gayri Safi Hasıla, incelenen işletmelerin üretim faaliyetleri sonucu elde ettikleri broiler satış değeri, tali ürün- gübre ve zati tüketim için evde kullanılan piliç değeri toplanarak bulunmuştur (Çizelge 10.21). İşletmeler ortalaması broiler satış değeri 1.360.131 TL,

evde tüketilen piliç değeri 2.156 TL, gübre değeri ise 1.910 TL'dir. İşletmeler ortalaması toplam gayrisafi hasıla değeri ise 1.364.197 TL'dir. GSH'nın %99,71'ini broiler satış değeri ile %0,29'unu evde tüketilen piliç ve gübre değeri oluşturmaktadır.

Çizelge 10.20 İncelenen işletmelerin toplam işletme masrafları

	İşletmeler ortalaması (TL)	(%)
Civciv Bedeli	41.645	6,33
Yem Masrafları	50.123	7,62
Veteriner-ilaç-aşı	7.615	1,16
Elektrik Masrafları	105.000	15,96
Temizlik Masrafları	400	0,06
Isıtma Masrafları	45.791	6,96
Su Masrafları	10.699	1,63
Nakliye-pazarlama	4.084	0,62
Toplam Değişen Masrafları	265.357	40,32
İşçi ve Aile İşgücü Ücret Karşılığı	43.143	6,56
Sigorta	71.000	10,79
Alet ve Makine Amortismanı	7.001	1,06
Bina amortismanı	12.030	1,83
Bina modernizasyonu	59.000	8,97
Bina tamir-bakım	97.019	14,74
Vergi	103.500	15,73
Toplam Sabit Masrafları	392.693	59,68
Toplam İşletme Masrafları	658.050	100,00

Çizelge 10.21 İncelenen işletmelerin gayrisafi hasılası

	Broiler Satış Değeri (TL)	Evde Tüketilen Piliç Değeri (TL)	Gübre Değeri (TL)	Toplam Gayrisafi Hasıla Değeri (TL)
İşletmeler ortalaması	1.360.131	2.156,4	1.910,6	1.364.197
%	99,71	0,15	0,14	100,00

10.1.8.3 Saf hasıla

Saf Hasıla, aktif sermayeden elde edilen faiz olarak kabul edilebilir. İşletmenin başarı durumunu ortaya koyan önemli bir göstergedir. Saf Hasıla'nın yüksek olması işletmenin karının yüksek, işlerinin iyi gittiği anlamına gelir. Saf Hasıla (SH), işletmelerin Gayrisafi Hasıla değerinden bunu elde etmek için yapılan toplam işletme masrafları düşülerek bulunur. Aşağıda 52 işletmenin saf hasıla ortalaması verilmiştir.

$$\text{SAF HASILA} = \text{GSH} - \text{TOPLAM İŞLETME MASRAFLARI}$$

$$\text{SAF HASILA} = 1.364.197 - 658.050 = 706.147 \text{ TL olarak bulunmuştur.}$$

10.1.8.4 Gayri safi üretim değeri

Gayri safi üretim değeri, tarımsal faaliyetler neticesinde elde edilen hayvansal ürün miktarlarının çiftçi eline geçen fiyatlarla çarpılması sonucu bulunan değere, hayvan sermayesindeki prodüktif kıymet artışlarının ilavesi ile bulunmuştur.

$$\text{GSÜD} = \text{Hayvansal Üretim Değeri} + \text{Prodüktif Demirbaş Kıymet Artışı}$$

Hayvansal üretim değeri işletmeler ortalaması 1.364.197 TL, Prodüktif Demirbaş Kıymet Artışı (PDKA) 32.469 TL ve GSÜD 1.396.666 TL olarak tespit edilmiştir.

$$\text{GSÜD} = 1.364.197 \text{ TL} + 32.469 \text{ TL} = 1.396.666 \text{ TL olarak gerçekleşmiştir.}$$

Gayri Safi Üretim Değeri içindeki hayvansal üretim değeri, işletme büyüklüğü ile doğru orantılı olduğu tespit edilmiştir. Gayri safi üretim değerinin işletme arazisi metrekaresine düşen miktarı işletmeler ortalaması 95,14 TL ve kümes ortalaması 410,30 TL olarak bulunmuştur.

10.1.8.5 Brüt kar

Gayri safi üretim değerinden, değişen masrafların çıkarılması ile bulunmaktadır. Brüt kar, üretim faaliyetlerinin rekabet güçlerini belirleyen işletme organizasyonunun başarısını gösteren önemli bir kriterdir (Erkuş vd.1995).

Brüt Kar = GSÜD – Değişen Masraflar

Brüt Kar = 1.396.666 TL - 265.357 TL = 1.131.309 TL

İşletmeler ortalaması Brüt Kar 1.131.309 TL'dir. İşletme arazisinin metrekaresine düşen brüt kar miktarı işletmeler ortalamasında ise 77,06 TL olup işletme büyüklüğü ile artmaktadır.

10.1.8.6 Rantabilite

Rantabilite ile işletmenin nispi olarak başarı derecesi ortaya konulmaktadır. Bu oran işletmeler arasında karlılık oranının ortaya çıkması bakımından önem arz etmektedir. İşletmelerde mali ve ekonomik rantabilite olmak üzere iki tür rantabilite hesabı yapılmaktadır. Bunun sebebi sadece öz kaynaklarla üretimde bulunan kuruluşa hem öz hem de yabancı kaynaklarla üretimi devam ettiren kuruluşun kaynaklarının ne derecede ekonomik kullanıldığını karşılaştırmaktır.

İşletmelerin rantabiliteleri, tarım işletmelerinin senelik faaliyetleri sonucunda meydana gelen karın derecesini belirlemede kullanılan en iyi ölçüdür. Araştırmada mali ve ekonomik rantabilite hesaplanmıştır.

10.1.8.6.1 Mali rantabilite

Rantabilite ile işletmenin nispi olarak başarısı ortaya konulmaya çalışılır. Bu değer işletmenin kârlılık mukayesesi açısından oldukça önemlidir. Mali Rantabilite (MR), işletmeler ortalaması saf hasıla, borç faizleri ve öz sermaye verileri kullanılarak

aşağıdaki formülle bulunmuştur. Yapılan hesaplamada mali rantabilite %13,26 olarak belirlenmiştir (Çizelge 10.22).

$$\text{Mali Rantabilite (MR)} = [(\text{Saf Hasıla-Borç Faizleri}) / \text{Öz sermaye}] \times 100$$

Çizelge 10.22 İncelenen işletmelerde mali rantabilite

	Saf Hasıla (TL)	Borç Faizleri (TL)	Öz Sermaye (TL)	Mali Rantabilite (%)
İşletmeler ortalaması	706.147	3.870	5.292.430	13,26

10.1.8.6.2 Ekonomik rantabilite

Ekonomik rantabilite (ER), toplam kaynakların ne ölçüde karlı kullanıldığını göstermekte olup, işletmeye yatırılan fonların getirisini ölçmede kullanılır. Ekonomik rantabilite oranının mali rantabilite oranından yüksek olması, yabancı kaynakların maliyetinin normalin üstünde olduğunu gösterir.

İncelenen işletmelerde ekonomik rantabilite aşağıdaki formülle bulunmuştur. Yapılan hesaplamada Ekonomik Rantabilite %13,30 olarak belirlenmiştir (Çizelge 10.23).

$$\text{Ekonomik Rantabilite} = [\text{Saf Hasıla} / \text{Aktif Sermaye}] \times 100$$

Çizelge 10.23 İncelenen işletmelerde ekonomik rantabilite

İşletme Sayısı	Saf Hasıla (TL)	Aktif Sermaye (TL)	Öz Sermaye (TL)	Ekonomik Rantabilite (%)
52	706.147	5.307.906	5.292.430	13,30

Mali ve ekonomik rantabili, nominal cari faiz oranları ile kıyaslanır. Araştırmada kapsanan dönem olan 2018 yılı ortalama cari fazi oranı %20 civarındadır (TCMB,2022). İşletmelerdeki mali ve ekonomik rantabilite oranları bu değerlerden düşük düzeyde bulunduğu için, işletmelerde yüksek düzeyde bir karlılıktan sözedilememektedir.

İşletmelerin ekonomik göstergeleri toplu bir şekilde Çizelge 10.24’de sunulmuştur.

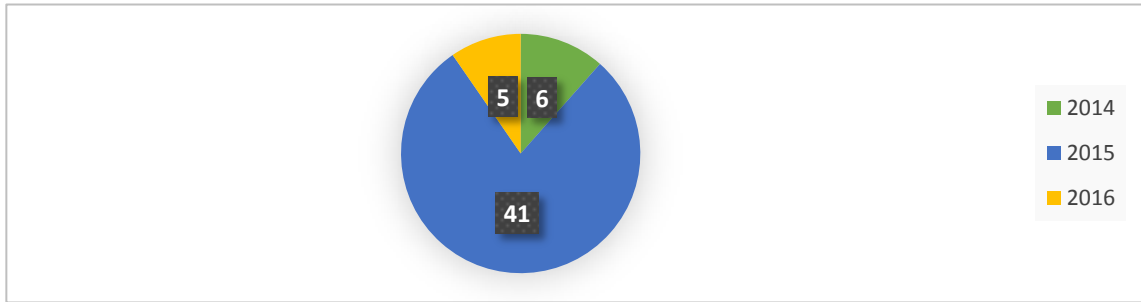
Çizelge 10.24 İncelenen işletmelerde ekonomik göstergeler

Göstergeler	İşletmeler Ortalaması (TL)
Hayvansal Üretim Değeri (TL)	1.364.197
Prodüktif Demirbaş Kıymet Artışı (TL)	1.688.400
GSÜD (TL)	1.396.666
GSÜD (TL/Da)	95.140
İşletme Değişen Masrafları (toplam) (TL)	265.357
İşletme Brüt Kar (TL)	1.131.309
Brüt Kar (TL/Da)	77.064
Gayrisafi Hasıla (TL)	1.364.197
GSH (TL/Da)	92.928
İşletme Toplam Masrafları (TL)	658.050
Saf Hasıla (TL)	706.147
Saf Hasıla (TL/Da)	48.102
Mali Rantabilite (%)	13,26
Ekonomik Rantabilite (%)	13,30

10.2 İncelenen İşletmelerin İşletme Politikaları ve IPARD Desteklerinden Yararlanma Düzeyi ve Memnuniyet Durumu

10.2.1 İncelenen işletmelerin IPARD desteklerinden faydalanma durumu

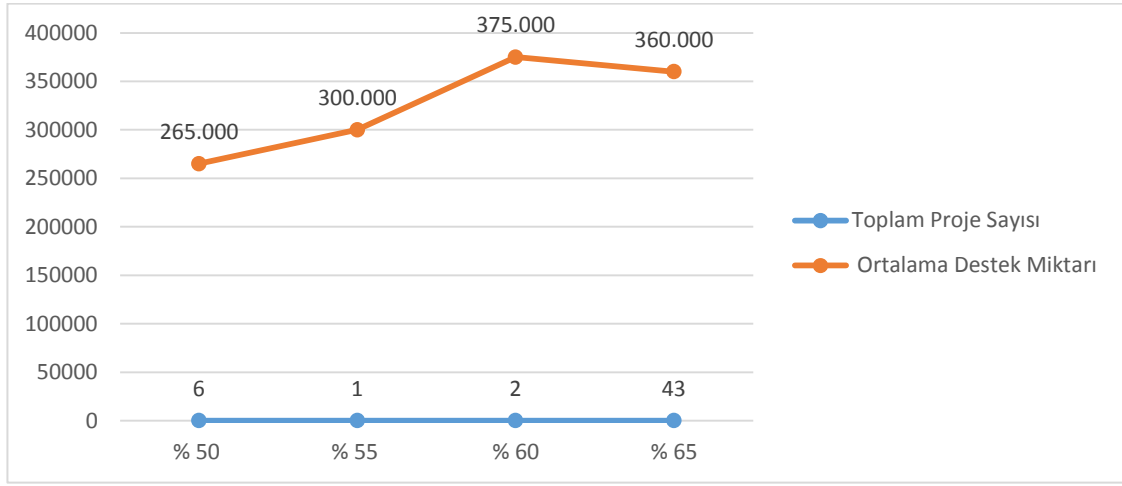
İncelenen işletmelerin IPARD desteklerinden 2014, 2015, 2016 yılları arasında faydalandıkları belirlenmiştir. İşletmelerin yarıya yakını ise 2015 yılında destek almışlardır. Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu broyler çiftliklerini özellikle IPARD I döneminde desteklemiş, 2016 yılı sonrasında IPARD II kapsamında sınırlı olarak destekleme yapılmış ve çağrı ilanına çıkılmamıştır. Bunun sebebi, yoğun olarak verilen hibeler neticesinde Türkiye genelinde tüm sektördeki doygunluk ve yoğunluktur. Bu yoğunluk neticesinde belirli bölgelerde sözleşme yapılan şirketlerde meydana gelen finansal sorunlar neticesinde hibe alan küçük işletmelerin iflas ettiği ve verilen hibenin Kurum tarafından geri alınmasına gidildiği, birçoğunun sözleşmelerinin feshedildiği görülmüştür. 2020 yılı içerisinde Türkiye genelinde genel bir değerlendirme yapılması, bölgesel arz-talep ve ihtiyaca göre IPARD kapsamında desteklenen iller bazında çağrıya çıkılması planlanmış, ancak genel durum değerlendirmesi sonucunda ancak 2021 yılı 10'uncu çağrı döneminde belirli illerde olmak üzere sektör çağrı içerisine dahil edilmiştir (Şekil 10.2).

Şekil 10.2 İncelenen işletmelerin IPARD desteklerinden faydalanma tarihleri

10.2.2 İncelenen işletmelerde IPARD programında kullanılan hibe oranı ve destek miktarı

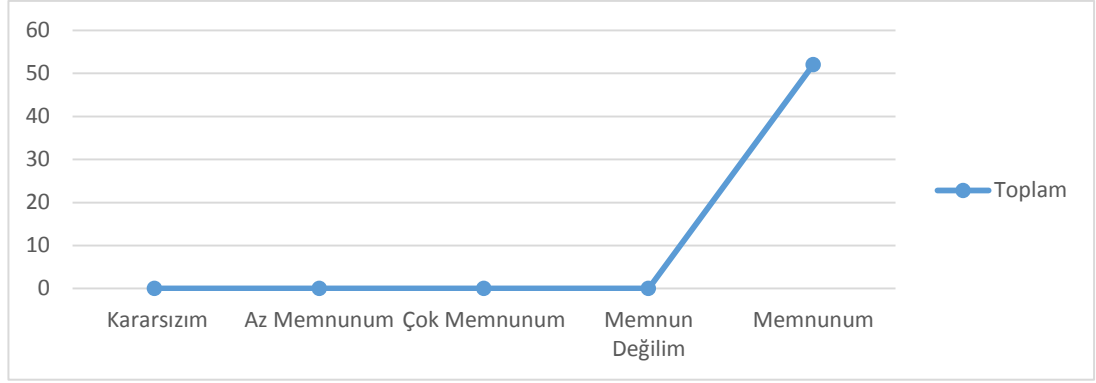
İncelenen işletmelerin tamamı (52) IPARD desteği kullanmıştır. Bu işletmelerden %65'inde işletmenin gerçek kişi olması, yatırım alanının şahsa veya şirket ortaklarına ait olması, kadın ve 40 yaş altı olması gibi etmenler yer almaktadır. Ortalama destek miktarı ise 265.000 ile 360.000 avro arasında değişmektedir (Şekil 10.3).

Şekil 10.3 İşletmelerde IPARD programında kullanılan hibe oranı ve ortalama destek miktarı

10.2.3 İncelenen işletmelerde IPARD destekleri memnuniyet durumu

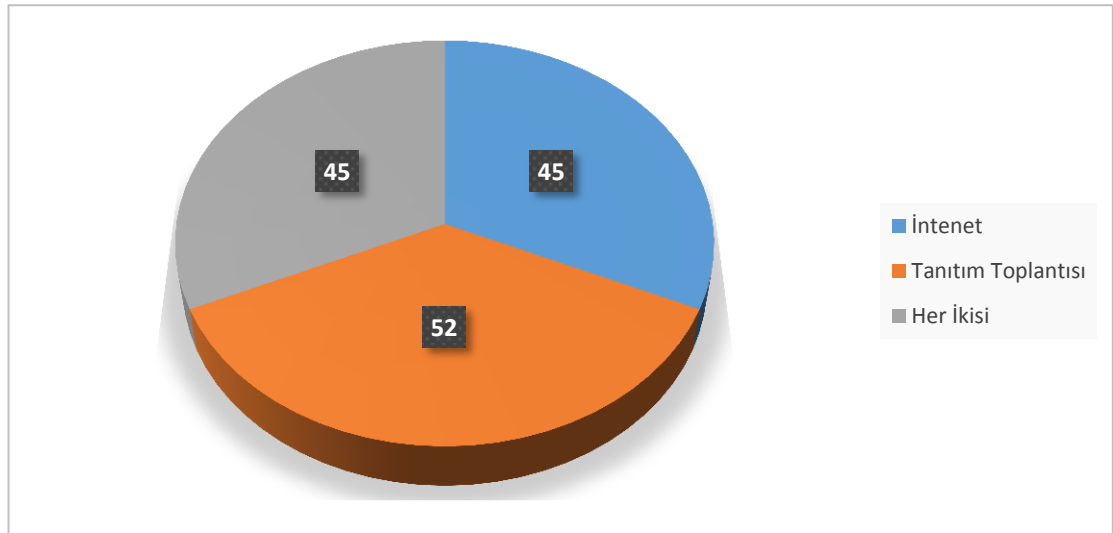
İncelenen işletmelerde IPARD desteklemeleri kullanan 52 işletmenin desteklemelerden memnuniyet oranı %100 olarak bulunmuştur. Bunun sebeplerinin başında alınan hibenin karşılıksız olması ve vergi istisnası kapsamında %18 oranına kadar vergi muafiyetinin olmasıdır. Bununla birlikte işletmeler AB standartlarına uyum kapsamında sürekli olarak kendini yenilemekte ve üretimde verimlilik yanında kalitesini de artırmaktadır (Şekil 10.4).

Şekil 10.4 İşletmelerde IPARD destekleri memnuniyet durumu

10.2.4 İncelenen işletmelerde hibelerden haberdar olmada etkili olan faktörler

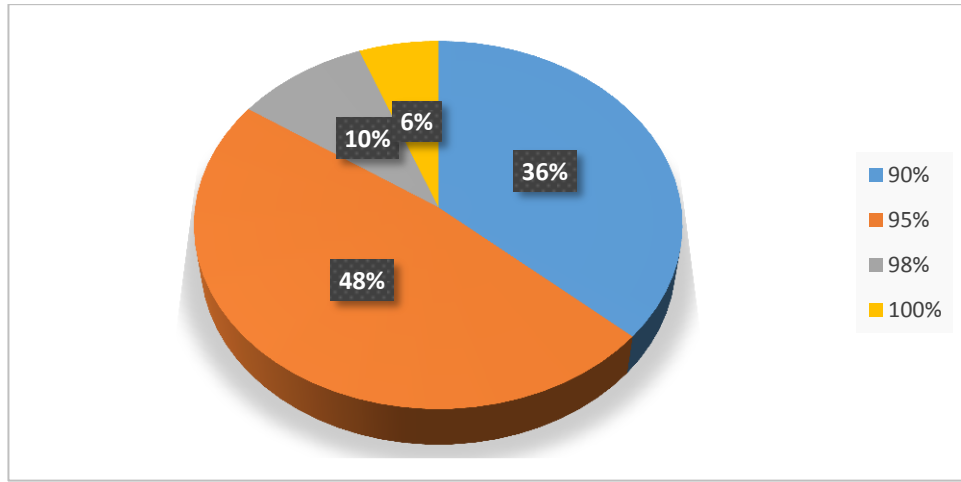
İncelenen işletmelerde IPARD hibelerinden haberdar olma durumuna bakıldığında işletme sahiplerinin %52'sinin destekler hakkında bilgileri tanıtım toplantısında öğrendikleri görülmüştür. Daha sonra ise internet üzerinden araştırmalar yapılmıştır. İnternet üzerinde araştırma yapanların hemen hemen hepsinin üniversite mezunu olduğu dikkat çekmiştir. Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu her bir destek bazında başvuru döneminden önce çağrıya çıkmakta, bu çağrı bilgilendirmesi de gerek Kurumun internet sitesinde gerekse de basın yolu ile duyurulmaktadır (Şekil 10.5).

Şekil 10.5 İşletmelerde hibelerden haberdar olmada etkili olan faktörler

10.2.5 İncelenen işletmelerde hibelerin üretim kapasitesine etkisi

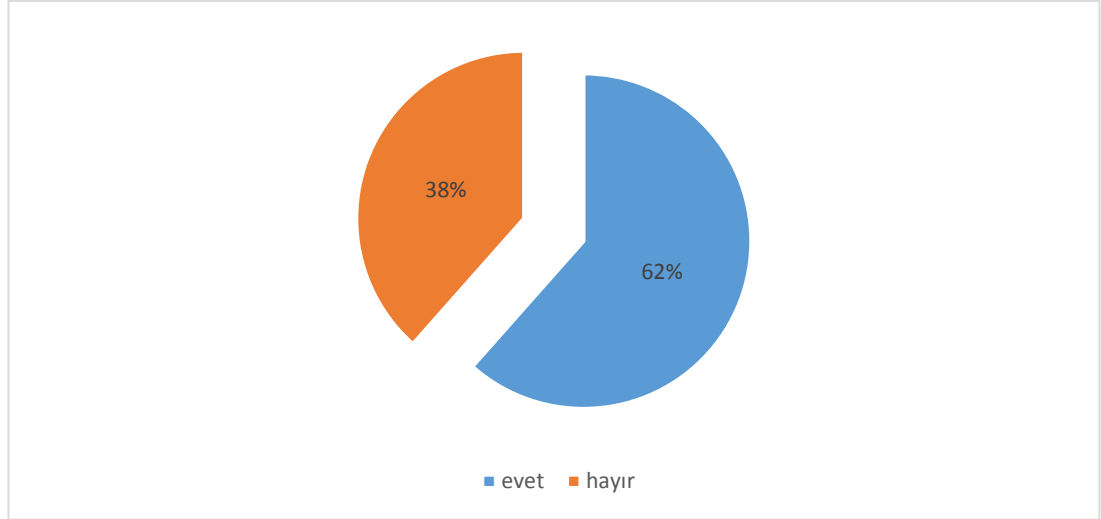
Hibelerin işletmelerin kapasite artırma oranları ise %90-%100 arasında değişmiştir. Bunun başında alınan hibenin karşılıksız ve vergi muafiyetine tabi olması gelmektedir. Geri ödeme olmadığından şirket karı direkt olarak kasaya girmekte, bu da şirketin gelişip büyümesini sağlamaktadır (Şekil 10.6). Hibe sayesinde işletmelerin %48'inde kapasite artırımını %95, %36'sında %90 düzeyinde gerçekleştirmiştir.

Şekil 10.6 İşletmelerde hibelerin üretim kapasitesini artırma oranı

10.2.6 İncelenen işletmelerde tekrar hibe başvurusu yapma/ yapmama isteği

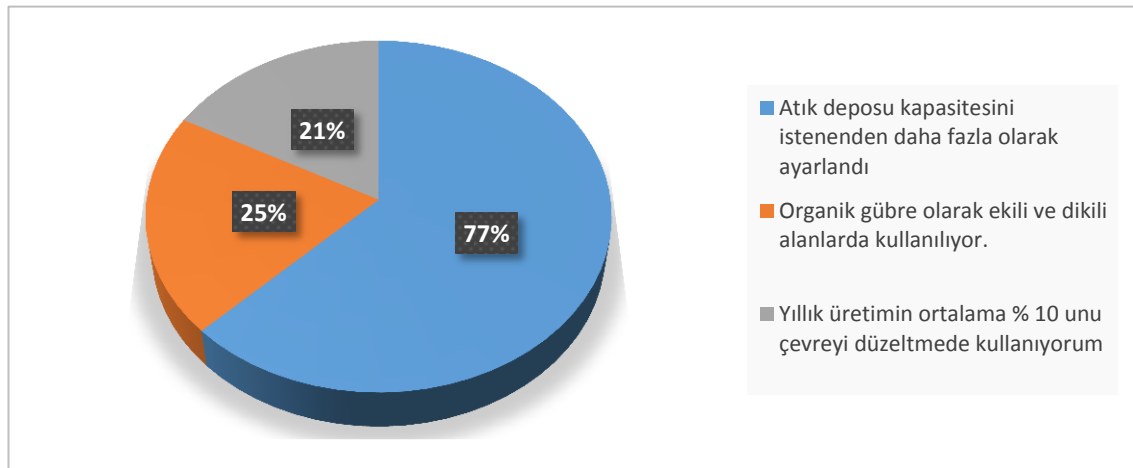
İnceleme yapılan işletmelerden %62'si (32) tekrar hibe başvurusu yapmak isterken, %38'i (20) ise ekonomik şartlardan dolayı böyle bir düşüncesinin olmadığını belirtmişlerdir. Müşteri, bunun sebebinin artan maliyetler ile yaşanan fiyat dalgalanmaları neticesinde dönemsel olarak yaşanan finansal problemlerdir. Bunların başında döviz kurunda yaşanan dalgalanmalar ve başka alanlara yatırım yapma isteği yer almaktadır (Şekil 10.7).

Şekil 10.7 İşletmelerde tekrar hibe başvurusu talep durumu

10.2.7 İncelenen işletmelerde AB çevre koruma standartlarına uyum çalışmaları

İncelenen işletmelerde çevreye karşı çeşitli önlemlerin alınması gerekmektedir. Bu kapsamda alınan önlemlerin başında atık deposunun hacminin daha büyük olacak şekilde ayarlanması gerekmektedir. AB kapsamında verilen desteklerin denetimi yapılırken dikkat edilmesi gereken konulardan biri olan atık depoları ve atık yönetimi için yerinde yapılan kontrollerin çevreyi korumak adı altında gereken tedbirlerin AB prosedürlerine uyulması sağlanmaktadır. (Şekil 10.8).

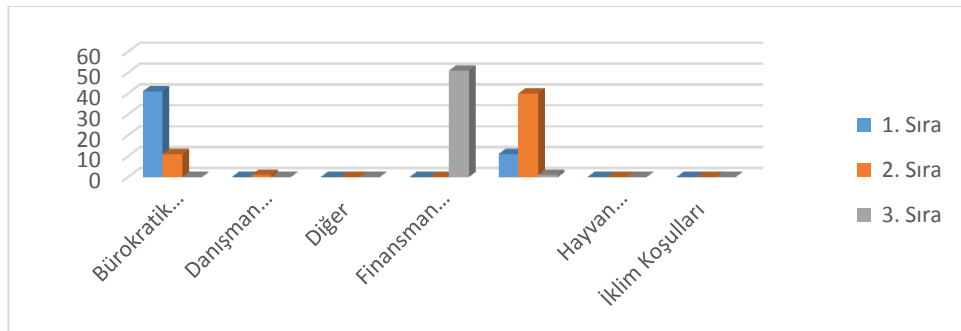

Şekil 10.8 İşletmelerde AB çevre koruma standartlarına uyum çalışmaları

İncelenen işletmelerin %75'inde atık depo kapasitesi istenenden daha fazla ayarlanırken, %25'inde de atıklar organik gübre olarak ekili ve dikili alanlarda kullanılarak değerlendirilmektedir.

10.2.8 İncelenen işletmelerde IPARD desteklerinden faydalanırken karşılaşılan sorunlar

IPARD desteklerinde en fazla karşılaşılan sorunların en başında bürokratik işlemlerin olduğu belirlenmiştir. Bu durum işlemlerin uzun sürmesine dayandırılmaktadır. Bu kapsamda Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu Ödeme Talep İşlemleri biriminde yürütülen bürokratik işlemlerde evrak sayısı IPARD-I dönemine göre Avrupa Komisyonu ile gerekli görüşmeler yapılarak azaltılmıştır. İkinci sırada gelen fiyat dalgalanmaları ise yine bürokratik işlemlerin uzun sürmesinden dolayı ödemeleri zamanında alamadıkları için veya işletme sahiplerinin ön gördüğü ödeme zamanı sarktığı için alınan ekipmanların fiyatlarındaki artış sonucunda oluşan farkın işletmenin kendi kasasından çıkmasıdır. IPARD kapsamında alınan desteklerde proje onaylandıktan sonra faydalanıcı destek miktarını alabilmesi için yatırımını belirli bir seviyeye getirmek zorundadır. Örneğin broyler işletmesinde yatırıma başladıktan sonra, faydalanıcı kümesinin tamamını bitirdikten sonra, destek miktarına göre 2 taksit olan ödemesinin ilk taksitini alabilmektedir. Kümesinin tamamını bitirebilmesi için mevcut bir finansal potansiyelinin veya kaynağının olması gerekmektedir. Finansman kaynakların yetersizliği büyük bir sorundur. İstenilen zamanda işletme tamamlanamadığında veya hesapta olmayan harcamalar işletmenin finansman kaynaklarında büyük problemler oluşturmaktadır (Şekil 10.9).

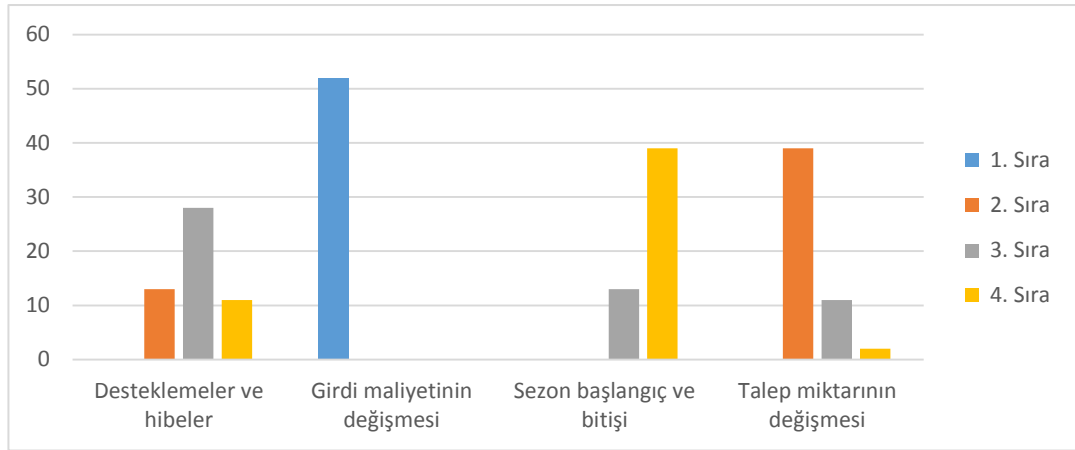
Şekil 10.9 İşletmelerde IPARD desteklerinden faydalanırken en fazla karşılaşılan sorunlar

10.3 İncelenen İşletmelerde Pazarlama Yapısı

İncelenen işletmeler ildeki entegre firma ile sözleşmeli üretim yapmakta ve böylece ürünlerine yönelik pazar garantisi elde edilmektedir. Ayrıca çalışılan firmanın kalite sertifikasyon belgesinin olması, teknik ve girdi desteği sağlaması da işletmeciler açısından önemsenmektedir. Buna rağmen, bu bölümde karşılaşılan sorunlar sunulmaktadır:

10.3.1 İşletmelerde ürün fiyatlandırmasındaki etkenler

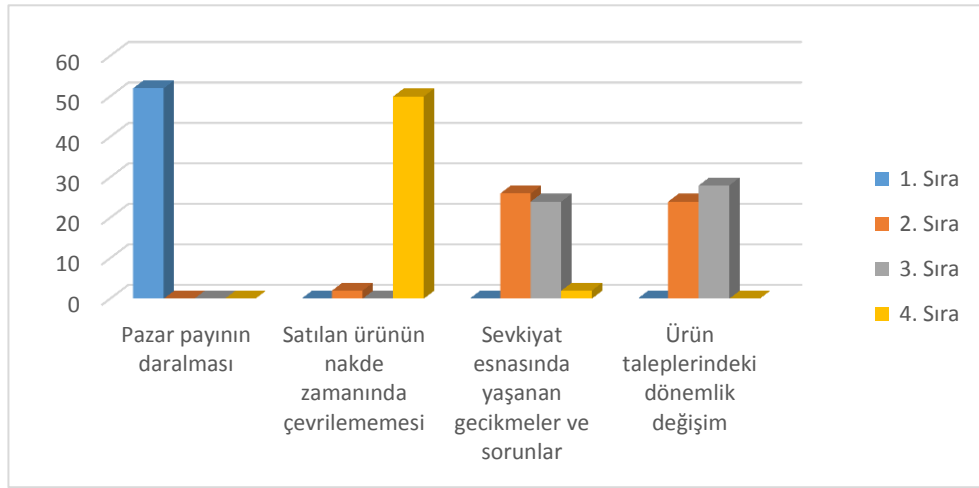
İşletmelerde ürün fiyatını belirleyen en önemli etken, girdi maliyetlerinin değişmesidir. Girdi maliyetlerinde yaşanan en küçük bir dalgalanma ürün fiyatını direk olarak etkilemektedir. Sözleşmeli üretimde alım fiyatları önceden belirlenmekte, ancak dönemsel üretimlerde maliyetlerin artış göstermesi durumunda alım fiyatı değişmemekte dolayısı ile kasaya giren kar miktarda azalmaktadır. Yine ürün fiyatını etkileyen en önemli etkenlerden bir tanesi de talep miktarında yaşanan değişimlerdir. Talepte meydana gelen değişimler doğru orantılı olarak ürün fiyatına direkt olarak yansımaktadır (Şekil 10.10).

Şekil 10.10 İşletmelerin ürün satışlarında fiyatı belirleyen etkenler

10.3.2 İşletmelerde pazarlamada karşılaşılan sorunlar

İncelenen işletmelerin kurumsal bir çatı altında üretici örgütlerine üyelik ya da ortaklıkları bulunmamaktadır. Bu durum pazarlamada, başka üretim tesislerinin açılması ile rekabetin gittikçe artması nedeniyle büyük bir eksiklik olarak belirlenmiştir. Ayrıca satılan ürünlerin ödemelerinin zamanında alınmaması da ayrı bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Sevkiyatta yaşanan problemler ise zaman zaman ürüne verdiği zarardan dolayı işletmeye ayrı bir finansal maliyet getirmektedir. Sevkiyatta, sözleşme yapılan firma üretim tesisine yakın olduğundan ürünün bozulup ziyi olması gibi bir problem yaşanmamaktadır. Bu sebeple, genel olarak sözleşme yapılan büyük şirketler çevresinde, sevkiyatın kolaylıkla yapılabileceği bölgelerde kurulum sağlanmaktadır (Şekil 10.11).

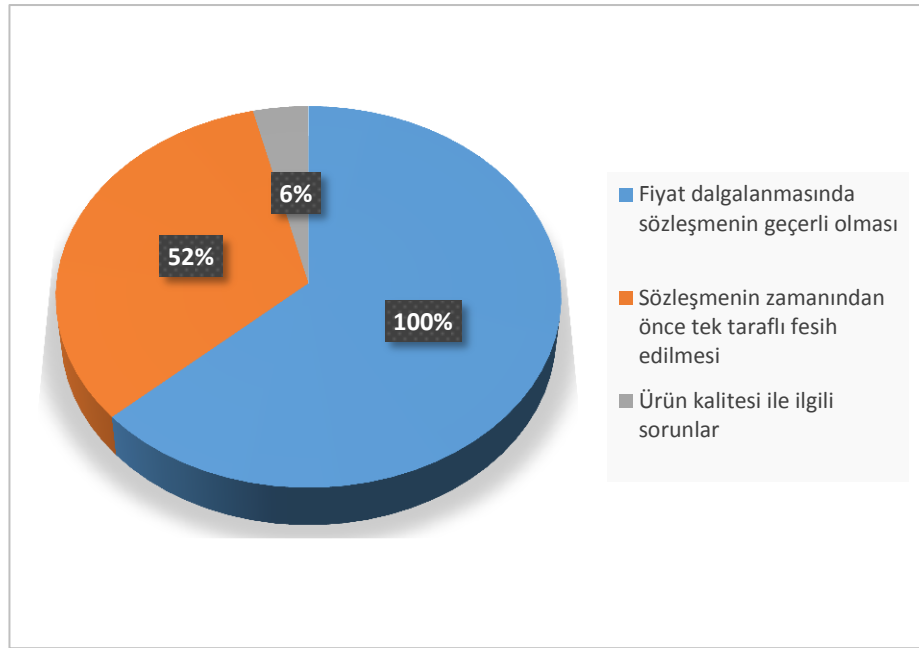

Şekil 10.11 İşletmelerde satış ve pazarlamada karşılaşılan sorunlar

İncelenen işletmelerin satış ve pazarlamada karşılaştığı sorunların ilk sırasında pazar payının daralması yer alırken, ikinci sırada sevkiyat sırasında yaşanan sorunlar ve gecikmeler, üçüncü sırada ise, ürün taleplerinin dönemsel olarak yaşadığı değişim yer alırken, en son sırada ise satılan ürünün nakde zamanında çevrilememesidir.

10.3.3 İşletmelerde sözleşme yapılan firmalar ile yaşanan sorunlar

İşletmeler, entegre firma ile sözleşme yaparak üretim yapar ve bu entegre firma aracılığıyla ürünlerini pazara sunarlar. Bu işletmelerin hepsi artan maliyetlere rağmen entegre firmanın fiyatları değiştirmemesi hususunda sorun yaşamaktadır. Ayrıca rekabetin yoğun şekilde yaşandığı sektörde entegre firmanın sözleşmeleri tek taraflı feshetmesi işletmelerin yaşadığı büyük sorunlardan bir tanesidir (Şekil 10.12). Maliyetlerin artmasına rağmen, alım fiyatları buna doğru orantılı olarak artmaması da en büyük etkindir. Sözleşme yapılan entegre firmanın yaşadığı finansal sorunlar direkt olarak hibeden faydalanan küçük işletmeleri etkilemektedir. Entegre firmanın iflası durumunda hibe alan işletmelerde buna bağlı olarak iflas yoluna gitmektedir.

Şekil 10.12 İncelenen işletmelerde sözleşme imzalanan firma ile yaşanan sorunlar

11. SONUÇ VE TARTIŞMA

IPARD Programında kanatlı eti sektörünün üretime ve ülke ekonomisine katkısı oldukça önemlidir. Yatırımın hızlı bir şekilde hayata geçmesi, elde edilen kar ve işletmelerin beş yıllık izleme dönemindeki sürdürülebilirliği diğer sektörlerle göre önem arz etmektedir. Bu araştırmada, IPARD kapsamında destek alan kanatlı eti üreticilerin işletme yapıları, desteklerin değerlendirilmesi ve karşılaşılan sorunlar incelenmiş ve öneriler bütüncül bir şekilde aşağıda sunulmuştur:

Araştırmada incelenen işletmelerde işletmecilerin %69'unun esnaf ve çiftçi, ortalama yaşın da 40 olduğu belirlenmiştir. Bu yaşta yoğunlaşma olmasının asıl sebebi, IPARD desteklerinde 40 yaş ve altı yatırımcılara proje yapısına göre pozitif ayrımcılık tanınmasıdır. Yaş gruplarında 36-45 (%61,53) yaş arası grubun baskın olduğu bulunmuştur. İncelenen işletmelerde işletmecilerin eğitim durumlarına bakıldığında %44,23 ile lise ve %28,85 ile üniversite mezunlarının ön sırada yer aldığı görülmektedir.

İncelenen işletmelerin yapısal özelliklerine bakıldığında; yaklaşık yarı yarıya limited ve gerçek kişi işletmelerinden oluştuğu, ortalama çalışan sayısının 67 olup, bunların sadece 6'sının teknik personel olduğu belirlenmiştir.

İncelenen işletmeler ortalaması tavuk sayısı ise 38.035 adet ve üretim miktarı 114.104 kg tavuk etinden oluşmaktadır. Dönem başı alınan civciv fiyatı 1,3 TL/adet iken, tavuk eti satış fiyatı ise 11,92 TL/kg'dır. İşletmelerin hem tam kapasite hem de atıl kapasite ile çalışıldığı, tam kapasite çalışamamasındaki en büyük engellerin kurda yaşanan dalgalanmalar ve ekonomik konjonktüre göre fiyat istikrarsızlıkları olduğu belirlenmiştir. Üretim döneminde değişen masraflarda meydana gelen değişimler dönem sonunda kar oranını düşürmektedir. Nitekim elektrik fiyatlarının zamlanması, işçi ücretlerinin artması, özellikle tavuk yeminin istenilen zamanda bulunamaması, civcivlerin zamanında çiftliğe ulaşamaması veya geçici süre ile durdurulması maliyetleri yükseltmektedir.

Özellikle sözleşmeli üretim yapılan şirketten kaynaklanan sorunlar da yaşanmaktadır. Kalifiye personel yetersizliği belli bir ölçüde hem ürün ve maddi kaybına hem de ürünün kalitesi ve zamanında çıkmamasına neden olabilmektedir. Bazen alıcının ürünü geç istemesi, işletmenin satışını sözleşme ile belirli yere yapması da önde gelen sorunlardan biri olarak tespit edilmiştir.

İşletmelerde teknolojiden yararlanma düzeyi, işletmecilerin eğitim seviyesi ile bağlantılı olarak yükselmektedir. İşletmecilerin %56'sında teknolojik gelişmeler izlenmektedir.

İşletmelerin tamamında arazi tasarruf şekli olarak mülk arazi olup, ortalama işletme genişliği 14,68 dekar olarak belirlenmiştir.

İşletmelerde nüfusun %64,48'i çalışmakta ve bunun da %75'i erkektir. Nüfusun EİB cinsinden değeri 1,76'dır. Yapılan araştırmada ayrıca işletmelerde çalışanların daha çok aile fertleri olduğu görülmüştür. Dolayısıyla personel istihdamı bakımından değerlendirildiğinde kayıtlı işgücü sayısında kayıplar yaşanabilmektedir.

İşletmeler Ankara İlindeki bir firma ile sözleşmeli üretim yapmaktadır. Ürün fiyatları maliyet ve talepteki değişime bağlı olarak değişmektedir. Dönem içinde ürün fiyatlarındaki değişim ve bunların sözleşmedeki fiyatlara yansıtılmaması mağduriyete neden olmaktadır.

Pazarlamada, rakiplerin artması pazar payını düşürmekte, satılan ürün bedellerinin zamanında alınamaması, ürün sevkiyatındaki gecikmeler, anlaşma yapılan entegre firma ile sözleşmenin tek taraflı olarak fesh edilmesi pazarlamadaki önemli sorun alanlarıdır.

İşletmelerin sermaye yapılarına bakıldığında, işletme büyüklüğü ile doğru orantılı bir değişim göstermektedir. Aktif sermaye işletmede üretimde kullanmak amacıyla bulundurulmuş sermayenin tamamı olup, çiftlik ve işletme sermayesinden oluşmaktadır. İşletme sermayesi incelenen işletmelerde öngörülen harcamalar için ayrılan nakit olup bunlar civciv alımı, yakıt işçi ücreti, temizlik malzemesi, yem, elektrik ve diğer

kalemler için ayrılan nakitten oluşmaktadır. Çiftlik sermayesi ise nakde daha zor çevrilen duran varlık unsurlarını içermektedir. İncelenen işletmelerde aktif sermaye unsurları şu şekildedir:

İşletmeler ortalaması aktif sermaye 5.307.906 TL olarak belirlenmiştir. Aktif sermayenin %61,26'sı bina sermayesinden, %25,62'si hayvan sermayesinden, %0,33'ü para sermayesinden, %10,96'sı alet ve makine sermayesinden, %1,81'i ise malzeme ve mühimmat sermayesinden oluşmaktadır. Aktif sermayenin içerisindeki en büyük pay, bina sermayesine aittir. İşletmeler ortalaması öz sermayesi 5.292.430 TL ve öz sermayenin aktif sermayeye oranı %99,71'dir.

Bina sermayesi kümes, yem deposu, gübre deposu, katı atık bölüm ve konutları içermektedir. Bina sermayesinin %90,66'sını kümesler oluşturmaktadır.

Alet ve makine sermayesinin %43,08'ini ısıtma ekipmanları ve %30,99'unu yemlikler oluşturmaktadır.

Malzeme ve mühimmat sermayesinin %51,96'sı tavuk yemi ve %47,63'ü yakacak malzemeleridir. Kümeslerde etlik piliç için ortam sıcaklığının 15-25 °C arasında olması istendiğinden, elektrik ve ısınma için kullanılan kömür vs. gibi girdiler işletmeler için tavuk yeminden sonra ikinci önem sırasında yer almaktadır. Ayrıca temizlik malzemeleri, ilaç ve personel giderleri işletmeler için önemli bir maliyet kalemini oluşturmaya devam etmektedir.

İncelenen işletmeler ortalaması hayvan sermayesi 1.360.131 TL olarak belirlenmiştir.

Para sermayesi işletmeler ortalaması 17.783 TL olup, bunun %36,60'ını para mevcudu ve %63,40'ı alacaklar oluşturmaktadır.

İşletmeler borç ortalaması 15.476 TL olup, borçların %65ini banka ve kooperatif borçlarıdır.

İşletmelerin yıllık faaliyet sonuçları incelendiğinde, İşletme Masrafları (sabit ve değişen masraf), Gayrisafi Hasıla, Gayrisafi Üretim Değeri, Mali Rantabilite ve Ekonomik Rantabilite hesaplamaları gerçekleştirilmiştir.

Toplam İşletme Masrafları içinde değişen masrafların oranı %40,32, sabit masrafların oranı ise %59, 68'dir. Toplam işletme masrafları içinde en fazla payı elektrik (%15,96), vergi (%15,73) ve bina tamir-bakım masrafları (%14,74) oluşturmaktadır. Yem ve civciv masraflarının payı ise yaklaşık %6-7 civarında bulunmuştur.

İşletmeler ortalaması broiler satış değeri 1.360.131 TL, evde tüketilen piliç değeri 2.156 TL, gübre değeri ise 1.910 TL'dir. İşletmeler ortalaması toplam Gayrisafi Hasıla ise 1.364.197 TL'dir. GSH'nın %99,71'ini broiler satış değeri ile %0,29'unu evde tüketilen piliç ve gübre değeri oluşturmaktadır.

Saf Hasıla 706.147 TL; hayvansal üretim değeri işletmeler ortalaması 1.364.197 TL, Prodüktif Demirbaş Kıymet Artışı (PDKA) 32.469 TL ve GSÜD 1.396.666 TL olarak tespit edilmiştir.

İşletmeler ortalaması Brüt Kar 1.131.309 TL'dir.

Mali ve ekonomik rantabilite değerleri sırasıyla %13,26 ve %13,30 hesaplanmıştır. Rantabilite değerlerinin araştırmanın yapıldığı yıldaki cari faiz oranından düşük olması, işletmelerde karlılık düzeylerinin yüksek olmadığını ifade etmektedir. İşletmelerde karlılığın düşük olmasında işletme masraflarının yüksekliği ve özellikle de elektrik, ısıtma masrafları ve yem masrafları ön plana çıkmaktadır.

İncelenen işletmelerin büyük bir bölümü IPARD kapsamında kanatlı eti işletmelerine verilen hibelerden 2015 yılı içerisinde faydalanmıştır. Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu Broyler çiftliklerini özellikle IPARD I döneminde desteklemiş 2016 yılı sonrasında IPARD II kapsamında sınırlı olarak desteklenmiş ve çağrı ilanına çıkılmamıştır. Kolay yatırıma dönüşen ve uygulama sonrasında da problem yaratmayan bu alan büyük önem arz etmektedir. Genel olarak bu destek kapsamında faydalanma

oranı %65'tir. Diğer sektörler ile karşılaştırıldığında önemli bir yer tutmaktadır. Memnuniyet oranına bakıldığında %100 olarak görülmüştür. Bunun sebepleri arasında alınan hibenin karşılıksız olması ve vergi istisnası kapsamında %18 oranına kadar vergi muafiyetinin olması yer almaktadır.

İşletmelerin pazarlama noktasındaki en büyük sorunu sözleşmeli üretim yapıldığı için yatırımcı belli bir markaya bağımlı kalmakta ve satış fiyatları üzerinde söz sahibi olamamaktadır. İşletmeler ürünün sevkiyatında herhangi bir problem yaşamamak adına yakın bölgede bulunan markalar ile sözleşme imzalamakta bu da bu yatırımcıların tercih seçeneğini daraltmaktadır. Artan girdi maliyetlerine karşın sözleşme yapılan markalar alım fiyatını sabit tutmakta bu da yatırımcının kar oranını azaltmaktadır. Ankara dışındaki diğer bölgelere bakıldığında, bazı yatırımcıların sözleşme yaptığı markaların maddi sıkıntılar sebebiyle iflasın eşiğine geldiği ve yatırımcının zor durumda kaldığı görülmektedir. Bazı işletmelerin söz konusu sebeplerden dolayı sözleşmelerinin fesih olduğu görülmektedir.

İşletmelerin kapasite kullanım oranının işletmelerin kurulmasından itibaren %100 olduğu görülmüştür. Bu da kullanılan hibenin verimli bir şekilde yatırıma ve üretime dönüşmesi anlamına gelmektedir. Hibelerin işletmelerin kapasite artırma oranları ise %90-%100 arasında değişmiştir.

İşletmelerin tamamı 2014-2016 yılları arasında IPARD desteklerinden yararlanmış ve destekleme miktarı ise 265.00-360.000 avro arasında değişmiştir. İşletmelerin tamamının bu desteklerden memnun oldukları tespit edilmiştir. Alınan hibenin karşılıksız olması ve vergi istisnası kapsamında %18 oranına kadar vergi muafiyetinin olması memnuniyeti artırmıştır. Hibeler, işletmelerin kendilerini geliştirmesine de katkı sağlamıştır.

IPARD destekleri ile ilgili olarak en önemli sorunlar bürokratik işlemlerin uzun olması, destekleme ödemelerinin zamanında alınamaması ve finansal yetersizliklere bağlı olarak kümeslerin zamanında bitirilememesi şeklinde tespit edilmiştir.

İşletmelerde hibe hakkında bilgiler tanıtım toplantıları ve TKDK resmi internet sayfasından temin edilmektedir.

İşletmelerde yaklaşık %62 oranında tekrar hibe başvurusu yapma isteği vardır. Diğer işletmeciler artan maliyetler, döviz kurundaki dalgalanmalar ve başka alanlara yatırım düşüncesi nedeniyle tekrar desteklere başvuruya olumsuz bakmaktadırlar.

Destekleme kapsamındaki işletmelerde özellikle atık yönetimi konusu ve denetimleri açısından AB'ye uyum önem taşımaktadır. İşletmelerin %75'inde atık depo kapasitesi istenenden daha fazla ayarlanırken, %25'inde de atıklar organik gübre olarak ekili ve dikili alanlarda kullanılmaktadır.

Genel olarak işletmelerin yapısına bakıldığında en büyük sorun küçük aile işletmeleri olarak kurulmaları ve hibeyi almadan önce prosedür gereği kümeslerini kurmak zorunda olmalarından dolayı finansal olarak hibe öncesi bir borç durumu ortaya çıkmaktadır. İşletme aktif olarak çalışmaya başlaması ve hibenin alımı neticesinde finansal olarak bir miktar rahatlama olmakla birlikte işletmelerin birçoğu banka kredilerini geri ödemede zorluk yaşamaktadır. Bunun en büyük sebebi sözleşmeli üretim yaptığı büyük tavuk şirketleri ile yaşanan ödeme ve alım fiyatlarında artışın yapılmamasıdır. Bu sorunun çözümü olarak yatırımcıya düşük oranda faizli kredi imkânının finansal kaynak imkânlarının sağlanmasıdır.

IPARD destekleri kapsamında yapılan bu çalışmada açık olarak görünen sorunların başında civcivlerin üretimi ve ısıtması için yüksek oranda kullanılan elektrik masraflarıdır. Bu kapsamda üreticiler için bir destekle sistemi geliştirilmelidir. Ayrıca sözleşme yapılan şirketlerle elektrik faturasının belirli bir miktarını karşılamak gibi madde de sözleşme metnine eklenebilir.

Araştırmada ilerideki akademik faaliyetlerde IPARD desteklerinden yararlanan işletmelerin mali tablolarından yararlanılması, desteklerden yararlanan ve yararlanmayan işletmelerin karşılaştırılmasına yönelik çalışmalar önerilmektedir.

KAYNAKLAR

- AB,2021. IPA II Dönemi, <https://ab.gov.tr/p.php?e=51881>
- Acar, M. ve Bulut, E. 2009. Türkiye’de Ve Dünyada Tarımsal Destekleme Politikalarında
- Adachi ,İ. 1981. Kasochi Saisei no Michi (Kırsal Bölgenin Yeniden Yapılandırılması),
- Adachi, İ. and Kondo,Y. 1985. Sonzoku Kouzouron (Kırsalın Yapısı). Nobunkyo Yayınları,Tokyo.
- Ağca, M.2010. Türkiye’de Uygulanan Tarımsal Destekleme Politikalarındaki Gelişmeler, Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Akın, S. 2008. Avrupa Birliği’nde Kırsal Kalkınmaya Yönelik Mali Yardımlar Değişimler Ve Türkiye’nin Uyum Çalışmaları. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yüksek Lisans Tezi.
- Aksoy, M. K. A. 2016. Türkiye’de Organik Hayvansal Üretim; Mevcut Durum Ve Geleceği. Doğu Karadeniz, 66.
- Akyüz, Y. 2015. Foreign Direct Investment, Investment Agreements, and Economic Development: Myths and Realities. Ekonomi-tek, 4(1), 1-47.
- Anonim 2021 <http://ipa.sanayi.gov.tr/tr/default> Erişim Tarihi: 05.06.2021
- Anonim 2021 <http://op.ubak.gov.tr> Erişim Tarihi: 29.05.2021
- Anonim 2021 <http://www.ipa.gov.tr/TR/Anasayfa.aspx> Erişim Tarihi: 01.06.2021
- Anonim 2021 <http://www.remote.ikg.gov.tr/openform/HRDOP.aspx> Erişim Tarihi: 22.06.2021
- Anonim 2021 <http://www.tarim.gov.tr> Erişim Tarihi: 18.07.2021
- Anonim 2021 <https://arastirma.tarimorman.gov.tr/,2020>. Erişim Tarihi: 11.06.2021
- Anonim 2021 <https://www.ab.gov.tr> Erişim Tarihi: 05.07.2021
- Anonim 2021 <https://www.hazine.gov.tr> Erişim Tarihi: 11.07.2021
- Anonim 2021 <https://www.nufusu.com/il/ankara-nufusu,2021> Erişim Tarihi: 17.06.2021
- Anonim 2021 TCMB,2022.Nominal faiz oranları.
- Anonim 2021 TKDK 2016a. TKDK Kayıtları.
- Anonim 2021 TKDK 2016b. TKDK Kayıtları.
- Anonim 2021 TÜİK, 2021. <https://www.tuik.gov.tr>, Erişim Tarihi: 27.05 2021
- Anonim 2021 TÜİK,2018. <https://www.tuik.gov.tr> Erişim Tarihi: 22.05.2021
- Aslan, Ö. 2009. Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Kırsal Kalkınmadaki Rolü ve Etkileri: İngiltere Örneği, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Şehir ve Bölge Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi.

- Atak, B. 2009. Avrupa Birliği'nde Yapısal Fonlar: Türkiye İle Üye Ülkelerin Karşılaştırılması Üzerine Bir İnceleme. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Ayanoğlu, İ. 2008. Kırsal Kalkınma ve Türkiye için Bir Kırsal Kalkınma Modeli, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Bakırcı, M. 2007. Avrupa Birliği Üyelik Öncesi Destek Fonu'nun (IPA) Kırsal Kalkınma Bileşeni (IPARD), Türkiye'nin Durumu Ve Muhtemel Etkileri.
- Bayar, R. ve Karabacak, K. 2017. Ankara ili arazi arazisi (2000-2012). Coğrafi Bilimler Dergisi , 15 (1), 59-76.
- Borzutzky, S. ve Kranidis E. 2005. Tarımsal yapısı Türkiye'ye benzeyen Polonya'nın komünizmden AB'ye geçiş esnasında tarım sektörünün yaşam mücadelesi.
- Büyükalvarcı, A. ve Güçlü, A. (2016). Ziraî İşletmelere Sağlanan İpard Desteklerinin Muhasebeleştirilmesi. Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 4(2), 1-16.
- Can, M. 2007. AB Kırsal Kalkınma Programlarının Türkiye'nin Kırsal Kalkınması Açısından İncelenmesi: SAPARD ve IPARD Örneği, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Dergisi.
- Cowan, T., & Foote, B. E. (2007). Rural development. Nova Publishers.
- Çaki, Ş. S. 2007. The place and situation of poultry industry in Turkish economy. Ege Academic Review, 7(1), 153-189.
- Çobanoğlu, F., vd. 2016. KKYDP (Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programı) kapsamında bulunan MEAD (Makine Ekipman Alımlarının Desteklenmesi) alt programının etkisinin değerlendirilmesi.
- Çütçü, İ., ve Telli, R. 2019. Avrupa Birliği Tarımsal Ve Kırsal Kalkınma Destek Programı (İpard) İle Tarım İhracatı İlişkisi: Türkiye Örneği. İktisadi İdari Ve Siyasal Araştırmalar Dergisi, 4(8), 101-117.
- Demir, P. 2007. İsrail'in tarımsal yapısı (Doctoral dissertation, Marmara Üniversitesi).
- Doğanöz, A.A., 2006. AB Kalkınma Politikası: Polonya-Türkiye Açısından Değerlendirme. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, s:93, İstanbul.
- Doğar, C. 2019, Ankara Üniversitesi Çiftliklerinin Florası. Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara
- DPT, 2006a. Kırsal Kalkınma Politikaları Özel Dhtisas Komisyonu Taslak Raporu, Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013), T.C. Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara
- Ekim, R.M. 2006. Avrupa Birliği Kırsal Kalkınma Politikaları Ve Türkiye'nin Uyumu, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Elçi, S. 2007. Avrupa Birliği Yapısal Fonları. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, AB Uzmanlık Tezi.

- Erkuş,A.,Bülbül,M.,Kıral,T.,Açıl,A.F. ve Demirci,R.1995.Tarım Ekonomisi. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Eğitim, Araştırma ve Geliştirme Vakfı Yayınları No:5, s.298, Ankara.
- Gaytancıoğlu, O. 2009. Türkiye’de ve Dünyada Tarımsal Destekleme Politikası, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No:2009-14.
- GKGM,2020. <http://www.tarim.gov.tr>
- Glucksman, J. 2003. AB Genişleme Sürecinin Işığında Ortak Tarım Politikası. AB Genişleme Sürecinde Türkiye Tarımsal ve Kırsal Politikalar Sempozyumu. Tarım Haftası 2003 Etkinliği, Ziraat Mühendisleri Odası, Ankara.
- Gülçubuk, B. 1997. Kırsal kalkınma çalışmalarında “TKV’nın (Türkiye Kalkınma Vakfı) Yeri ve İşlevi” adlı çalışması.
- Gülçubuk, B., Küçükçongar, M. ve Kan, M. 2017. Coğrafi İşaretlerin Kırsal Turizmde Kullanılma Olanakları. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 2012(1), 93-101.
- Gürsoy,O.1976.Kasaplık Piliç Üretiminde Verimlilik Ölçümü; İşletmeler, İller ve Bölgeler Arası Karşılaştırmalar.MPM Yayınları:202, s.:22-83, Ankara.
- Juvančić 2006. Yeni Program Sürecinde AB Kırsal Kalkınma Politikası.
- Karataş, H. 2010. AB Katılım Öncesi Mali Yardımları. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No: 2010/409
- Keskin B, Demirbaş N. 2012. Gıda Güvencesi ve Hesaplama Yöntemleri Üzerine Bir Değerlendirme.
- Kıral, T., Kasnakoğlu,H., Tatlıdil,F.F.,Fidan,H. ve Gündoğmuş,E.1999. Trımsal Ürünler İçin Maliyet Hesaplama Metodolojisi ve Veri Tabanı Rehberi. Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü, s:143, Ankara.
- MIPD,2022. Multi-Annual Indicative Planning Document (MIPD) Multi-Beneficiary Programmes 2011–2013, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/multi-annual-indicative-planning-document-mipd-multi-beneficiary-programmes-2011-2013_en
- Nihon Keizai Hyoronsha Yayınları, Tokyo.
- Oğuz, C. ve Bayramoğlu,Z.2018. Tarım Ekonomisi. Atlas Akademi, s:222, Konya.
- Oğuz,C. ve Karakayacı,Z.2017. Tarım Ekonomisinde Araştırma ve Örneklem Metodolojisi. Atlas Akademi, s:183, Konya.
- Oktay, E. ve Çukur, T. 2004. AB’ne Aday Ülkelerin Tarım Sektörünün Birliğe Uyumunda Uygulanan SAPARD Projesi ve Konunun Türkiye Açısından Genel Bir Değerlendirmesi. Türkiye VI. Tarım Ekonomisi Kongresi, 16-18.
- Oktay, E. ve Çukur, T. 2004. AB’ye aday ülkelerin tarım sektörünün Birliğe uyumunda uygulanan SAPARD (Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development - TDarım ve Kırsal Kalkınma için Özel Katılım Programı) Projesi ve konunun Türkiye açısından değerlendirilmesi.
- Ortadağ, Y. 2010. AB Bölgesel Politikası Ve Türkiye’nin Uyumu, Namık Kemal Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi.

- Öbek, 2015. AB Mali Yardımlarının Etkin Yönetiminin Ekonomik Etkileri ve Üyelik Sürecinde Türkiye Açısından Değerlendirilmesi.
- Özçelik,A.,Fidan,H.,Albayrak,M.,Tanrıvermiş,H.,Gülçubuk,B. ve Güneş,E.2013. Tarım Ekonomisi. T.C.Anadolu Üniversitesi Yayın No:2226 Açıköğretim Fakültesi Yayını No:1225, s:199, Eskişehir.
- Özşen, T. 2011. Robot Krallığı Japonya'nın Görünmeyen Yüzü: Düünden Bugüne Japon Kırsalı. Sosyoloji Derneği, Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, Cilt:14 Sayı:2.
- Plan açıklama raporu,2020.https://webdosya.csb.gov.tr/db/ankara/duyurular/plan-arastirma-ve-aciklama-raporu_son_teslim_12.05.2020-20200701090929.pdf
- Saygın, Ö. ve Demirbaş, N. 2017. Türkiye'de kırmızı et dünyası mevcut durumu ve çözüm önerileri. Hayvansal Üretim, 58 (1), 74-80.
- Son Gelişmeler. Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 9(17), 1-19.
- Turhan, M.S. 2005. Avrupa Birliği Üyeliği Yolunda Türkiye Kırsal Kalkınma Tedbirleri Uygulama Süreci, Tarım ve Köyışleri Bakanlığı, Uzmanlık Tezi.
- Turhan,A.1987. Akçakoca Tavukçuluk İşletmelerinin Ekonomik Yapısı ve Pazarlama Sorunları. Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi ABD Yüksek Lisans Tezi, s:84, AUIÖnkara.
- Yalçinkaya, N. ve Çılbant, C. 2006. Avrupa Birliği'ne Yönelik Düzenlemeler Çerçevesinde Türk Tarım Politikaları ve Sektörün Geleceği Üzerine Etkisi, Yönetim ve Ekonomi Dergisi, Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.
- Yeter, A.H. 2004. Yapısal Fonların Hedef, Kapsam Ve Yöntemlerinin Örnek Ülke Uygulamaları Çerçevesinde İncelenmesi (İrlanda Örneği), Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, Uzmanlık Tezi.
- Yılmaz, Ş., ve Gül, M. 2015. İşletmelerde pamuk üretim maliyeti, karlılık düzeyinin değerlendirilmesi: Antalya ili örneği. Mustafa Kemal Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 20(2), 27-41.

EKLER

EK 1 Anket Formu

Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı

IPARD DESTEKLERİNDEN YARARLANAN KANATLI ETİ ÜRETİCİLERİNİN ÜRETİM VE PAZARLAMA YAPISI: ANKARA İLİ ÖRNEĞİ

Anket Formu

İşletmecinin Adı Soyadı :
İlçesi :
Köyü/Mahalle :

A)İŞLETMECİNİN SOSYAL ÖZELLİKLERİ

1-İşletme Yöneticisinin Yaptığı İş Uzmanlık Alanı mı yoksa Aile Geleneği mi?

- 1) Uzmanlık Alanı
- ☐ Veteriner hekim
- ☐ Ziraat mühendisi
- 2) Aile Geleneği
- 3) Diğer:

2-İşletme Yöneticisinin Yaş Aralığı

- 1) <35
- 2) 36-45
- 3) 46-55
- 4) 56 +

3-İşletme Yöneticisinin Eğitim Durumu

- 1) Okur-Yazar
- 2) İlkokul
- 3) Ortaokul
- 4) Lise
- 5) Üniversite
- 6) Yüksek Lisans/Doktora
- 7)

B-İŞLETMENİN YAPISAL ÖZELLİKLERİ

1- İşletmenin Ticari Yapısı Nedir?

- 1) Anonim Şirketi
- 2) Limited Şirketi
- 3) Komandit Şirket
- 4) Kollektif Şirket
- 5) Kooperatif Şirket
- 6) Gerçek Kişi İşletmesi

2-İşletmenin İstihdam Yapısını belirtiniz.

- 1) Çalışan Eleman Sayısı:
- 2) Çalışan Teknik Personel Sayısı:

3-İşletmenin Kapasite Kullanımını Etkileyen Faktörleri Önem Sırasına Göre Numaralandırınız?

- ☐ Hammadde Yetersizliği
- ☐ Kalifiye Personel Yetersizliği
- ☐ Satış Gücü
- ☐ Fiyat İstikrarsızlığı
- ☐ Diğer:

4-Avrupa Birliği Standartlarına Uyum Adına İşletmenize En Son Teknoloji Transferini Ne Zaman Yaptınız ve Bu Teknolojileri Takip Ediyor musunuz?

5- İşletmenizin Dernek ve Kooperatife Üyelik Durumu Var mı? Varsa Hangisi?

- ☐ Evet
- ☐ Hayır (8.soruya geçiniz)

6- Evet, ise hangisi ?

- ☐ Yumurta Üreticiler Birliği
- ☐ Türkiye Kanatlı Hayvan Eti Üreticileri Birliği
- ☐ Beyaz Et sanayicileri Damızlıkçılar Birliği Derneği
- ☐ Diğer:

7-Üye Olmanızdaki Etkili Faktör veya Faktörler Nelerdir?

- 1-Teknik destek sağlaması
- 2-Bilgi desteği sağlaması
- 3-Pazarlamaya katkı sağlaması
- 4-Teknolojik destek sağlaması

8-Üye olmama sebebiniz nedir?

- 1-Maliyetinin fazla olması
- 2-Çözüm üretememesi
- 3-Yaptırımının olmaması
- 4-Bu konu ile ilgili dernek veya kooperatifin bulunmaması
- 5-Diğer

C-) İŞLETME POLİTİKALARI VE HİBELERİN FAYDALARI VE MEMNUNİYET DURUMU

1-IPARD Desteklerinden Hangi Tarihten İtibaren Faydalanmaktasınız?

2-IPARD Programında Kullandığınız Hibe Tutarı Nedir?

3-IPARD Desteklerinden Aldığınız Fon Modern AB Standartlarında Bir İşletme Olmanıza Katkı Sağladı mı?

Evet

☐

Hayır

☐

4-IPARD Desteklerinden Memnun Olma Durumunuz Nedir?

- ☐ Memnun Değilim
- ☐ Az Memnunum
- ☐ Memnunum
- ☐ Çok Memnunum
- ☐ Kararsızım

5- IPARD Desteklerinden Faydalanırken En Fazla Karşılaştığınız Problemler Sıralayınız?

- ☐ Danışman Firmaların Bilgisizliği, Yetersizliği veya Güvenilirliği
- ☐ Finansman Kaynakları
- ☐ Bürokratik İşlemlerin Uzun Sürmesi
- ☐ İklim Koşulları
- ☐ Fiyat Dalgalanmaları/Döviz Kuru Dalgalanmaları
- ☐ Hayvan Hastalıkları
- ☐ Diğer:

6-Tarım ve Orman Bakanlığı'nca Sağlanan Diğer Hibelerden Faydalanıyor Musunuz?

- ☐ Evet (Hangileri:.....)
- ☐ Hayır

7-Hibelerden Haberdar Olmanızda Etkili Olan Faktör Nelerdir? Önem Derecesine Göre Sıralayınız.

- ☐ Radyo-Televizyon
- ☐ İnternet
- ☐ Reklam
- ☐ Tanıtım Toplantısı/ TKDK Tanıtım Programları
- ☐ Basılı Yayın (Dergi Broşür vb.)

8-Hibeler Üretim Kapasitenizi Artırdı İse Oransal Olarak İfade Eder misiniz?

- ☐ Evet artırdı (%.....)
☐ Hayır artırmadı

9-Tekrar Hibe Başvurusu Yapar Mıydınız? Sebebinizi Belirtiniz?

- 1) Evet, Çünkü:

2) Hayır, Çünkü:

10-Çevreye Verdiğiniz Zararı Önlemek İçin AB Standartlarına Uyum Kapsamında Yaptığınız Çalışmalar veya Aldığınız Ek Önlemler Nelerdir?

- ☐ Atık deposu kapasitesini istenenden daha fazla olarak ayarlandı
☐ Organik gübre olarak ekili ve dikili alanlarda kullanılıyor.
☐ Yıllık üretimin %'sini çevreyi düzeltmede kullanıyorum
 a- Ağaçlandırma çalışmalar
 b- Tavuk çiftliği atıklarının gübre olarak değerlendirilmesi
 c- Toprağın rehabilitasyonu
☐ Kimyasal ilaç için ekstra güvenlik tedbirleri alıyorum
☐ Diğer:

D-) İŞLETMENİN SATIŞ PAZARLAMA YAPISI

1-Satış Yerlerini Tercih Sebebiniz Nedir?

	Tercih Sıralaması									
Satış fiyatı	1	☐	2	☐	3	☐	4	☐	5	☐
Güvenilir alıcı olması	1	☐	2	☐	3	☐	4	☐	5	☐
Arkadaş-akrabalık ilişkisi	1	☐	2	☐	3	☐	4	☐	5	☐
Paranın ödenme süresi	1	☐	2	☐	3	☐	4	☐	5	☐
Birlik / Kooperatif olması	1	☐	2	☐	3	☐	4	☐	5	☐
Satışın kolay olması	1	☐	2	☐	3	☐	4	☐	5	☐
Diğer (sürdürülebilir olması)	1	☐	2	☐	3	☐	4	☐	5	☐

2-Ürün Satışlarınızda Fiyatı Belirleyen Etkenleri Önem Derecesine Göre Sıralayınız

- ☐ Girdi maliyetinin değişmesi
☐ Talep miktarının değişmesi
☐ Sezon başlangıç ve bitişi
☐ Desteklemeler ve hibeler

3-Satış ve Pazarlamada karşılaştığınız Sorunları Önem Derecesine Göre Sıralayınız.

- ☐ Pazar payının daralması
- ☐ Satılan ürünün nakde zamanında çevrilememesi
- ☐ Ürün taleplerindeki dönemlik değişim
- ☐ Sevkiyat esnasında yaşanan gecikmeler ve sorunlar
- ☐ Diğer problemler:

4-İşletmede Kalite Kontrolü Uygulanmakta Mıdır?

- ☐ Uygulanmaktadır
- ☐ Uygulanmamaktadır

Sözleşme imzaladığınız firmanın uyguladığı kalite kontroller nelerdir?

- a- Et kalitesi
- b- Yemin ete dönüşümü
- c- Hastalık kontrolleri

5-İşletmenin Sahip Olduğu Ulusal Ve Uluslararası Sertifikalar Nelerdir?

Ulusal Sertifikalar:

- ☐ Türk Standartları Enstitüsü
- ☐ Marka Tescil Belgesi
- ☐ Kalite Sertifikası
- ☐ TSE Helal Uygunluk Sertifikası
- ☐ Gıda Üretim Sertifikası
- ☐ Diğer:
- ☐ Yok

Uluslararası Sertifikalar:

- ☐ Helal ve Tayyib Sertifikası
- ☐ Koşer Sertifikası
- ☐ United egg Producers certified
- ☐ HACCP
- ☐ World Veterinary Poultry Association
- ☐ AVEC (The Voice Of Europes Poultry Meat Sector)
- ☐ Yok

6-Sözleşme İmzaladığınız Firmaların Katkıları Nelerdir?

- ☐ -Teknik destek sağlaması
 - a-eğitim vermesi
 - b-geçici uzman personel göndermesi
 - c-danışmanlık sağlaması
- ☐ -Sevkiyat desteği sağlaması
- ☐ -Yem desteği sağlaması
- ☐ -Tıbbi destek sağlaması

7-Sözleşme İmzaladığınız Firma ile Karşılaştığınız Sorunlar Nelerdir?

- ☐ -Fiyat dalgalanmasında sözleşmenin geçerli olması
☐ -Ödemelerin zamanında yapılamaması
☐ - Sözleşmenin zamanından önce tek taraflı fesih edilmesi
☐ - Ürün kalitesi ile ilgili sorunlar

8- Firmaların Sizden Üretilen Ürünü Çekme Düzeni Zaman Periyodu Nasıldır?

Aylar	%
Ocak	
Şubat	
Mart	
Nisan	
Mayıs	
Haziran	
Temmuz	
Ağustos	
Eylül	
Ekim	
Kasım	
Aralık	

İşletmenin arazi varlığı:

[illegible]

İŞLETMENİN NÜFUS VE İŞGÜCÜ VARLIĞI

Fert No	Cinsiyet E=erkek K=kadın Ç=çocuk	Yaş	Eğitim Durumu	İşletmede Toplam Çalışma süresi	İşletmede Yaptığı İşteki Pozisyonu 1-Yönetici 2-Mühendis 3-Tekniker 4-vasıfsız işçi 5-vasıflı işçi	İşletmedeki pozisyonu	Devamlı İşçi	Yabancı İşçi	Mevsimlik İşçi
							Aldığı Maaş	Aldığı Maaş	Aldığı Maaş
1					☐				
2					☐				
3					☐				
4					☐				
5					☐				
6					☐				
7					☐				
8					☐				
İşletme sahibi ve ailesinin işletmedeki görevleri									
1					☐				
2					☐				
3					☐				
4					☐				
5					☐				
6					☐				
7					☐				
8					☐				
9					☐				
10					☐				

CİNSİ	Yapı Malzemesi	Kapasitesi (m ² / m ³)	Yıllık tamir bakım masrafı (TL)	Yıllık Vergi Sigorta Masrafı (TL)	Kira Bedeli (TL)	Bugünkü Değeri (TL)	Açıklama
Konut (İdari bina)							
İşçi Lojman							
Yem Deposu							
Silaj Çukuru							
Gübrelik							
Ambar							
Kümes							
Diğer							

İŞLETMENİN BİNA SERMAYESİ

İŞLETMEDE ÜRETİMDE KULLANILAN ALET VE EKİPMAN

İşletmelerde Kullanılan ekipmanların cinsi	Adet	Yaş	Satın alma fiyatı (TL)	Bugünkü Değeri (TL)	Yıllık tamir bakım masrafı (TL)	Açıklama
Nakil Kafesleri						
☐ Tavuk taşıma kafesleri						
☐ Hindi taşıma kafesleri						
☐ Forklift ile taşıma kafesleri						
Yumurta Ekipmanları						
☐ Vakumlu yumurta transfer tabancası						
☐ Yumurta kasası doldurma ve boşaltma aparatı						
☐ Yumurta kasası doldurma ve boşaltma aparatı						
☐ Büyük boy yumurta kasası						
☐ Küçük boy yumurta kasası						
☐ Yumurta toplama bandı						
☐ Plastik yumurta viyolu						
☐ Demir kafes tavuk suluğu V kanalı						
☐ Demir kafes yumurta çitası						
☐ Paletli yumurta taşıma seperatörü						
☐ Yumurta kasası						
☐ Vakumlu yumurta transfer pompası						
☐ Otomatik folluk yumurta toplama bandı						
Hijyenik Plastik Kafesler						
Isıtma sistemleri						
☐ Radyan ısıtma sistemleri						
☐ Merkezi ısıtma sistemleri						
☐ Askılı ısıtma sistemleri						
Kuluçka Ekipmanları						
☐ Gelişim viyolu arabası						
☐ Çıkım sepeti arabası						
☐ Kuluçka nem plakası						
Folluk Sistemleri						
☐ Manuel folluk sistemleri						

☐	Otomatik folluk sistemleri						
	Silo Sistemleri						
	Et ve Sebze kasaları						
	Yemleme sistemleri						
☐	Otomatik yemleme sistemleri						
☐	Manuel yemleme sistemleri						
☐	Kanal yemleme sistemleri						
☐	Serpme yemleme sistemleri						
	Havalandırma Sistemleri						
	Aydınlatma ve makine otomasyonu						
☐	Gün doğumlu ve zaman ayarlı aydınlatma panosu						
☐	Led lamba (mavi-kırmızı-yeşil)						
☐	Elektronik broiler terazi						
☐	Dokunmatik kontrol panosu						
☐	Manuel gaga kesme makinesi						
☐	Otomatik gaga kesme makinesi						
	Civciv Sepetleri ve ekipmanları						
	Sulama						
☐	Askılı otomatik sulama sistemleri						
☐	Nipel sulama sistemleri						
☐	Manuel sulama sistemleri						
☐	Su arıtma sistemleri						
	Soğutma sistemleri						
☐	Soğutma petekleri						
☐	Sisleme (Nozul) sistemleri						
	Diğer ekipmanlar						
☐	İlaçlama süngeri						
☐	İlaçlama tekneleri						
☐	Gübre bandı						

AMBAR MEVCUDU VE YARDIMCI MADDELER VARLIğI

GRUBU	MİKTAR (KG)	FİYATI (TL/kg)	TUTARI (TL)
Tavuk yemi			
Tarımsal ilaçlar			
Yakacak malzemeler			
Temizlik malzemeleri			
Diğer			

İŞLETMENİN HAYVAN VARLIĞI

CİNSİ	SATIN ALINAN				ÖLENLERİN SAYISI (Adet)	DÖNEM SONU		
	IRK	ADET	Adet Değeri (TL)	Tutarı(TL)		Adet	Adet Değeri (TL)	Tutarı (TL)
TAVUK								

İŞLETMEDE HAYVANSAL ÜRETİM MİKTARI VE DEĞERİ

Hayvanlar	Kapasite (ton /yıl)	Toplam Üretim (ton /yıl)	Kapasite Kullanım Oranı (%)	Ürün fiyatı (TL/kg veya TL/adet)	Hayvansal Üretim Tutarı (TL)	Açıklama
Tavuk						
Et						
Civciv						
Canlı hayvan (Piliç)						

SÖZLEŞME İMZALANAN FİRMALARIN ÖDEME ŞEKLİ

Ödeme şekli ve ödeme miktarı	15 Gün (Ödeme Miktarı %)	30 Gün (Ödeme miktarı %)	45 Gün (Ödeme miktarı %)
Nakit Ödeme Veya Kredi Kartı			
Değerli Evrak (çek-senet)			

İŞLETMENİN SATIŞ YÖNTEMLERİ

[illegible]

İŞLETMENİN BORÇLARI, PARA MEVCUDU VE ALACAKLARI

	Alınan Kredinin Cinsi	Alınan Kredinin Tutarı	Kredinin Ödeme Süresi(Yıl/Ay)	Kredinin Yıllık Faizi
Borçlar				
Ziraat Bankası				
Tarım Kredi Koop.				
Tarım satış Koop.				
Özel Bankalar				
Akraba-Şahıs				
Diğer				
Para Mevcudu				
Kasada / Evde				
Bankada				
Kooperatifte				
Diğer				
Alacaklar				